

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ СПРЯМО РЕЧТА НА ОМРАЗАТА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2023 г.

С цел да установи степента на разпространение на речта на омразата в българското публично говорене, през 2013 г. Институт „Отворено общество – София“ разработи специална методология и периодически провежда национално представителни социологически изследвания по темата. Данните от изследванията позволяват да бъдат анализирани различни аспекти на публичната употреба на речта на омразата, основните канали за нейното разпространение, обществените групи, които са най-силно засегнати от нея, и обществените нагласи спрямо мерките, които се предприемат за ограничаване на това явление.

Този текст съдържа резултатите от национално представително проучване на общественото мнение, проведено през 2023 г., както и сравними резултати от три изследвания преди това, проведени съответно през 2013, 2014, 2016 и 2018 г.

През 2023 г. изследването е осъществено от екип в състав:

- **Георги Стойчев**, редактор
- **д-р Боян Захариев**, автор
- **Илко Йорданов**, автор

Изследването е осъществено от Институт „Отворено общество – София“ в рамките на инициативата romapolicylab.org и с финансовата подкрепа на Фонд Активни граждани – България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2014 – 2021 г.

Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от авторите и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство.

ISBN 978-954-2933-79-3

СЪДЪРЖАНИЕ

▶ Резюме	2	▶ Честота на употреба на реч, насърчаваща прояви на насилие	33
▶ За проучването	3	▶ Нагласи към криминализирането на речта на омразата и на престъпленията от омраза	35
▶ Контекст на провеждане на проучването	4	▶ Обществени нагласи спрямо публичните политики за ограничаване на речта на омразата	43
▶ Разпространение на речта на омразата	7	▶ Заключение и препоръки по отношение на политиките за ограничаване на речта на омразата	49
▶ Срещане на понятието „реч на омразата“	14		
▶ Обекти на речта на омразата	16		
▶ Популярност на отделни негативни представи спрямо малцинствени групи	21		
▶ Медии на речта на омразата	23		
▶ Говорители с речта на омразата	28		

РЕЗЮМЕ

В настоящия доклад са представени резултатите от национално проучване на обществените нагласи към речта на омразата в България през 2023 г., проведено от Институт „Отворено общество – София“, като резултатите са сравнени с предходните проучвания по същата тема, проведени през различни години от 2013 г. насам. В доклада са разгледани различни аспекти на употребата на речта на омразата в обществения дискурс, включително степента на нейното проникване, основните канали за разпространение, най-засегнатите групи и обществените нагласи към мерките за нейното ограничаване.

Познаването на законите, свързани с речта на омразата, остава ограничено, особено сред ромите и по-слабо образованите групи. Младите хора (18 – 29 години) съобщават за по-ниска степен на излагане на реч на омразата в сравнение с 2018 г., но също така имат по-ниска осведоменост за съответните закони.

Данните от проучването, проведено през 2023 г., показват спад от 51 на 43% в сравнение с 2018 г. в дела на анкетираните, които са попадали по тяхна собствена преценка на реч на омразата в рамките на предходните 12 месеца. Наблюдава се и продължаващо изместване на основните източници на такава реч от традиционните към цифровите медии. Социалните медии и интернет сайтовете (посочени от 67% от анкетираните) са изпреварили телевизията (посочена от 35% от анкетираните) като основни канали за среща с речта на омразата. Изследването откроява ромската и ЛГБТИ общност като най-чести мишени на речта на омразата, като през 2023 г. в сравнение с предишни години по-малко хора са попадали на реч на омразата спрямо ромите (81% през 2018 г. спрямо 64% през 2023 г.), но за сметка на това интензитетът на омразата спрямо ЛГБТИ хората рязко се е увеличил – реч на омразата спрямо ЛГБТИ е регистрирана от 39% от анкетираните през 2018 г. и от 63% през 2023 г.

Поне на декларативно ниво се наблюдава силна обществена подкрепа (сред 70% от анкетираните) за държавни мерки за защита на малцинствените групи, обект на реч на омразата. Въпреки високо-то обществено неодобрение на речта на омразата, заявено от огромната част от анкетираните през всички вълни на изследването, готовността за док-

ладване на инциденти, свързани с предразсъдъци и омраза, е слаба дори в случаите, когато те са достатъчно сериозни, за да представляват възможно престъпление по смисъла на Наказателния кодекс. Политиците и журналистите са по-рядко посочвани като източници на реч на омразата в сравнение с предишни години. Декларираната подкрепа за държавна намеса и ограничаване на публичното финансиране за политически партии и медии, които разпространяват реч на омразата, също е висока. Почти единодушно през всички наблюдавани години е и заявеното неодобрение за използване на реч на омразата. Трябва да се има предвид обаче, че разбиранията на пълнолетното население, обхванато в представителната извадка на изследването, за това какво е реч на омразата са разнородни и не се припокриват нито с дефинициите в Наказателния кодекс, нито с практиката на медийния регулатор, нито с правилата за премахване на съдържание в социалните медии. Много изказвания, съдържащи негативни предразсъдъци и обидни квалификации, се одобряват от хора, които иначе заявяват принципното си неодобрение към враждебната реч. Затова е важно да имаме предвид, че субективното възприятие за присъствието на враждебна реч в медиите и общественото пространство зависи както от действителния интензитет на враждебни публикации и изказвания, така и от разбиранията на аудиторията кое трябва да се приема за реч на омразата. Освен това оформянето на хибридни обществено-лични пространства в социалните медии превръща повечето участници в обществените обсъждания от чисти потребители на информация в нейни производители, разпространители и коментатори. Този процес вероятно също влияе на отношението към медийното съдържание, включително към речта на омразата.

Нарастването на речта на омразата, насочена срещу ЛГБТИ хората в България, от 2018 г. насам е тревожна тенденция, която има потенциал да прерасне в сериозно предизвикателство към защитата на човешките права и на други уязвими групи в обществото.

Антилиберални и популистки политически формации с нарастващата подкрепа на масови движения и нови НПО водят от години активни кампании срещу правата на ЛГБТИ хората. Тези кампании се засилиха след обществения дебат относно

ратифицирането на Истанбулската конвенция от България, който беше използван от медиите и крайнодесните политици за разпространяване на дезинформация и обвинения в подкопаване на „традиционните“ национални ценности, свързани с брака и семейството. Публичните дебати и дискусиите в парламента често се превръщат в платформи за изразяване и засилване на враждебните настроения спрямо някои от най-уязвимите към омраза и дискриминация групи като ромите и ЛГБТИ общностите. Нарастващата видимост на ЛГБТИ общностите и активността им за отстояване на техните права повишават обществената осведоменост, но привличат както подкрепа, така и отпор, който се трансформира и в реч на омразата.

Утвърждаването на социалните медии като основни канали за разпространение на реч на омразата налага нови подходи за нейното ограничава-

не, голяма част от които биха изисквали международно сътрудничество поне в рамките на ЕС.

Образованието дава несравними възможности за насърчаване на културата на толерантност и приобщаване чрез преодоляване на стереотипите и предразсъдъците, които са в основата на речта на омразата. Като насърчава среда на откритост и уважение, образованието може да намали социалната приемливост на речта на омразата, но може да направи и точно обратното, подкрепяйки ценности и идеологии, които са трудно съвместими с идеята за универсални човешки права. През следващите години системата на средното образование може да се превърне в арена на сблъсък на разнопосочни идеи и влияния, от чийто изход ще зависят до голяма степен разпространението и формите, които приемат враждебната реч, стереотипите и омразата, но и бъдещето на демокрацията в България.

Таблица 1. Профил на респондентите в Омнибусно национално представително социологическо изследване, проведено през 2023 г. от Институт „Отворено общество – София“

По пол	Брой	Дял (%)
Мъже	483	48
Жени	520	52
Без отговор	–	–
Общо	1003	100
По възраст	Брой	Дял (%)
18 – 29 години	144	14
30 – 39 години	173	17
40 – 49 години	195	19
50 – 59 години	176	18
60 – 69 години	178	18
70+ години	138	14
Без отговор	–	–
Общо	1003	100
По етническа група	Брой	Дял (%)
Българска	834	83
Турска	86	9
Ромска	63	6
Друга	19	2
Без отговор	–	–
Общо	1003	100

ЗА ПРОУЧВАНЕТО

В настоящия доклад продължават анализите на публичните възприятия на езика/речта на омразата от подобни предходни проучвания¹, проведени от Институт „Отворено общество – София“, съдържащи данни от поредица национално представителни проучвания на общественото мнение в периода 2013 – 2023 г.²

Целта на изследванията е да се оценят възприятията на различни социални групи към речта на омразата и да се установи степента на нейното разпространение и използване в България. Както и в предходните анализи под „срещане на реч на омразата“ се има предвид честотата, с която респондентите съобщават, че през различни комуникационни канали в публичното пространство до тях са достигали изказвания, изразяващи неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинствени групи. Предмет на изследване са нагласи към различни форми на публично изразяване на речта на омразата.³

¹ Първият доклад от серията „Обществени нагласи спрямо езика на омразата в България“ е публикуван от Институт „Отворено общество – София“ на 28.11.2013 г., а последният – на 30.11.2018 г. Всички предходни доклади са достъпни в интернет на адрес: www.osis.bg

² Национално представителни проучвания на общественото мнение, проведени през юли 2013, юни–юли 2014, април–май 2016, април 2018 и юли 2023 г.

³ За възприетото в изследванията определение на език/реч на омразата вж. първия доклад от серията „Обществени нагласи спрямо езика на омразата в България“, Институт „Отворено общество – София“, 28.11.2013 г., достъпен в интернет на адрес: www.osis.bg

Всички проучвания са проведени чрез последователно прилаган стандартизиран изследователски инструмент – анкетна карта – и по метода интервю „лице в лице“. Респондентите са подбрани сред пълнолетните граждани на страната чрез вероятностна и двустепенна гнездова извадка, стратифицирана по административни области (NUTS-3) и тип населено място (градове vs села).

През 2023 г. проучването е осъществено в рамките на инициативата romapolicylab.org с финансовата подкрепа на Фонд Активни граждани България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2014 – 2021 г. Теренната работа е извършена в периода 9 – 17 юли 2023 г.⁴ За основа на извадката са използвани данните на НСИ за населението на страната към 31.12.2022 г., разпределени по пол, възраст, административна област (NUTS-3) и тип населено място (градове vs села). Относителният дял на отказите е 45,6%, или 841 от контактуваните 1844 лица. Реализираната извадка е с обем от 1003 случая. Максималната допустима грешка (при 50% относителен дял и 95% гаранционна вероятност) е $\pm 3,1\%$.

КОНТЕКСТ НА ПРОВЕЖДАНЕ НА ПРОУЧВАНЕТО

Ключови вътрешно- и външнополитически събития в периода 2018 – 2023 г. с влияние върху социални феномени, свързани с езика на омразата

2018 г.

В началото на годината България поема председателството на Съвета на ЕС и във фокуса е интеграцията в Съюза на Западните Балкани, газовата свързаност и енергийната диверсификация, както и партньорството с Турция за ограничаване на мигрантския и бежанския поток.

„Обединените патриоти“ и БСП категорично се обявяват против ратификацията на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, известна с популярното название „Истанбулска конвенция“, която по-късно е

определена от Конституционния съд за противоречеща с националното законодателство. Противопоставянето на Истанбулската конвенция предизвиква консервативна обществена мобилизация, която създава предпоставки за увеличаване на враждебната реч поради обвързването – обосновано или не – на Конвенцията с прокарането на идеята за небιологичен пол и борбата за права на ЛГБТ хората.

През ноември вицепремиерът от НФСБ Валери Симеонов подава оставка след протести заради обидни реплики, които той отправя към деца с увреждания и техните родители.

2019 г.

На 26 май се провеждат избори за Европейски парламент, а местните избори са проведени в два тура на 27 октомври и 3 ноември, като и двата вида избори са спечелени от ГЕРБ.

През 2019 г. Иван Гешев е избран за нов главен прокурор от кръгове в съдебната система, близки до управляващите, въпреки продължилите месеци наред граждански протести. След края на мандата му като главен прокурор Сотир Цацаров е избран за председател на Комисията за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество (КПКОНПИ).

Националната стратегия за детето 2019 – 2030 г. (НСД) е отхвърлена по личното разпореждане на министър-председателя, след като се провежда кампания срещу неправителствени и правозащитни организации, обвинени за защитници на измислен „норвежки модел“, при който български деца се отнемат от семействата им от социални служители на произволни основания. Противопоставянето на НСД е рамкирано от някои консервативни НПО като част от борбата срещу „джендър“ идеологията и правата на ЛГБТИ хората, въпреки че, формално погледнато, документът няма нищо общо с тази тематика и се отнася основно до провеждането на политики и практики в социалната сфера, които поставят в центъра интересите на детето.⁵ През 2019 г. на базата на анти-ЛГБТИ идеологията се зараждат и нови масови движения, които се организират в социалните медии, провеждат ефективни улични протести и блокади. Регистрират се и нови НПО, изповядващи консервативни ценности.

⁴ Изследването е проведено на терен от агенция „Тренд“ по поръчка на Институт „Отворено общество – София“ с подкрепата на Фонд Активни граждани – България. Средствата за Фонд Активни граждани са предоставени от Исландия, Норвегия и Лихтенщайн в рамките на Финансовия механизъм на ЕИП 2014 – 2021.

⁵ Nenova, G., A. Luleva, & T. Kotzeva (2023). Caring for the Child, Caring for the Family: The Clash over the National Strategy for the Child (2019–2030) in Bulgaria. *Sage Journal. East European Politics and Societies: and Cultures*, Vol. 38, issue 2, <https://doi.org/10.1177/08883254231183002>

Десетки ромски семейства са незаконно прогонени от с. Войводиново през януари и от гр. Габрово през април след инциденти на битова основа. Незаконни постройки, които са единствени жилища на ромски семейства, са премахнати и в градовете Варна, Бургас, Пловдив и Стара Загора.

България остава на 111-о място от общо 180 страни в Индекса за свобода на изразяване на „Репортери без граници“ – за сравнение през 2006 г. страната е класирана на 35-а позиция. Като основни проблеми са посочени атаките срещу журналисти от организираната престъпност и от управляващите, контролът на олигарси и политици върху медиите и монополизирането на голяма част от медийния пазар от бизнесмена и депутат от ДПС Делян Пеевски.

2020 г.

През пролетта започва пандемията от ковид-19. На много места противоепидемичните мерки засягат непропорционално уязвими групи като ромите.

От средата на годината започват перманентни протести в столицата и други големи градове срещу главния прокурор и правителството, като при много от демонстрациите се стига до сблъсъци между протестиращи и полиция.

В средата на годината е сменен финансовият министър заради „скандал“, свързан със занижен контрол върху подопечната му Държавна комисия по хазарта.

През юли 2020 г. депутати от „Обединени патриоти“ внасят проект за изменения в ЗЮЛНЦ с цел да се създаде специален регистър за НПО с чуждестранно финансиране и налагането на определени ограничения за такива организации. През следващите години законодателна инициатива в тази насока ще продължи да бъде поддържана от враждебно настроени към НПО политически кръгове.

2021 г.

Продължават да бъдат налагани ограничения, свързани с противоепидемичните мерки. Здравният сертификат за ковид-19, удостоверяващ ваксинация, отрицателен тест или неотдавнашно възстановяване след заразяване с вируса, е задължителен за достъп до ресторанти, търговски и спортни центрове и други места, но преобладаващата част от населението не е ваксинирано и мярката предизвиква протести.

През годината се провеждат три парламентарни избора, както и избори за президент и вицепрезидент. Последователно в НС най-голяма е групата от народни представители на ГЕРБ, партия „Има такъв народ“ и новосформираната политическа коалиция „Продължаваме промяната“.

На изборите за президент и вицепрезидент с внушително мнозинство втори мандат печелят президентът Румен Радев и вицепрезидентът Илияна Йотова.

На 13 декември е сформирано коалиционно правителство от „Продължаваме промяната“, „Има такъв народ“, Българската социалистическа партия и „Демократична България“.

2022 г.

На 24 февруари 2022 г. започва войната на Русия в Украйна. Това е събитие, което има потенциала да увеличи разломите в обществото и да създаде подходящи условия за разпространение на враждебната реч. След оттегляне на подкрепата на ИТН в средата на годината е гласуван вот на недоверие на правителството и са насрочени нови парламентарни избори, които се провеждат на 2 октомври 2022 г.

2023 г.

На 15 юни главният прокурор Иван Гешев е освободен от поста си с указ на президента след решение на Висшия съдебен съвет.

След продължителна политическа криза и след провеждане на парламентарните избори през април е сформирано коалиционно правителство на ГЕРБ – СДС и ПП – ДБ с план за ротация на премиер от ПП – ДБ и от ГЕРБ.

С подкрепата на ДПС в парламента е осигурено мнозинство за конституционни промени в съдебната система и е разработен план за последващи законодателни промени, който да се реализира през 2024 г.

Управлението чрез ротационни кабинети е възприемано от подкрепящите го като компромисно и недостатъчно стабилно. То не е основано на коалиционно споразумение с ясни управленски приоритети.

През месец октомври след извършване на терористичен акт и вземане на заложници се изостря израело-палестинският конфликт, а дестабилизацията в Близкия изток засилва страховете от нова бежанска вълна през Балканите към Европа.

В политически план страната е силно фрагментирана. Политическата фрагментираност намира отражение в безпрецедентно късия мандат на правителствата и парламента, както и в големия брой формации, които попадат в Народното събрание след всеки от поредицата предсрочни парламентарни избори. При това разделителните линии в обществото и сред парламентарно представените политически партии създават конфигурации, които, по всичко личи, правят невъзможно формирането на устойчиви управленски мнозинства.

Периодът 2018 – 2023 г. е белязан с продължаващ спад на избирателната активност. Съществено нараства и популярността сред избирателите на политически формации, чиито платформи са трудно съвместими с основни принципи за защитата на човешките права и противодействието на омразата в обществото. Част от същата тенденция вероятно са и високите резултати на новопоявили се политически партии с хибридни популистки платформи, в които присъстват антиевропейски, антилиберални и авторитарни послания, понякога съчетани с омраза към определени обществени групи и примесени с на пръв поглед несъвместими програмни обещания и екзотични политически идеи. Някои от тези партии дори успяват да наберат достатъчно гласове, за да попаднат в парламента или поне да получат субсидия от държавата за политическата си дейност.

Нашите доклади за враждебната реч традиционно включват кратък икономически обзор. Въпреки че нямаме доказателства за пряко влияние на икономическата ситуация в страната през второто десетилетие на XXI в. върху публични прояви, свързани с реч на омразата и предразсъдъци спрямо уязвими групи в обществото, примери от историята показват, че такава връзка би могла да възникне особено при тежки икономически кризи. В икономически план страната ни след 2018 г. попада под мощното влияние на глобални икономически процеси, които са извън нейния контрол, а пространството за автономна реакция също е силно ограничено. Става дума за пандемията от ковид-19 и мерките срещу нея и за войната в Украйна и свързаното с нея преконфигуриране основно на глобалните енергийни пазари.

Пандемията от ковид-19 действа като силен обществен стимулант за разпространението на дезинформация и разнообразни конспиративни теории. Това е допълнително предизвикателство пред отстояването на рационалните елементи в обществения дебат, който във все по-голяма степен е повлиян от

общоевропейски, а може би и глобален възход на популизма още в периода преди настъпването на пандемията от ковид-19. Появяват се нови разделения и нови предпоставки за усилване на враждебната реч.

Войната в Украйна от своя страна дава тласък на инструментализирането на омразата към определени уязвими групи за целите на хибридната война, водена от Русия срещу демократичния свят. Основна жертва на хибридната война стават ЛГБТ хората. Тяхното демонизиране се подкрепя и от други тенденции, които се развиват до голяма степен самостоятелно. Сред тях трябва да посочим възхода на неоконсервативни идейни течения в религиозен и светски формат, както и силното завръщане на национализма и националпопулизма в много демокрации в Европа. В новите си проявления някои от формите на национализъм приемат ясен антиглобалистки оттенък, който включва евроскептицизъм и противопоставяне на глобализма, включително в аспектите му, свързани с международния правен ред и инструментите за защита на правата на човека по света и в Европа.

Към 2023 г. въпреки постепенното излизане на глобалната икономика от влиянието на пандемията има сериозни изгледи българската икономика да се окаже в капана на поредицата от икономически и политически кризи, белязали почти целия период от края на първото десетилетие на XXI в. В средносрочен план сериозен потенциал за увеличаване на социалното напрежение има реструктурирането на икономиката, в което доминират две тенденции, включващи увеличаване на риска от безработица и нарастване на обществените неравенства. Едната е свързана с изтеглянето от страната на инвеститори основно в производствения сектор, които са били привлечени от ниските нива на заплащане и възможностите за използване на някои други ценови предимства, които постепенно се изчерпват. Другата – потенциално много по-мощна, е свързана с прехода към зелена икономика, който, по всичко личи, ще протича на фона на нестабилни управления, податливи на популистки натиск и резки промени на курса. Зеленият преход има силен потенциал да породи разломи, отиващи далеч отвъд икономиката и пряко засегнатите. Дебатите за зеления преход разкриват големи възможности за политическо инструментализиране и пакетиране заедно с други елементи от евроскептичния дневен ред. В комбинация със социална и политическа нестабилност това би създавало силни предпоставки за увеличаване на омразата към уязвими групи в обществото, едно от проявленията на която е враждебната реч.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Сравнителният анализ на данни от последното десетилетие показва намаляване на общия дял на населението в България, което през последните 12 месеца е чувало в публичното пространство реч на омразата. През 2023 г. делът на онези, които не са чували такава реч, за пръв път доминира над всички останали, докато през 2018 и 2013 г. тази група е била по-малка, отколкото групата на чувалите враждебна реч.

„Разведряването“ на обществения климат от враждебната реч може да се обясни с излизането от управлението и намалялото присъствие в публичните медии на политически сили, чиито основни говорители са носители на език на омразата през предходното десетилетие.

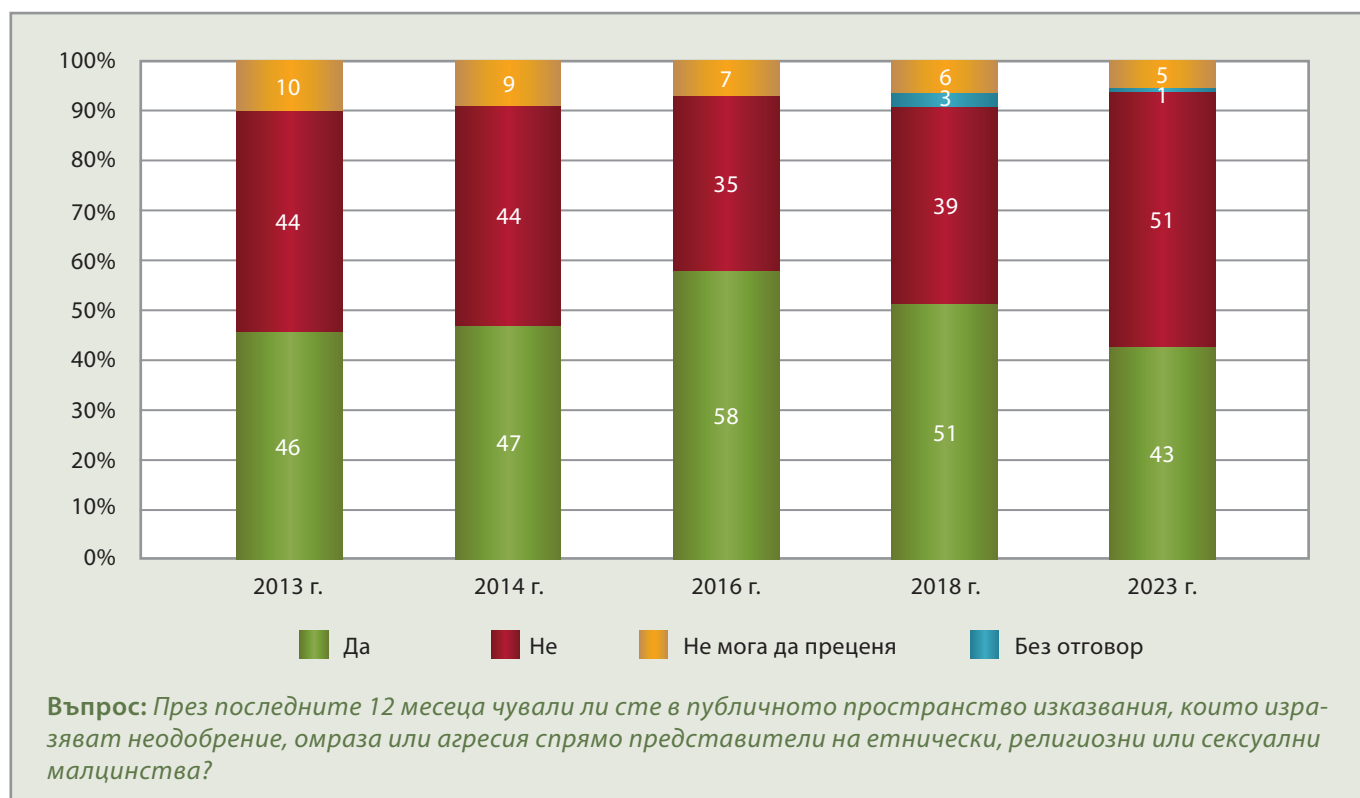
Въпреки това и през 2023 г. делът на онези, които съобщават, че през последните 12 месеца са чули публична реч, изразяваща неодобрение или агресия към членове на етнически, религиозни или сексуални малцинства, остава значителен – 43%, а около 6% не

могат да преценят дали достигналите до тях публични изявления са съдържали враждебна реч или изобщо не дават отговор на въпроса (фиг. 1).

Преди да представим анализа, е необходимо да направим някои уговорки относно враждебната реч и промените в нейната интензивност, такива каквито ги наблюдаваме в нашето социологическо изследване.

1. В нашия въпросник анкетираните отговарят на въпросите за враждебната реч, която достига до тях по различни канали, на базата на собственото си разбиране за това какво означава враждебна реч. Това разбиране може да е различно за различните анкетиранни. За мнозина от обхванатите в изследването то със сигурност не съвпада с дефинициите за враждебна реч, които присъстват в българското наказателно право. Огромната част от враждебната реч, която респондентите са чули, не би подлежала на наказателно преследване, нито на административно производство. От тази констатация не следва, че враждебната реч в медийното пространство не представлява обществен проблем. При определени условия тя може да ескалира в опасни процеси и прояви на насилие.

Фиг. 1. Честота на срещане на реч на омразата в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

2. Разбирането за враждебна реч в социологическия смисъл не съвпада и с различните дефиниции, присъстващи в международното право, не просто защото са слабо познати сред гражданите, а и защото тези дефиниции обхващат прояви на омраза към уязвими групи, които или крият непосредствен риск от извършване на престъпления от омраза или предразсъдъци, или поне могат да станат предмет на административни санкции, ако не на наказателно производство.
3. Няма пълно припокриване и с дефинициите или по-скоро с разбиранията за враждебна реч или сродни понятия, които стоят зад решенията на медийните регулатори като българския СЕМ за налагане на санкции. Няма припокриване и със също толкова неясно дефинираните правила за цензуриране на материали в различни социални платформи, които от своя страна не се припокриват с тези на официалния медиен регулатор. Това е много важно да се отбележи поради нарастващото значение на социалните медии като място за разпространение на враждебната реч.
4. В масовата употреба понятия като „реч на омразата“ и „език на омразата“ се ползват като синонимни.⁶ Понятието „реч“ по-добре съответства на английското „speech“ от израза „hate speech“, когато става дума за отделни изказвания и медийни публикации.⁷ Въпреки това ние също няма нужда да ги разграничаваме за целите на настоящия анализ, който е фокусиран именно върху масовите възприятия и усещането за изложеност на реч/език на омразата, каквото и да влагат представителите на пълнолетното население в тези понятия.
5. Въпреки посочените несъвпадения сме убедени, че възприятията за враждебна реч в обществото съдържат важна информация за обществените нагласи, която може да информира политиките по отношение на враждебната реч в различни сфери и е важна част от диагностиката на състоянието на демокрацията и обществото.
6. Специално трябва да отбележим, че посочените различия и констатациите за размитост на определени разбираня или по-строги дефиниции за враждебна реч не съдържат непременно упрек спрямо придържащите се към тях. Даваме си сметка, че контролирането на враждебната реч във всички обществени сфери и дори на абстрактното ниво на универсалните права се сблъсква с необходимостта да се вземат предвид много други важни за обществото аспекти, като правото на свободно изразяване, степента на тяхната обществена опасност, намеренията на говорещия, наред с много други съображения. Това често предполага голяма доза субективна преценка от страна на конкретни оправомощени лица или консултативни органи, като от тази констатация не е изключена и системата на правораздаването.
7. Не може да сме сигурни, поне в рамките на нашето изследване, но до голяма степен и по принцип, дали промените в усещанията на хората за присъствие на враждебната реч в общественото пространство се дължат на промени в техните разбираня за враждебна реч, или на самата интензивност, с която тази реч присъства в определени медии, измерена с някаква стандартизирана и несубективна метрика. Има основателни причини да предположим, че нарастването на омразата в обществото може понякога да е съпроводено с намаляване на чувствителността към нея и обратно – намаляването на омразата към уязвими групи и нейните производни може да протича паралелно с нарастваща чувствителност към прояви на омраза и предразсъдъци, които доскоро са били приемани за незначителни или са били напълно игнорирани. Затова се стремим винаги да сме внимателни в интерпретацията на промени и тенденции и бихме насърчили читателите да подхождат по същия начин.
8. В нашия анализ наблюдаваме на данните, които не може да са резултат от стохастична грешка. В някои случаи, например при етническите малцинства, определени възрастови групи и групи, обособени въз основа на други демографски характеристики, които са по-слабо представени в нашата извадка, коментираме и резултати, получени върху съвсем малки извадки от 30 – 50

⁶ Като еквивалентни понятията „враждебна реч“ и „език на омразата“ се ползват и в насоките за журналисти на Асоциацията на европейските журналисти (АЕЖ) – Спасов, Т., Р. Наследникова, С. Велева (2021). *Езикът на омразата. Не просто думи (Насоки за журналисти)*. София, 2021: АЕЖ. Това е съвсем естествен подход, когато става дума за популяризиране на самата идея за „враждебна реч“ за разнообразни публикации.

⁷ Може да се говори и за „език“ на омразата в истинския смисъл на понятието и дори за много такива езици – разговорен, визуален (например ползващ татуировки, графити, знамена, емотикони), морален (позоваващ се на етични норми) и др., имайки предвид система от правила и общоприети начини на употреба, които позволяват да се произвеждат и разбират враждебни съобщения. Но в настоящия анализ няма да засягаме този въпрос.

анкетирани, когато наблюдаваните разлики по групи или по години на изследване са достатъчно големи. При всички случаи се доверяваме на изводи, които, освен че не могат да се обяснят със стохастична грешка, са и теоретично подкрепени, част от устойчиви тенденции или потвърдени и от други надеждни източници, независими от нашето изследване.

Огромната част от респондентите отговарят без колебание на въпросите за враждебната реч, въпреки че не им предлагаме конкретно определение за същността на тази реч. Това е свидетелство, че самите изрази „враждебна реч“ и „език на омразата“, които на ежедневен ниво се възприемат като еквивалентни, са много добре познати. През 2023 г. почти няма респонденти, които не са сигурни дали в рамките на 12 месеца са чували враждебна реч (фиг. 1).

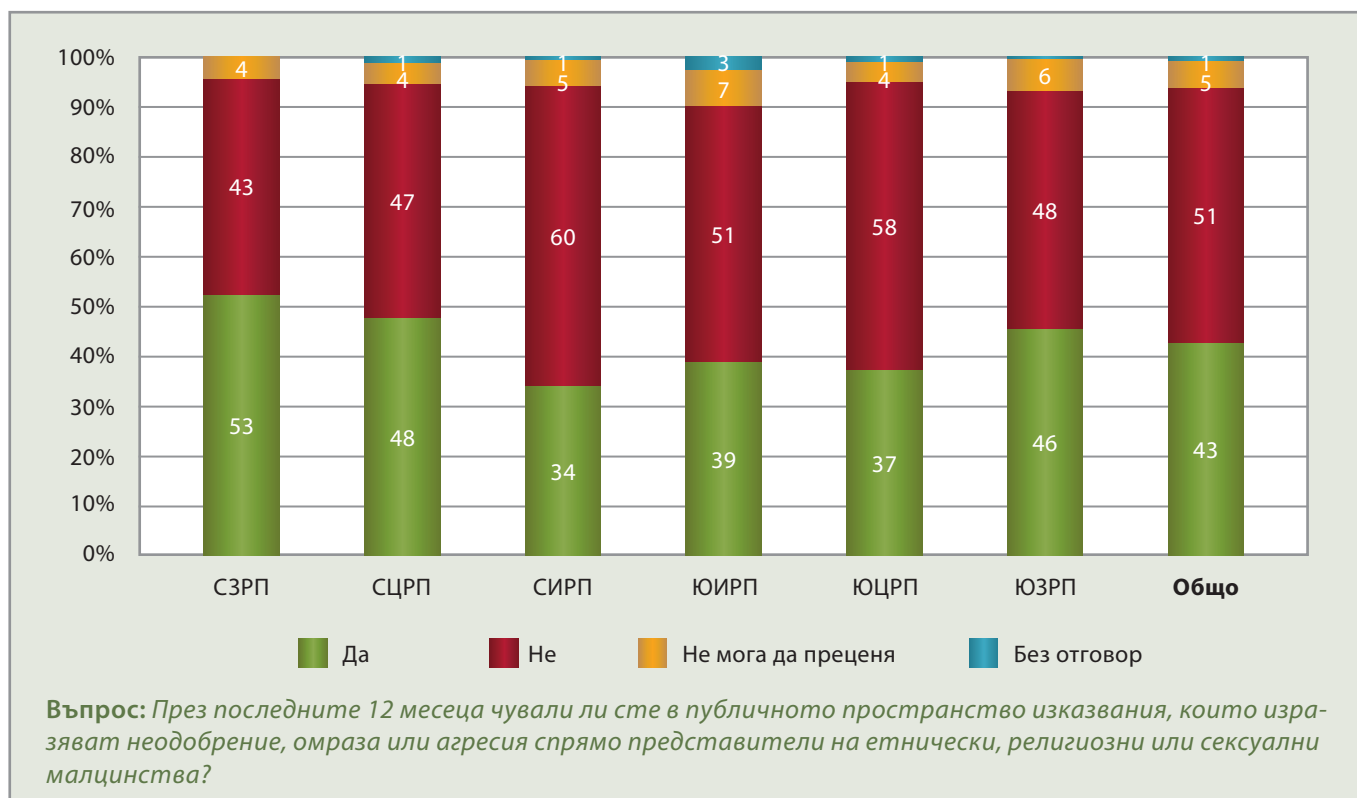
Между отделните региони на страната продължават да се наблюдават различия по отношение на интензитета, с който речта на омразата достига до гражданите (фиг. 2). В най-голяма степен за чути от тях реч на омразата през последната година съобщават жителите на Северозападния район за планиране (СЗРП). Те са с 10 процентни пункта над средния пока-

зател за страната – 53%. Това е и единственият регион, в който делът на попадналите на враждебна реч преобладава над хората, които не са се сблъскали с подобни изказвания в публичното пространство или не са сигурни. Трябва да се отбележи, че по данни от преброяването на населението⁸ СЗРП през 2021 г. остава регионът с най-висок дял на ромския етнос (6,7%) при среден дял на ромите за страната 4,1%, а ромското малцинство е една от социалните групи, които са най-силно уязвими за враждебна реч. Все пак нямаме надеждно потвърждение, че в СЗРП по-често се среща реч на омразата именно срещу ромите. Наблюдаваните устойчиви различия в честотата на регистриране на речта на омразата по региони са интересни и поради това, че нарастващ дял от враждебната реч присъства от много време в електронните медии, а напоследък все повече се пренася в интернет, за който очакваме да е още по-нетериториален.

В Североизточния район за планиране (СИРП) обичайно изследванията регистрират най-ниски дялове на населението, което през последната година е чувало изказвания, изразяващи неодобрение или агресия към

⁸ НСИ, Преброяване на населението и жилищния фонд, 2021 г., собствени изчисления.

Фиг. 2. Честота на срещане на реч на омразата през 2023 г. – влияние на регионалните различия (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

представители на различни малцинствени групи. През 2023 г. сред жителите на региона делът на онези, които не са чували реч на омразата (34%), е почти двойно по-нисък от този на чувалите враждебна реч (60%).

В сравнение с различията по региони отговорите на респондентите по типовете населени места през 2023 г. са значително по-кохерентни. Честотата на съобщаване за изказвания, съдържащи реч на омразата, варира незначително между 41% в столицата и 44% в селата (фиг. 3).

За сравнение в предходни вълни на изследването сред населението на столицата делът на чувалите реч на омразата е достигал почти 2/3 през 2018 г. и дори над 70% през 2016 г. и е бил значително по-висок от този в останалите градове и в селата – около 50%.

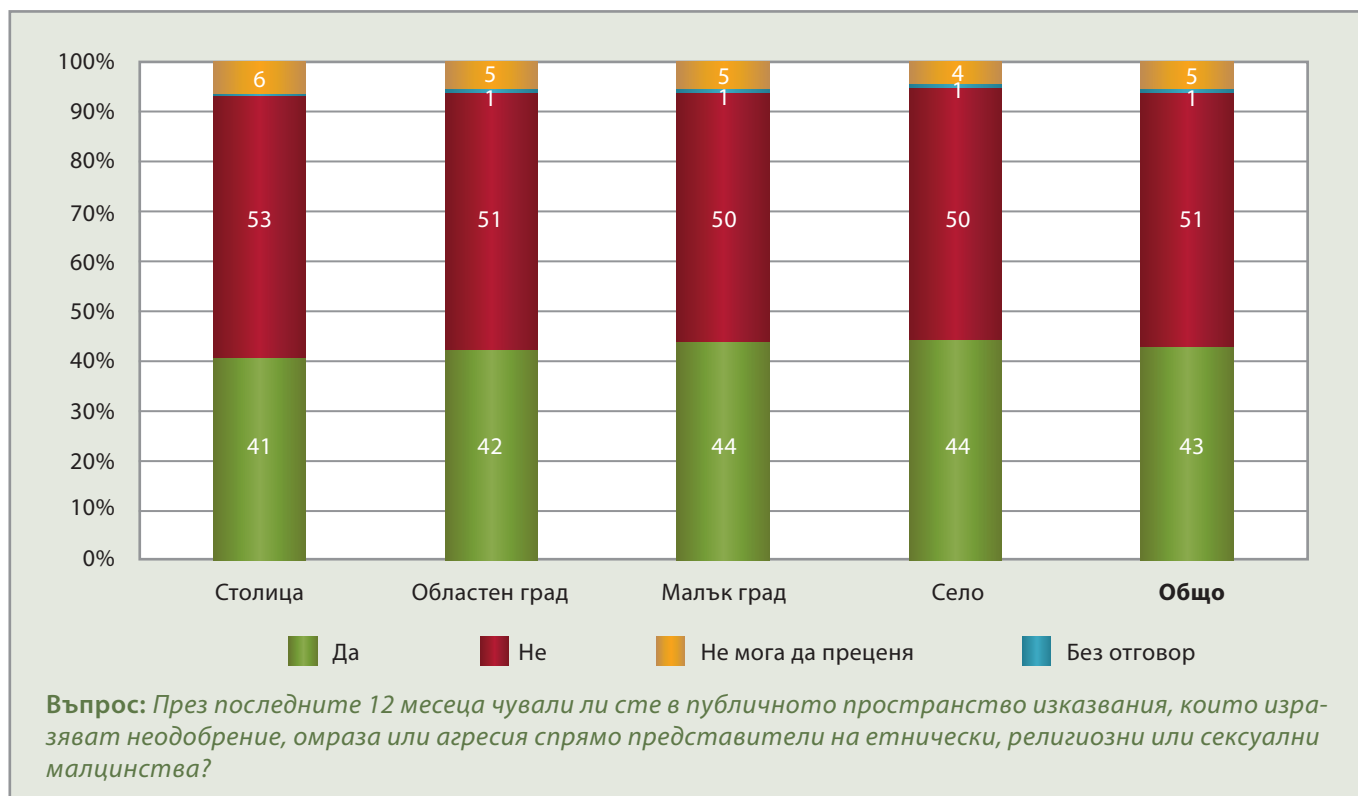
Няма очевидни причини за това враждебната реч в големите градове или специално в столицата да бъде по-интензивна, отколкото в малките градове. Може да имаме по този въпрос различни предположения. Градовете и особено столицата са арена на протести и понякога на сблъсък между различни протестиращи групи или социални движения.

Възможно е нарастващият интензитет на потребление на дигитални медии от всички граждани, независи-

мо от типа населено място, в което живеят, да намалява неравенствата в достъпа до информационни източници, включително съдържащи публични изказвания с враждебна реч, и по този начин да допринася за ограничаване на влиянието на местожителството върху достъпа до публични информационни канали, най-вече интернет сайтовете и социалните мрежи, които, както подробно ще анализираме в следващи раздели, през 2023 г. изместват телевизията като водеща медия. Не сме сигурни обаче до каква степен социалните медии не запазват определена териториалност на мрежите. По този въпрос за България няма достатъчно изследвания. Не е изключено много потребители да поддържат социални мрежи, включващи техни роднини, колеги, познати, съседи и други контакти, които основно се простират до териториалната общност. Но все пак социалните медии позволяват много по-лесно да се поддържат контакти на неограничено разстояние.

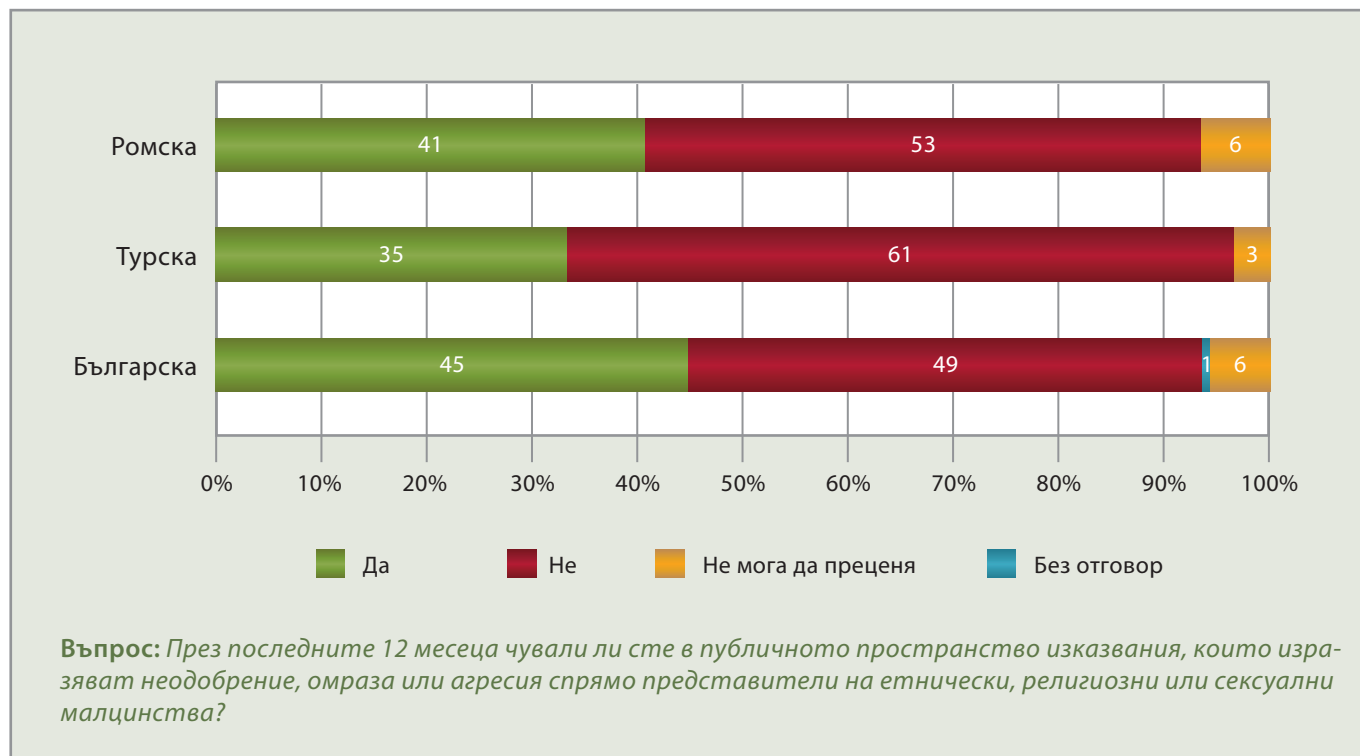
Етническата принадлежност на анкетираните се оказва важен фактор за чувствителността към речта на омразата и нейното разпознаване в публичността. Трябва да се има предвид, че данните за етническите групи, различни от българите, са с много по-широки доверителни интервали поради малкия размер на съответните извадки.

Фиг. 3. Честота на срещане на реч на омразата през 2023 г. – влияние на типа населено място (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 4. Честота на срещане на реч на омразата през 2023 г. – влияние на етническата принадлежност (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Разрезът по етнически групи показва, че през 2023 г. и в трите най-големи етнически групи онези от анкетираните, до които не е достигала враждебна реч през последните 12 месеца, са повече от чувалите реч на омразата през последната година, а неотговорилите или онези, които не могат да преценят, са изключително малко – между 3 и 6% (фиг. 4). Делът на чувалите враждебна реч при българите е по-висок, отколкото при ромите и турците. Най-вероятно обясненията за различията могат да се търсят в начините, по които се комуникира езикът на омразата. При мнозинството той често се използва опосредствано – в общуване по-скоро с представители на собствената етническа група и в отсъствието на представители на социалната група, която е обект на враждебната реч. Тази употреба е съвсем естествена, тъй като използването на език на омразата сред съмишленици поражда одобрение, а използването му в присъствието на тези, срещу които е насочен, има потенциал да предизвика ответна реакция, която в живо общуване може да има сериозни последици. Вероятно тази практика се е пренесла от живото общуване във виртуалното пространство на интернет, на места, където враждебната реч се приема с одобрение и почти никога не среща отпор. При етническите малцинства комуникацията

често е затворена в собствената етническа група и при нея е по-малко вероятно самите те да бъдат обект на език на омразата, а при турскоговорящото малцинство вероятността да се чуе език на омразата намалява и поради по-малкото потребление на продукти от български медии и по-високата степен на използване на турскоезични медии, главно чуждестранни.

В административните области с най-висока концентрация на население от турско малцинство – Кърджали, Разград, Търговище, Силистра и Шумен – населението в най-малка степен се среща с език на омразата. Към тези области може да се добави област Смолян, където има много висока концентрация на население, изповядващо исляма – по данни от последното преброяване на населението и жилищния фонд Смолян е третата административна област с най-висок дял мюсюлманско население – 41%.⁹ Вероятно сред факторите за това жителите на тези области рядко да чуват враждебна реч е животът в етнически или религиозно хомогенни (или с висока концентрация на етнически и религиозни малцинства) населени места – тези, които употребяват враждебна реч в живо общуване и дори в интернет, обичайно го правят в среда,

⁹ НСИ, Преброяване на населението и жилищния фонд, 2021 г., собствени изчисления.

в която самите те се чувстват защитени и овластени и могат да разчитат на одобрение и подкрепа в случай на конфликт – реален или виртуален. Заедно с това, както вече бе отбелязано, по-ограниченото влияние на електронни медии като националните телевизии в тези общности за сметка на потреблението на турско-езични медийни канали и продукти също намалява вероятността да бъде чута реч на омразата, насочена към социални групи в България.

Анализът за по-продължителен период показва, че няма съществена промяна в дела на чувалите враждебна реч, като разликите и при трите групи са на практика в рамките на статистическата грешка (фиг. 5).

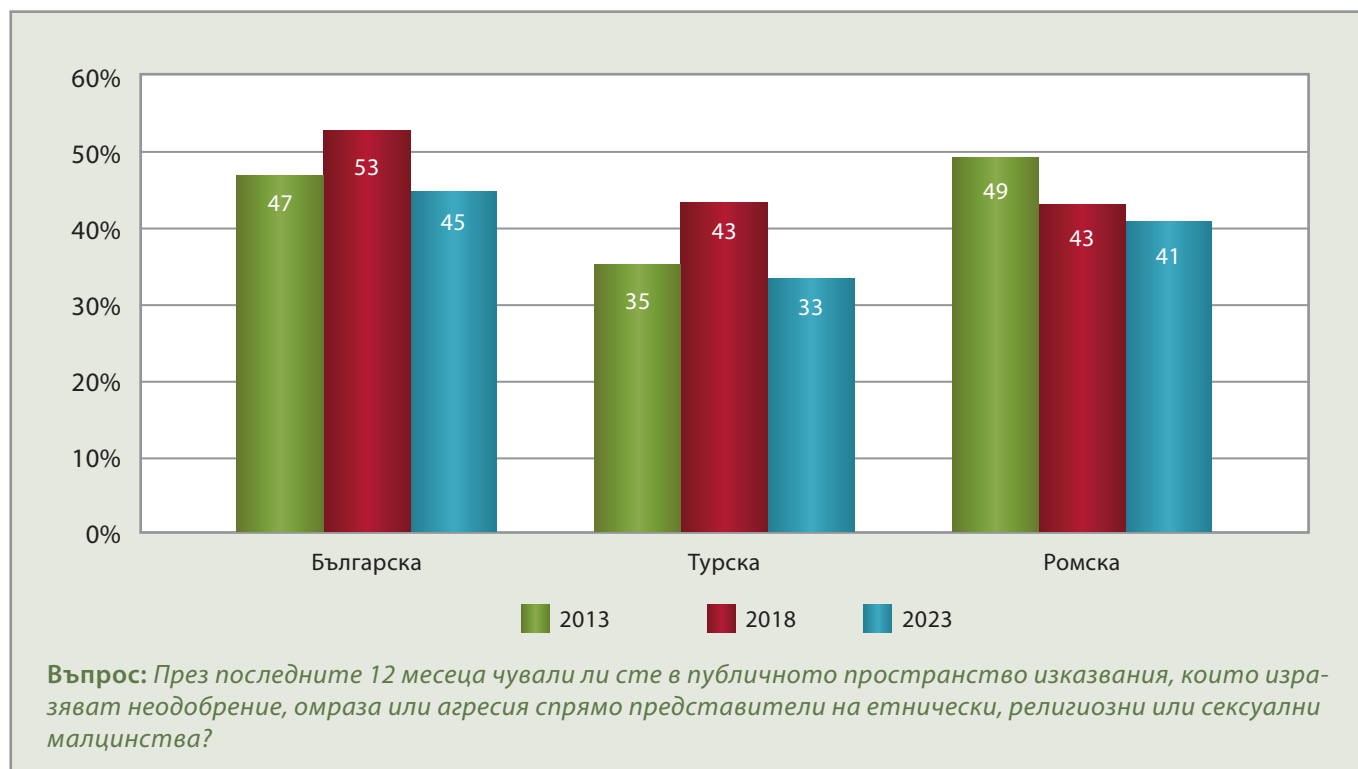
Налице са съществени различия между групите с различен образователен статус по отношение на възприятията на речта на омразата (фиг. 6). Нещо повече, образователното равнище се очертава като ключово за разпознаването на речта на омразата. През последните 12 месеца делът на тези, които са чували в публичното пространство изказвания, съдържащи такава реч, сред висшестите в страната е над 50% – значително по-висок, отколкото сред средните (39%) и завършилите само основно образование (22%). Не ни е известна основателна причина да предполагаме, че

висшестите по-често стават свидетели на реч на омразата или че са по-изложени на комуникационни канали, където речта на омразата е по-интензивна. Така че наблюдаваната разлика по всяка вероятност е потвърждение на хипотезата, че сред различни обществени групи са разпространени различни разбирания и различна чувствителност по отношение на речта на омразата. Изглежда, че при много хора образованието допринася за повишаване на чувствителността към езика на омразата.

Най-младите и най-възрастните генерации в най-малка степен са чували за език на омразата. При поколенията между 30 и 60-годишна възраст преобладават онези, които са чували такива изказвания в публичното пространство (фиг. 7). И тук обяснението, свързано с различната чувствителност и различните разбирания за реч на омразата, не бива да се отхвърля. Но по отношение на различните възрастови групи със сигурност имаме потвърждение за различна интензивност на ползване на различни медии и канали за комуникация.

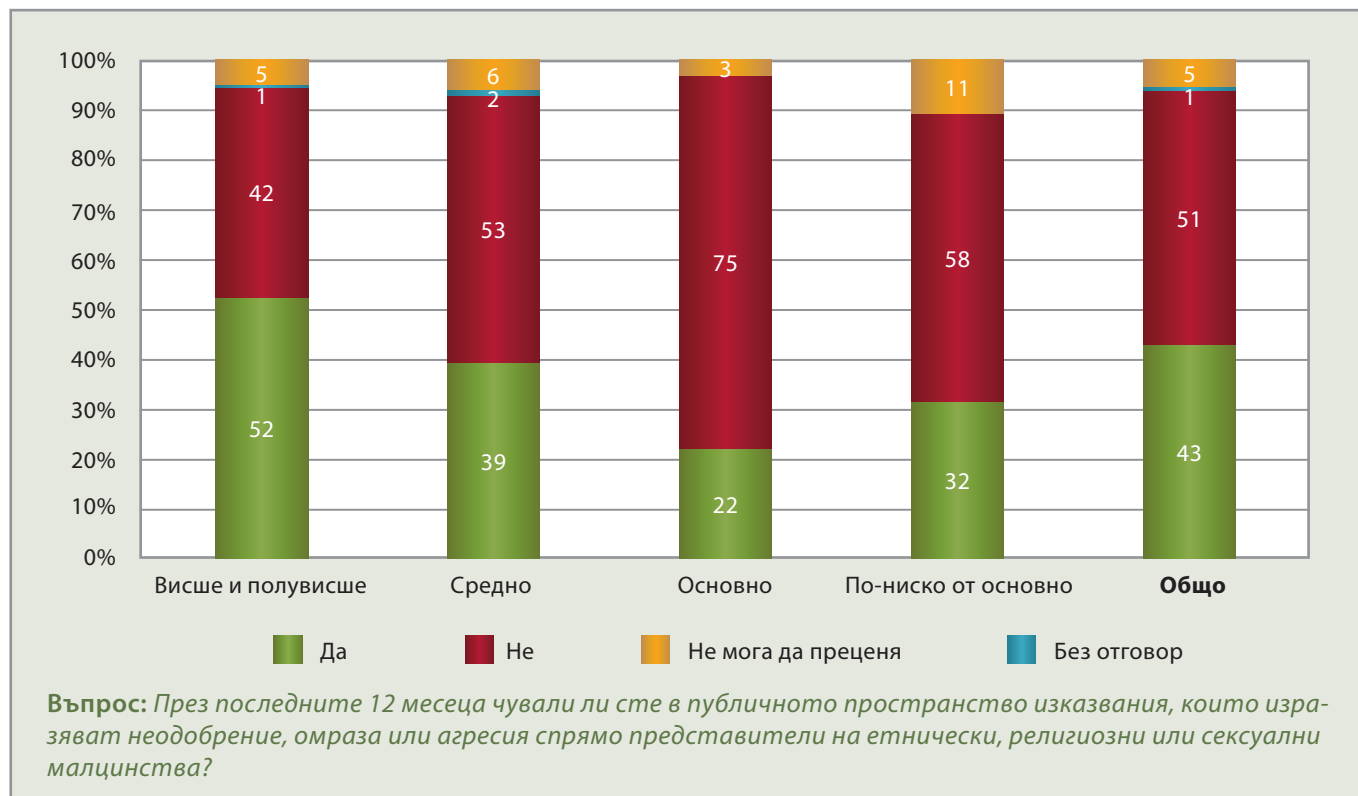
Докато в групата на 30 – 60-годишните мнозинството споделя, че се сблъсква с реч на омразата, при младите на възраст 18 – 29 години, както и при поко-

Фиг. 5. Честота на срещане на реч на омразата в периода 2013 – 2023 г. – влияние на етническата принадлежност (%)

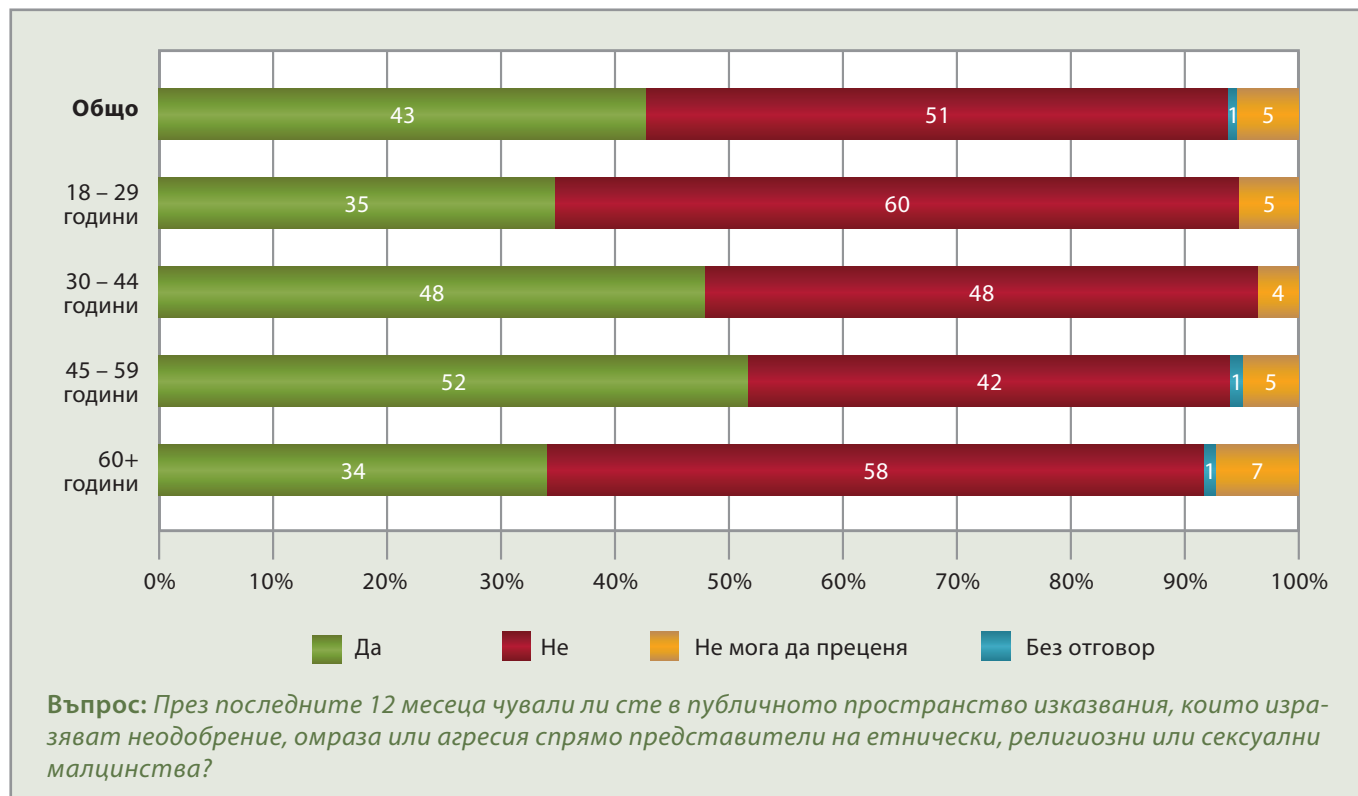
Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2018 и 2023 г.

Фиг. 6. Честота на срещане на реч на омразата през 2023 г. – влияние на образованието (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 7. Честота на срещане на реч на омразата през 2023 г. – влияние на възрастта (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

лението на 60 и повече години делът на онези, които са чували публична реч, изразяваща неодобрение или агресия към представители на определени малцинствени групи, е значително под средния за страната и достига около 1/3.

Предполагаме, че при най-възрастните сред причините за по-малката честота на срещане с публични актове на враждебна реч водеща, както и при предишни вълни на проучвания през предходното десетилетие, остава културата на използване в по-голяма степен на традиционните медии, в които такава реч се среща по-рядко заради механизмите на институционален медиен контрол и журналистическа саморегулация, и на значително по-ограничено влизане в средата на социални медии в интернет. При най-младите поколения делът на чулите реч на омразата през 2023 г. спада до 35% и е значително по-малък в сравнение с 66% през 2018 г. При оптимистична интерпретация на данните това може да е свързано с промяна в климата на разпространение на речта на омразата сред младите, но може да означава и нормализиране сред по-младите на някои форми на омраза или на омразата срещу определени уязвими групи, например срещу мигрантите от Близкия изток, Афганистан и Африка, както и срещу ЛГБТ хората.

Данни от наблюдения на традиционните медии действително потвърждават намаляване на честотата на враждебна реч спрямо ромите, но от друга страна, свидетелстват за увеличение на нейната интензивност спрямо ЛГБТ хората.¹⁰

СРЕЩАНЕ НА ПОНЯТИЕТО „РЕЧ НА ОМРАЗАТА“

През 2023 г. като цяло в страната 70% от населението заявява, че е запознато с изразите, обозначаващи враждебната реч – „реч на омразата“, „език на омразата“ и „враждебна реч“, придобили гражданственост в българския език в превод на международно използвания термин „hate speech“. В сравнение с 2018 г., когато половината (52%) от анкетираните твърдят, че разпознават изразите, обозначаващи речта на омраза, през 2023 г. ръстът на анкетираните, които твърдят, че са чували подобни понятия, е значителен. Трябва да се

¹⁰ Инджов, И. (2023). ЛГБТИ – новата медийна мишена вместо ромите? (Образът на малцинствените и уязвимите групи в българските медии). Организация „Дром“. Български хелзински комитет.

отбележи, че почти всички анкетираните през целия период на провеждане на нашето изследване отговаряха без притеснение на въпроса дали са чували „реч на омразата“, дори да отричаха да познават самия термин. Познаването на термините, описващи речта на омразата, не означава непременно, че в тях се влага смисъл, който благоприятства защитата на правата на уязвими малцинства. В публичната среда, включително в дебатите в Народното събрание, лесно могат да се намерят изказвания, в които някой от изразите, обозначаващи речта на омразата, се използва в негативен план, за да се подчертае, че това е изкуствено привнесена тематика с цел да ограничава свободата на словото.

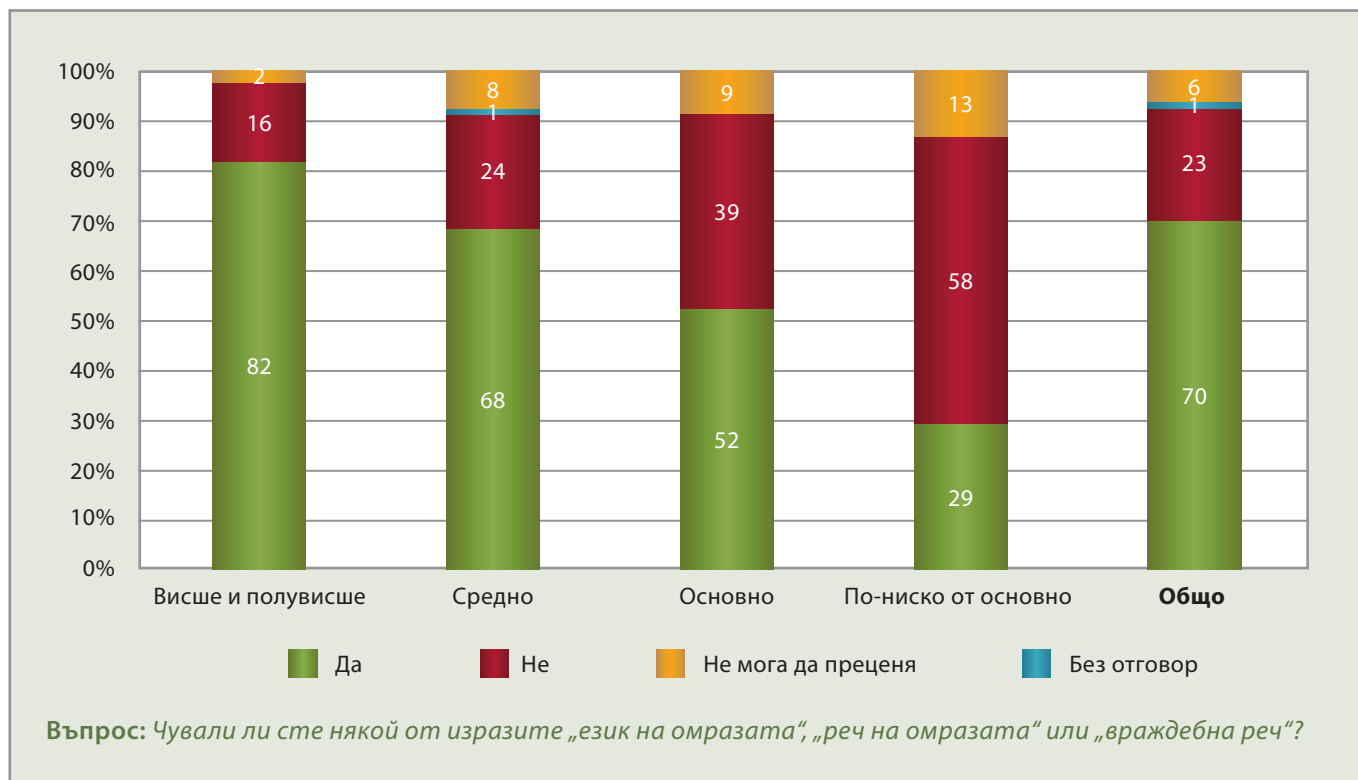
Възможно е част от анкетираните, които ни казват, че не са чували реч на омразата, всъщност да не са сигурни какво е „реч на омразата“. Относително ниската степен на конкретно идентифициране на речта на омразата може да се дължи и на занижени прагове на чувствителност, както и на склонност тази реч да бъде толерирана и да бъде подценявана като социален проблем. Към подобна интерпретация ни насочват наблюденията от предишните вълни на нашето изследване, които показват, че немалко анкетираните лесно съчетават общото си неодобрение към речта на омразата с одобрение на конкретни изрази, съдържащи омраза.

Половината от нискообразованото население признава, че изобщо не е чувало за понятия, свързани с феномена „реч на омразата“, докато при завършилите средно образование запознатите с израза и негови синоними надхвърлят 2/3, а при висшистите само 18% твърдят, че или не са чували подобни понятия, или не са сигурни (фиг. 8).

При част от по-нискообразованите групи е възможно ограничените способности за разпознаване на враждебната реч да се дължат на недостатъчно познаване на гражданските права и на ограничен достъп до обществения дебат, но също така и на житейски практики като „етнокултурно капсулиране“ (географско, социално, включително в социални мрежи) и ограничаване на общуването в разнообразна етнокултурна среда (например чрез жилищна или образователна сегрегация), в която рискът от реч на омразата заради етническата принадлежност на хората, към които е насочена, е по-нисък.

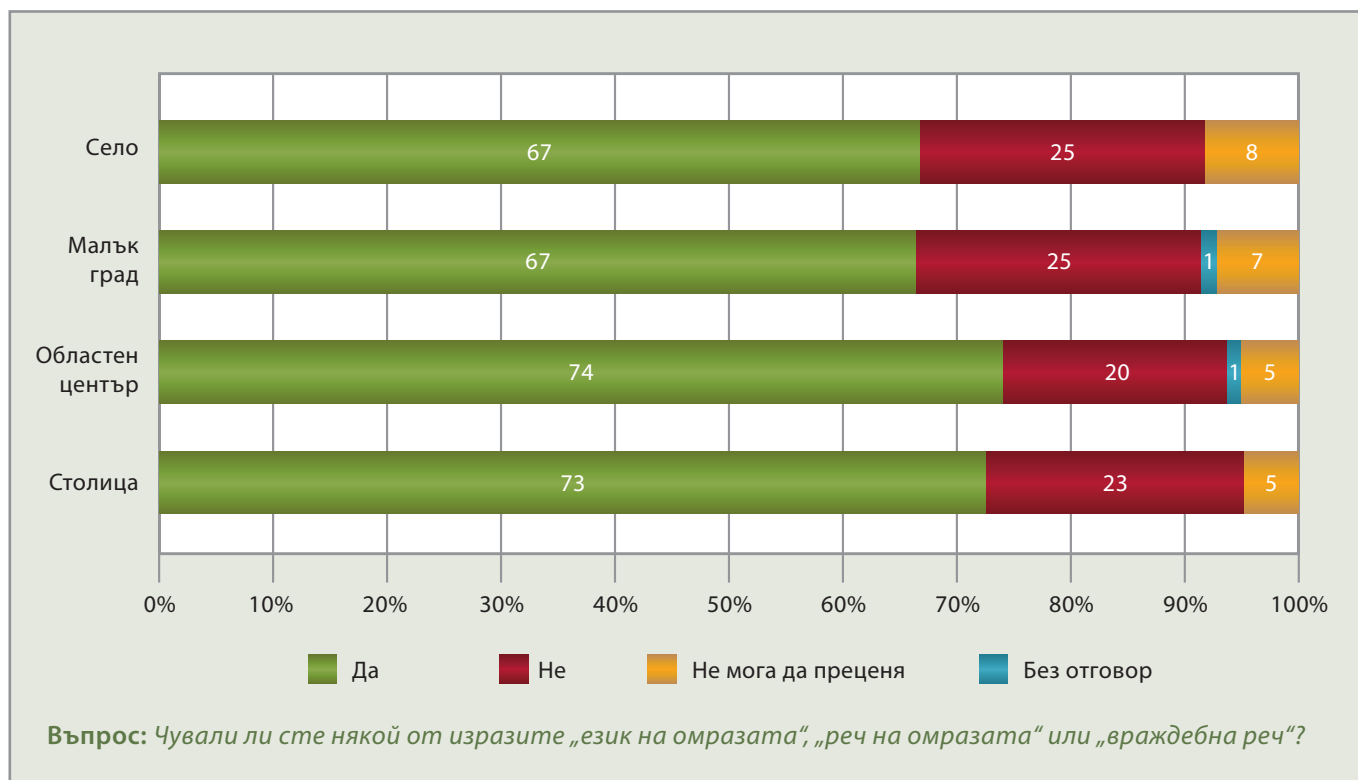
Макар понятието „враждебна реч“ или негови разновидности да са познати на поне 2/3 от населението във всички типове населени места, в големите градове – столицата и областните центрове, този дял е по-висок и достига почти 3/4 (фиг. 9).

Фиг. 8. Срещане на понятието „реч на омразата“ през 2023 г. – влияние на образованието (%)

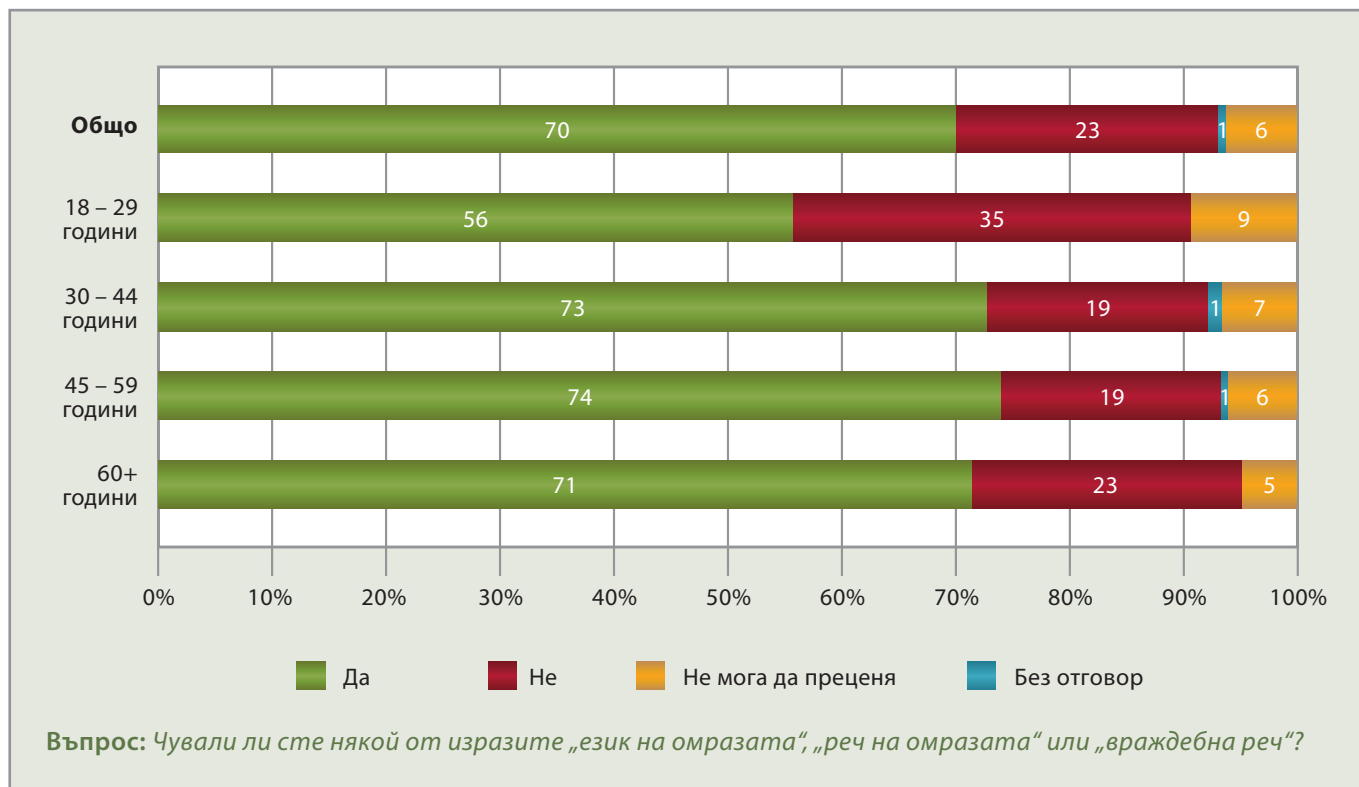

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 9. Срещане на понятието „реч на омразата“ през 2023 г. – влияние на типа населено място (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 10. Срещане на понятието „реч на омразата“ през 2023 г. – влияние на възрастта (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Тези данни не са изненадващи, като се вземе предвид по-високата степен на образование на населението в големите градове.

Макар че мнозинството от младежите са чували израза „реч на омразата“ и сходни формулировки, техният дял (56%) е значително по-малък, отколкото при по-възрастните поколения, при които той надхвърля 70% (фиг. 10). Вероятно върху способността на по-младите поколения да разпознават публичните прояви на враждебна реч влияе по-малкият житейски опит в съчетание с дефицити на гражданско образование и дискусии по тази тема в образователните институции. Нямаме основание да предполагаваме, че в каналите за комуникация, използвани преобладаващо от по-младите поколения, речта на омразата е по-малко интензивна. По-скоро има сериозни основания да смятаме, че речта на омразата се измества съществено от традиционните медии към социалните медии, включително към затворени групи и социални медии, в които контролът е силно занижен или отсъстващ. За изместване на враждебния дискурс към социалните медии има данни и в нашето изследване, които коментираме в раздела за медиите, през които се предава речта на омразата.

ОБЕКТИ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

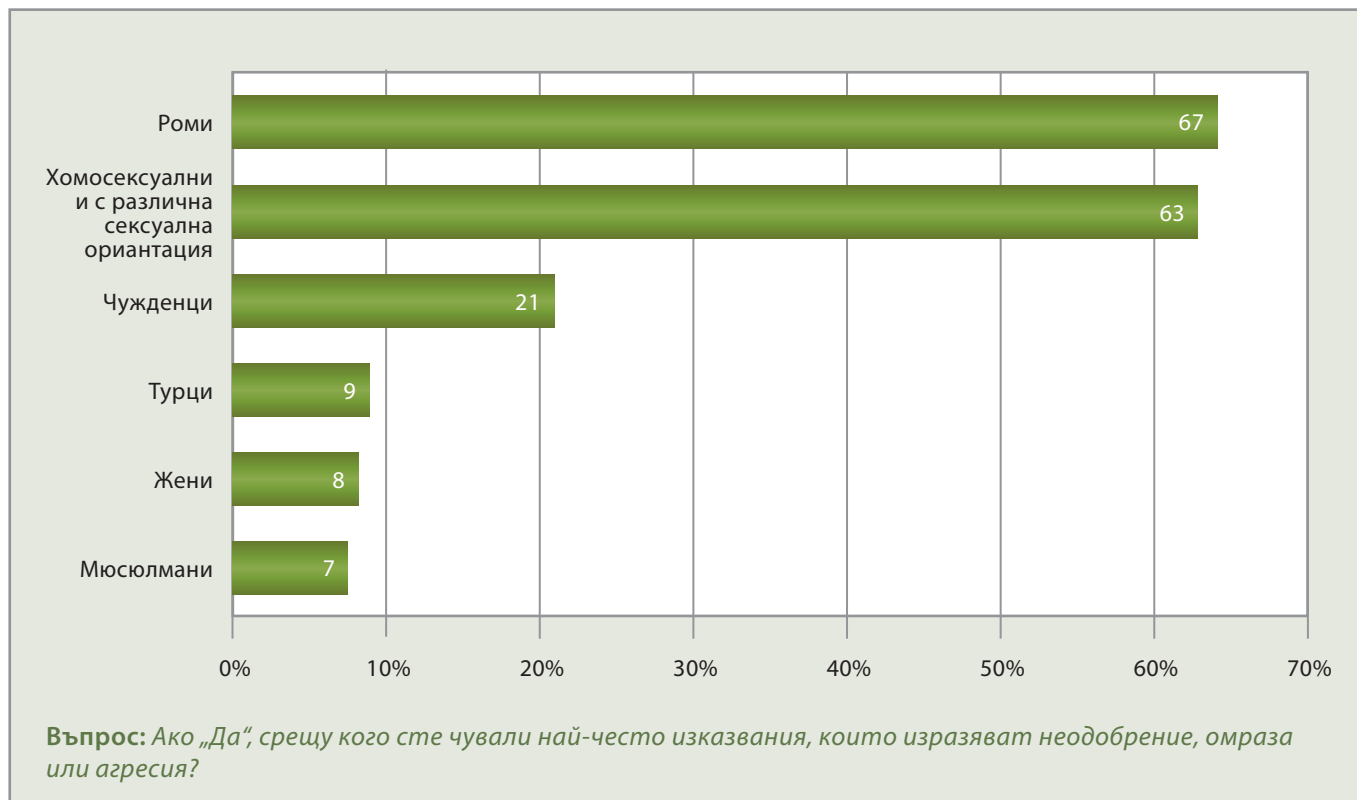
Според анкетираните през 2023 г. най-често речта на омразата в публичното пространство е била насочена към ромите и ЛГБТИ (около 2/3 за всяка от двете групи), следвани от речта на омразата към чужденци (приблизително 1/5 от отговорилите).

В сравнение с периода 2013 – 2018 г. съобщаването за реч на омразата срещу роми намалява с 15 процентни пункта между 2018 и 2023 г. на фона на предшестваш спад от 10 процентни пункта. Траен спад се забелязва и по отношение на враждебната реч към представителите на турското малцинство. Делът на чувалите реч на омразата спрямо турци намалява още по-интензивно, достигайки 9% през 2023 г. (фиг. 11).

Представителите на ЛГБТИ в периода 2013 – 2016 г. значително по-рядко от турците са били обект на разпознат от анкетираните език на омразата.

За сметка на това речта на омразата срещу ЛГБТИ, разпозната от анкетираните, започва чувствително да нараства – през 2023 г. делът на чувалите враждебна

Фиг. 11. Обекти на речта на омразата през 2023 г. (%)

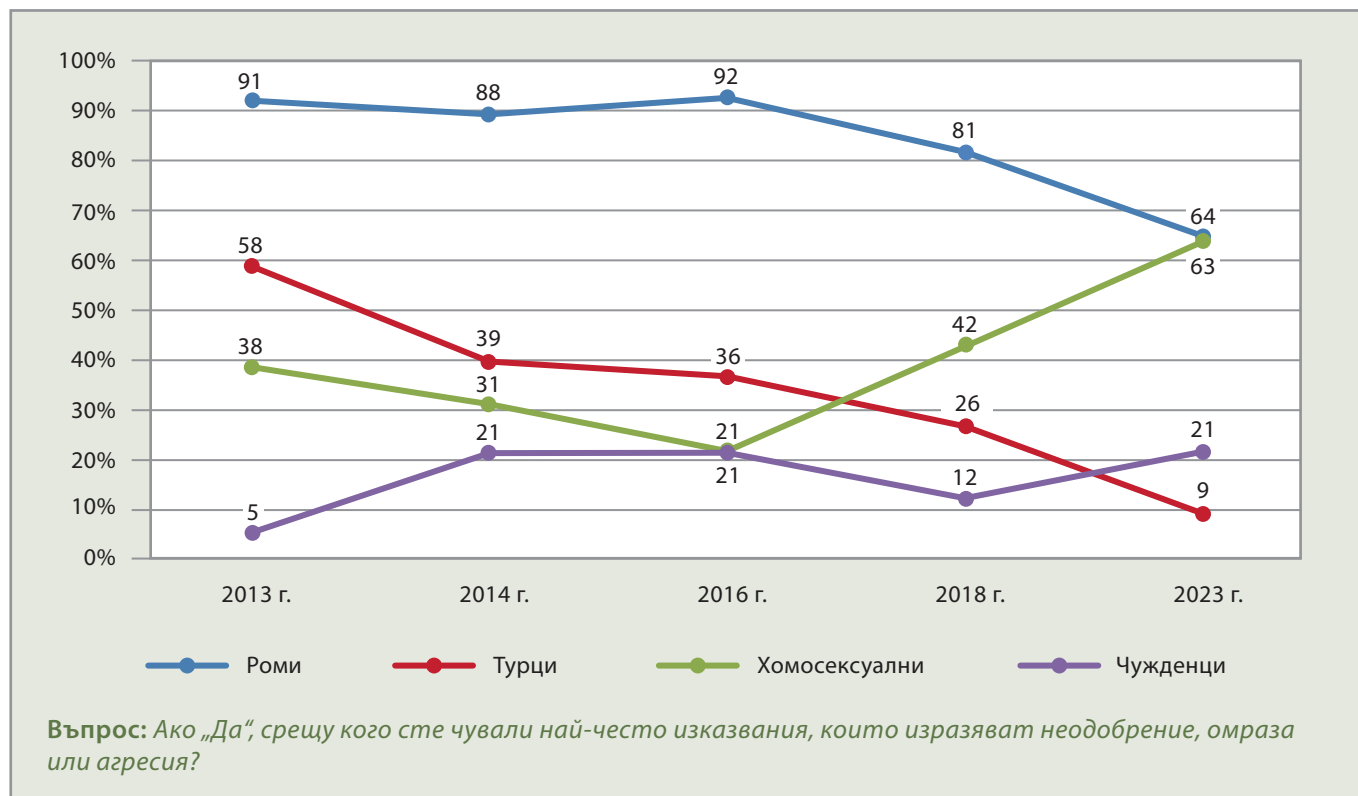
Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

реч към тази група достига 63% – интензивност, която е трикратно по-висока в сравнение с 2016 г. При нито една от предходните вълни на изследвания за речта на омразата през последните 10 години към нито една от наблюдаваните уязвими за този феномен социални групи, освен за ромите, не е регистрирана толкова висока интензивност на срещаната в публичността враждебна реч. През 2023 г. ЛГБТИ хората вече категорично са определяни като най-честа мишена на враждебна реч заедно с ромите.

Рязкото покачване на честотата на срещане на реч на омразата срещу ЛГБТИ съвпада с продължаващите и през 2023 г. кампании на антилиберални и популистки политически формации, насочени срещу правата на човека, които започнаха с публичния дебат от първите месеци на 2018 г., свързан с ратифицирането от България на т. нар. Истанбулска конвенция (Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие). Предложението за присъединяването на България към Конвенцията с акта на ратификация и в годините след 2018 г. бе използвано от медии и крайнодесни политици за разпространение на дезинформация и обвинения в подкопаване на „традиционните“ на-

ционални ценности, свързани с брака и семейството. Кампаниите за защита на традиционното семейство, дори когато са насочени към реформирането на услугите за децата и семействата, успяват да подклаждат хомофобски настроения и да пораждат страхове от демографска криза в резултат от масови еднополови бракове и промени на биологичния пол. Освен отделни прояви на насилие срещу представители на ЛГБТИ общностите тези кампании вероятно имат сериозен принос и за нарастването на интензивността на речта на омразата. Заедно с това сред факторите, допринасящи за по-високата разпознаваемост на враждебната реч към ЛГБТИ, е нарастващата разпознаваемост на организираното движение на тази общност и все по-активното заявяване на искания за защита на нейните права от граждански правозащитни организации и форуми, включително публични прояви като „прайдове“ в различни градове. Така например първите прайдове в подкрепа на ЛГБТИ общността започват да се провеждат в края на първото десетилетие на века с ограничен брой участници. По данни на организаторите на „София Прайд“ в първите години в събитията вземат участие няколкостотин граждани, но след средата на миналото десетилетие броят на участниците в

Фиг. 12. Динамика при основните обекти на реч на омразата в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,
омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

тях все повече нараства и през 2024 г. достига 10 хил.¹¹ Тези прояви привличат все повече общественото внимание, което, от една страна, увеличава видимостта в обществото на ЛГБТИ хората и на тяхната борба за равни права, но от друга страна, допълнително изостря речта и актовете на омраза към тях.

В разглеждания период ръст на публичната реч на омраза се наблюдава не само към ЛГБТИ, но и към друга уязвими група – тази на чужденците в страната, които до голяма степен се асоциират с мигрантите и бежанците. Според едва 5% от анкетираните през 2013 г. до тях е достигнало слово на омразата срещу чужденци (фиг. 12). С нарастването на бежанската и мигрантската вълна през България към Европа към средата на изминалото десетилетие делът на попадналите на враждебна реч с ксенофобски характер достига 21% и след спад до 12% през 2018 г. това равнище се възстановява и през 2023 г., когато към мигрантите и бежанците от Азия и Африка се добавят търсещите убежище от войната на Русия срещу Украйна.

Трябва да се отбележи, че в голяма степен повишаването на интензитета на враждебната реч към раз-

лични социални групи е в разпознаваем синхрон със социални и политически събития, протичащи както в България, така и в чужбина. В много случаи може да предполагаме, че съвпадението във времето показва пряка зависимост между въпросните събития и последвалото ожесточаване на речта на омразата в публичното пространство.

Характерът, включително мащабът на събитията, както и техният отзвук в националното и международното обществено мнение също оказват значително влияние върху регистрираната честота на срещане на слово на омразата срещу съответната група. В този смисъл от значение е и близостта на периода, когато се провеждат изследванията на речта на омразата – колкото по-близко до датата на случило се събитие с висок обществен отзвук и ефект върху разпространението на речта на омразата е проучването, толкова по-силно е влиянието на съответното събитие върху отговорите на респондентите.

Така например през лятото на 2023 г. Народното събрание въвежда в чл. 162 и чл. 163 от Наказателния кодекс квалифицирани състави за престъпления, извършени с мотиви, свързани със сексуалната ориента-

¹¹ София Прайд (sofiapride.org).

ция на пострадалите лица. Приетите промени с въведени тежконаказуеми състави на деяния, подбудени от сексуалната ориентация на пострадалия, са в отговор на наказателна процедура срещу България, започната от Европейската комисия за непълното транспониране на Рамково решение 2008/913/ПВР на Съвета от 28.11.2008 г. относно борбата с определени форми и прояви на расизъм и ксенофобия посредством наказателното право. Тези промени, с основание приветствани от либералната преса и правозащитните НПО¹², лесно биват формирани като принудителни, несправедливи и несъответстващи на масовите обществени нагласи.¹³ Публичните дебати и разглеждането на законите поправки в парламента може да са допринесли допълнително за регистрирания ръст на враждебна реч към ЛГБТИ при изследването от 2023 г.

Нашето изследване през 2023 г. е проведено през месец юли, така че то не може да „улови“ промени в обществените нагласи, свързани със събитията в Близкия изток след началото на октомври 2023 г. и последвалото нарастване на антисемитизма и ислямophobia и речта на омразата към евреи и мюсюлмани по света и в България. В повечето вълни на изследванията ни респондентите изключително рядко идентифицират слово на омраза с антисемитски характер – в рамките на 1 – 2%.

Въпреки относително малката извадка нашето изследване позволява да направим извода, че в самата ромска група няма тенденция за намаляване на усещането, че общността е стигматизирана чрез реч на омразата. През различните години делът на ромите, които са чували реч на омразата към роми, варира между 3/4 и почти всички анкетирани, като същата ситуация е регистрирана и през 2023 г. Напротив, анкетираните, които се самоопределят като турци, изглежда, споделят масовото усещане, че враждебна-

¹² Сексуалната ориентация вече е защитен признак в Наказателния кодекс, 2023. София Прайд, <https://sofiapride.org/2023/07/28/seksualnata-orientatsiya-veche-e-zashtiten-priznak-v-nakazatelniya-kodeks/> (достъпен на 17.10.2024 г.). Цитираме само един пример от многобройните положителни предварителни становища и последващи реакции, които обаче са ограничени в условното пространство на либералните медии и НПО, защитаващи правата на ЛГБТИ хората.

¹³ Изтърбушихме целия Наказателен кодекс, за да добавим навсякъде „...и сексуална ориентация“ [WWW Document], 2023. Glasove.com, <https://glasove.com/novini/iztarbushihme-tseliya-nakazatelen-kodeks-za-da-dobavim-navsyakade-i-seksualna-orientatsiya> (достъпен на 17.10.2024 г.). Цитираната реакция е сред по-сдържаните, които представят някаква, макар и силно манипулативна аргументация. Интернет пространството съдържа и производни реакции, които от представянето на идеологически схеми преминават през целия спектър до откровените обиди.

та реч срещу турци се среща по рядко в публичното пространство. През 2023 г. само 1/5 от турците са се сблъскали с прояви на враждебна реч срещу тяхната етническа група, докато в други години повече от 4/5 заявяват, че са се сблъскали в подобна враждебна реч. Въпреки относително малката извадка от турци тези разлики са от мащаб, който изключва да са резултат от стохастична грешка и освен това се подкрепя от сходна тенденция, регистрирана в цялата извадка от пълнолетното население.

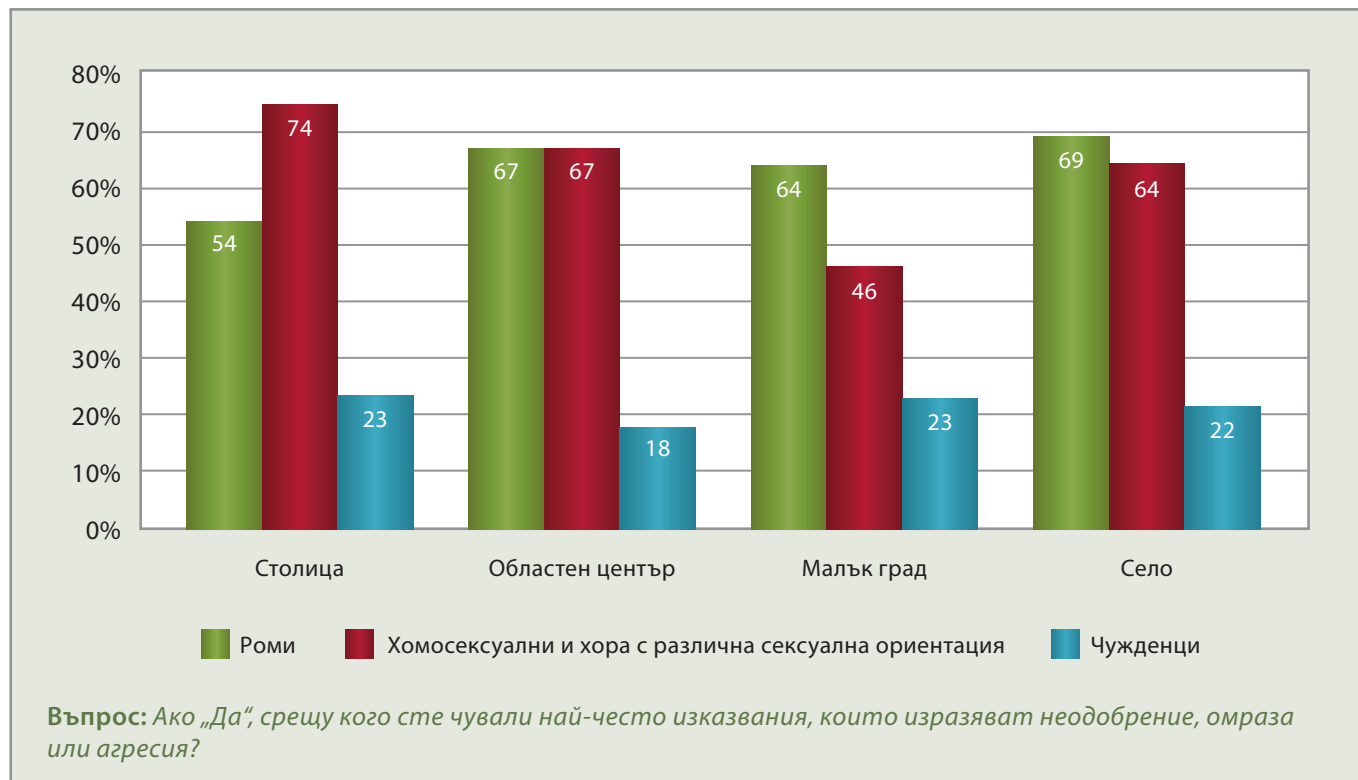
Анализът на резултатите от изследването през 2023 г. по типове населени места показва, че в столицата и в част от големите градове, където е вероятно да се срещат повече открито изразяващи своята сексуална идентичност ЛГБТИ хора, има по-висока изложеност на реч на омразата към тях (фиг. 13). Според 74% от столичаните, чували реч на омразата, групата на ЛГБТИ е в най-голяма степен засегната от нея. Разликата с останалите видове населени места е статистически значима. Особено голяма е разликата с малките градове, където значително по-малко хора заявяват, че са чували изказвания срещу ЛГБТИ. Освен това според нашите данни от 2023 г. в селата значително по-често хората споменават, че са чували враждебна реч спрямо ЛГБТИ, отколкото в малките градове – разликата е от почти 20 процентни пункта и е безспорно статистически значима. Съответно по-малкият относителен дял на ромите в столичното население значително намалява вероятността в София да бъдат чути враждебна реч спрямо представители на този етнос през различни комуникационни канали, като делът на софиянци, които са чули враждебен език, насочен към ромите, е значително по-нисък (54%).

Сред чулите реч на омразата през последните 12 месеца повече от половината в столичния град и около 2/3 във всички останали видове населени места съобщават, че враждебните послания са били спрямо роми, докато в малките градове по-малко от половината (46%) респонденти са чували за враждебна реч към ЛГБТИ.

В сравнение с останалите възрастови групи най-младата генерация на 18 – 29 години е по-вероятно да чуе език на омразата по отношение на ромите и ЛГБТИ – съответно 70 и 69%, докато при поколенията на възраст между 30 и 60 години делът на чулите такъв език, насочен към чужденци, е малко по-висок (21 – 25%) в сравнение с групата на младежите (16%) (фиг. 14).

Хората, завършили висше образование, са чували най-често изказвания, съдържащи реч на омразата към

Фиг. 13. Обекти на речта на омразата през 2023 г. – влияние на типа населено място (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 14. Обекти на речта на омразата през 2023 г. – влияние на възрастта (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 15. Обекти на речта на омразата през 2023 г. – влияние на образованието (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,
Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

групата на ЛГБТИ (74%), докато при завършилите по-ниски образователни степени такъв тип реч в публичното пространство, достигнала до тях, е насочена преди всичко към ромите (в около 2/3 от случаите) (фиг. 15).

Като се има предвид по-високата чувствителност към прояви на враждебна реч към социалната общност, с която респондентите се асоциират, не е изненадващо, че при завършилите основно образование в най-голяма степен чутата реч на омразата е била насочена към ромите, доколкото в тази образователна група делът на ромите сред анкетираните достига почти 1/3 (за сравнение общият дял на ромите в извадката на изследването е над 5 пъти по-нисък – 6%).

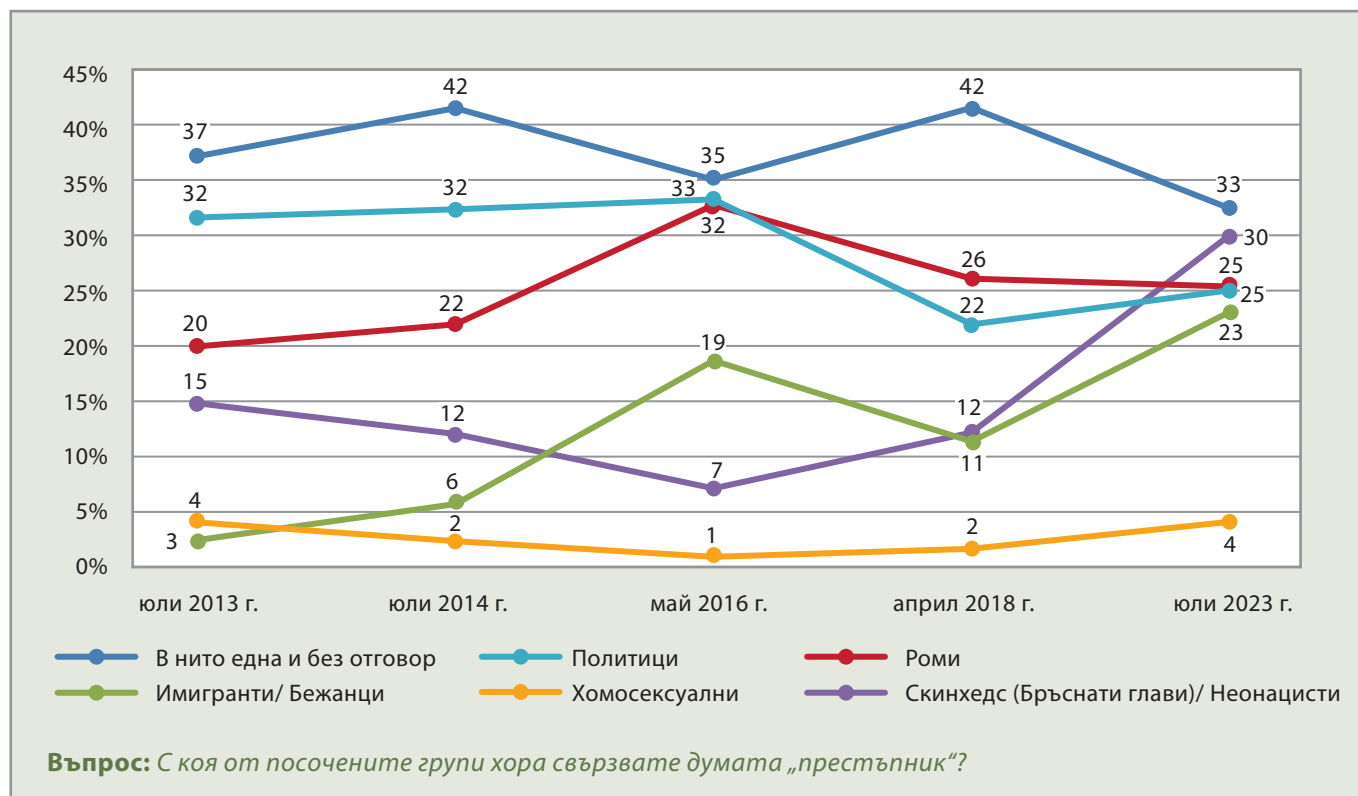
ПОПУЛЯРНОСТ НА ОТДЕЛНИ НЕГАТИВНИ ПРЕДСТАВИ СПРЯМО МАЛЦИНСТВЕНИ ГРУПИ

Речта на омразата в много случаи се основава на създаване на негативни стереотипни образи на цели социални групи и чрез разпространението си ги поддържа и усилва присъствието им в публичния дискурс, като повишава рисковете от разделение и враждебни

нагласи и актове в обществото. В продължение на десетилетие различните вълни от изследвания на речта на омразата проследяват динамиката на разпространение на стереотипи, че определени малцинствени групи са по-склонни от други да участват в извършване на престъпления или по други причини се възприемат като заплаха за обществото. Склонността да се приписват на различни социални групи квалификациите „заплаха“ и „престъпник“ са сред важните показатели за нагласите за нетолерантност и изключване. В изследванията разпространението и податливостта на тези стереотипни представи и нагласи се анализират чрез въпроси за асоциирането на думите „престъпник“ и „заплаха“ с конкретни малцинствени групи, към които обичайно е насочена речта на омразата.

Изследванията през последното десетилетие показват, че най-значителната група респонденти не асоциират думата „престъпник“ с нито една от тестваните социални групи или не дават отговор. Делът на тази група обаче намалява от 37% през 2013 г. на 33% през 2023 г. (фиг. 16). Обичайно подобен спад се възприема като знак за социални процеси, при които нагласите за толерантност в обществото намаляват, а склонността да се мисли за различния чрез силно пейоративни етикети нараства.

Фиг. 16. Динамика в най-популярните асоциации на „престъпник“ в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

Тази динамика се потвърждава и по отношение на асоциациите на думата „заплаха“, като делът на отказаните да свържат тази дума с която и да било от изброените социални групи или да дадат отговор намалява от над 40% през 2013 и 2014 г. до 28% през 2023 г.

Докато речта на омраза към ЛГБТИ безспорно нараства през последните 10 години, през същия период делът на хората, които разглеждат тази група като „заплаха“ или като „престъпна“, е константно нисък – варира между 1 и 4%. С други думи, интензивната публична кампания, свързана с враждебна реч към ЛГБТИ, за разлика от отношението към други групи не е свързана с възприемането им като непосредствена заплаха. То е свързано обаче с друг, не по-малко токсичен аспект, а именно – с моралния укор към ЛГБТИ хората, с обвиненията в подкопаване на светостта на традиционното семейство и на устоите на обществения морал.¹⁴

¹⁴ Подобен извод се съдържа в следния анализ: Nenova, G., A. Luleva & T. Kotzeva (2023). Caring for the Child, Caring for the Family: The Clash over the National Strategy for the Child (2019 – 2030) in Bulgaria. *East European Politics and Societies and Cultures*, 38, <https://doi.org/10.1177/08883254231183002>. В по-несистематичен план читателите могат сами да проверят, че материали със сходни нападки са сред първите враждебни към ЛГБТИ, които могат да бъдат открити в интернет и в социалните медии.

Делът на склонните да приемат негативни групови асоциации на ромите със „заплаха“ и „престъпник“ е относително постоянен – в продължение на десетилетие той варира между 1/5 и 1/3 от респондентите.

По отношение на имигрантите и бежанците в масовото съзнание се изгражда образ преди всичко на обществена заплаха (34%), макар те в много по-малка степен да се възприемат като нарушители на обществения ред – престъпници (23%). Тези данни могат да бъдат разглеждани като показателни за формиране на публични страхове от социални феномени, които не са противозаконни и дори са предмет на специална защита от международното право и конвенциите за защита на правата на човека, но се възприемат с висока степен на тревожност. За засилването на социалните безпокойства от имигрантите и бежанците допринася и продължаващото демографско свиване на мнозинството и нарастването на относителния дял на чужденците и етническите малцинства в определени региони на страната, които се използват за формиране на ксенофобски и дискриминационни нагласи и популяризиране на панически прогнози за превръщането на българите в малцинство в рамките на десетилетия.

Две са групите, чиито образ в обществото драматично се влошава през разглеждания период. Първата е групата на имигрантите и бежанците, които в началото на миналото десетилетие са определяни като заплаха и престъпници от 2 до 6% от анкетираните, но след средата на миналото десетилетие със засилването на миграционните потоци, преминаващи през България, тези дялове достигат равнища от 1/5 до 1/3. Съответно се интензифицират и употребата и срещането в публичността на враждебна реч към тях.

Прави впечатление и значимото нарастване през 2023 г. на дела на гражданите, които определят като „запаха“ и „престъпници“ крайно десни и неонацистски групи. Докато през миналото десетилетие дяловете на изразяващите опасения от тази група варират между 1/10 и 1/5, през 2023 г. те нарастват до около 1/3.

МЕДИИ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

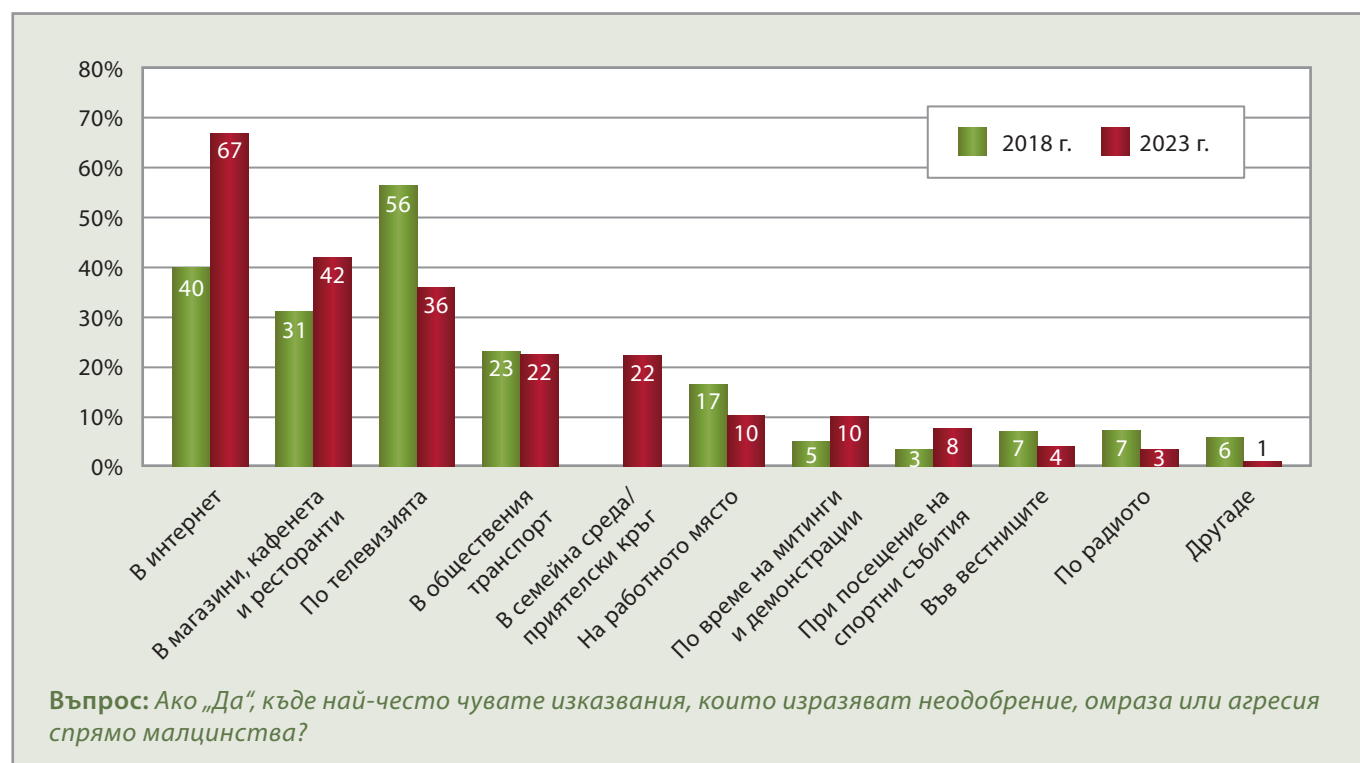
Източниците на враждебна реч се променят съществено в периода 2018 – 2023 г., като отразяват започнали още в предходните десетилетия промени в предпочитанията на гражданите за информационни канали.

През 2018 г. телевизията е водещ за всички етнически групи информационен източник, чрез който до аудиторите се транслира реч на омразата. През тази година 56% от анкетираните са чували реч на омразата от „синия екран“, а 40% са се срещнали с нея като потребители на интернет (фиг. 17).

През 2023 г. телевизията вече отстъпва на трето място като комуникационен канал за слово на омразата с 36% от чувалите враждебна реч от телевизионния ефир, като е изпреварена от интернет сайтове и базирани в глобалната мрежа социални медии (с общ дял от 67%) и пряка комуникация в обществена среда, напр. магазини, кафета и ресторанти (с дял от 42%).

Без съмнение за драматичното разместване на основните източници на информация, които транслират в публичността послания, съдържащи слово на омразата, допринасят както нарастването на потреблението на интернет и използването на онлайн социални мрежи, така и фактът, че в тези канали липсват или не действат ефективно механизми за медиен контрол и саморегулация, които биха имали възпиращ ефект върху използването на враждебна реч. Според данните фактор за намаляването на дела на зрителите, споделящи, че са чули реч на омразата от телевизионни предавания, е намалялото потребление на телевизи-

Фиг. 17. Медии на речта на омразата през 2018 и 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2018 и 2023 г.

онни продукти. В периода 2018 – 2023 г. делът на анкетираните, които заявяват, че се доверяват основно на телевизията, когато имат нужда от информация за положението в страната, спада от 68 на 52%.

Необходими са допълнителни специализирани проучвания, чрез които да се установи дали през този период намалелият брой случаи на разпозната реч на омразата се дължи само на по-ограниченото гледане на телевизионни програми, или и на други фактори, като подобро качество на телевизионната продукция и прилагане на журналистически стандарти, които включват ограничаване на речта на омразата в този тип електронни медии.

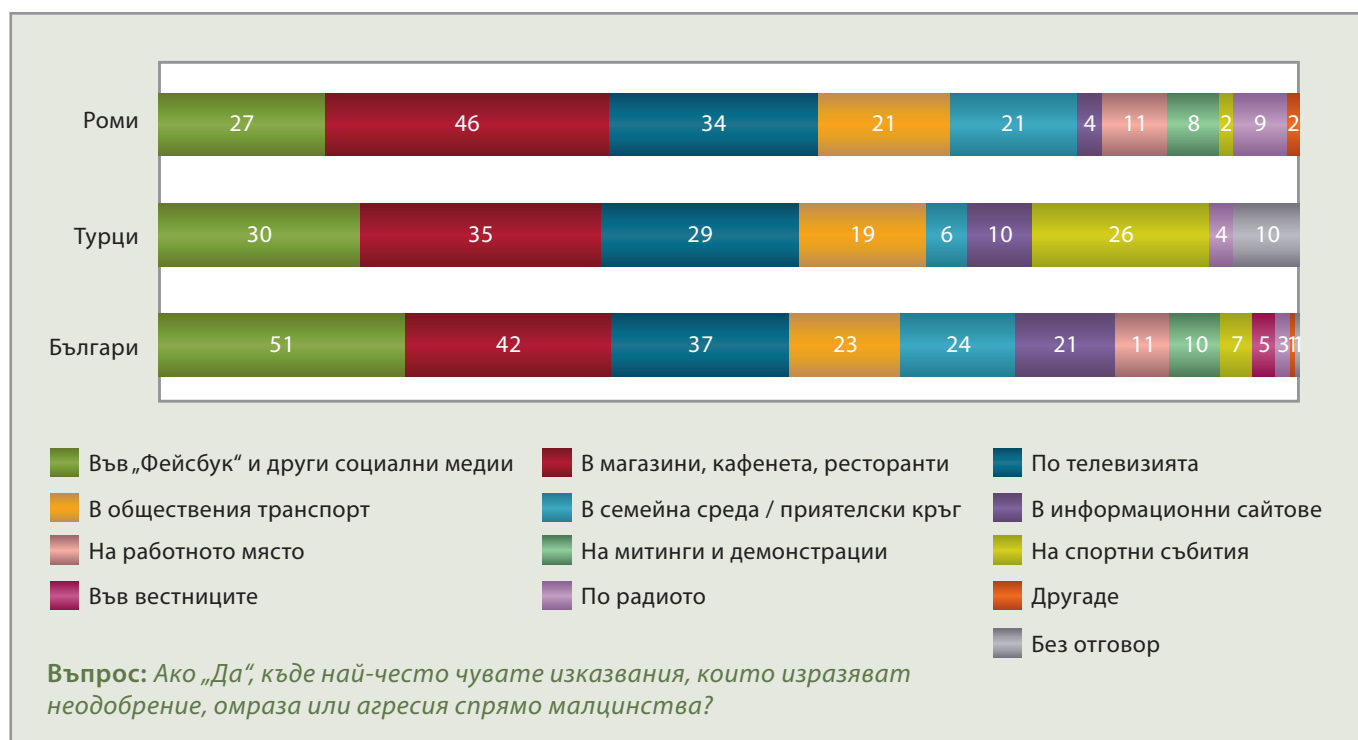
В зависимост от различни социодемографски характеристики на медийните аудитории се наблюдават специфични медийни потребителски практики.

Разрезът по етнически признак показва, че през 2023 г. телевизията е посочена като медийна среда, чрез която до тях е разпространена враждебна реч, от 37% от представителите на мнозинството и 29% от самоопределилите са като турци, като е изпреварена от социалните мрежи като „Фейсбук“ (съответно 51% при българите и 30% при турците) и прякото ежедневно общуване между граждани в неформална среда – кафенета, ресторанти и магазини (съответно 42% при българите и 35% при турците) (фиг. 18).

През 2023 г. в ромските общности телевизионният ефир като източник на слово на омразата е с дял от 34% и също отстъпва водещата си позиция от предходните вълни на проучвания (75% през 2018 г.), като е изпреварен от директните форми на общуване в магазини и други обществени заведения (46%). При ромските потребители между 2018 и 2023 г. значително нараства и делът на идентифициращите реч на омразата в социални мрежи и интернет сайтове (фиг. 18 и 19).

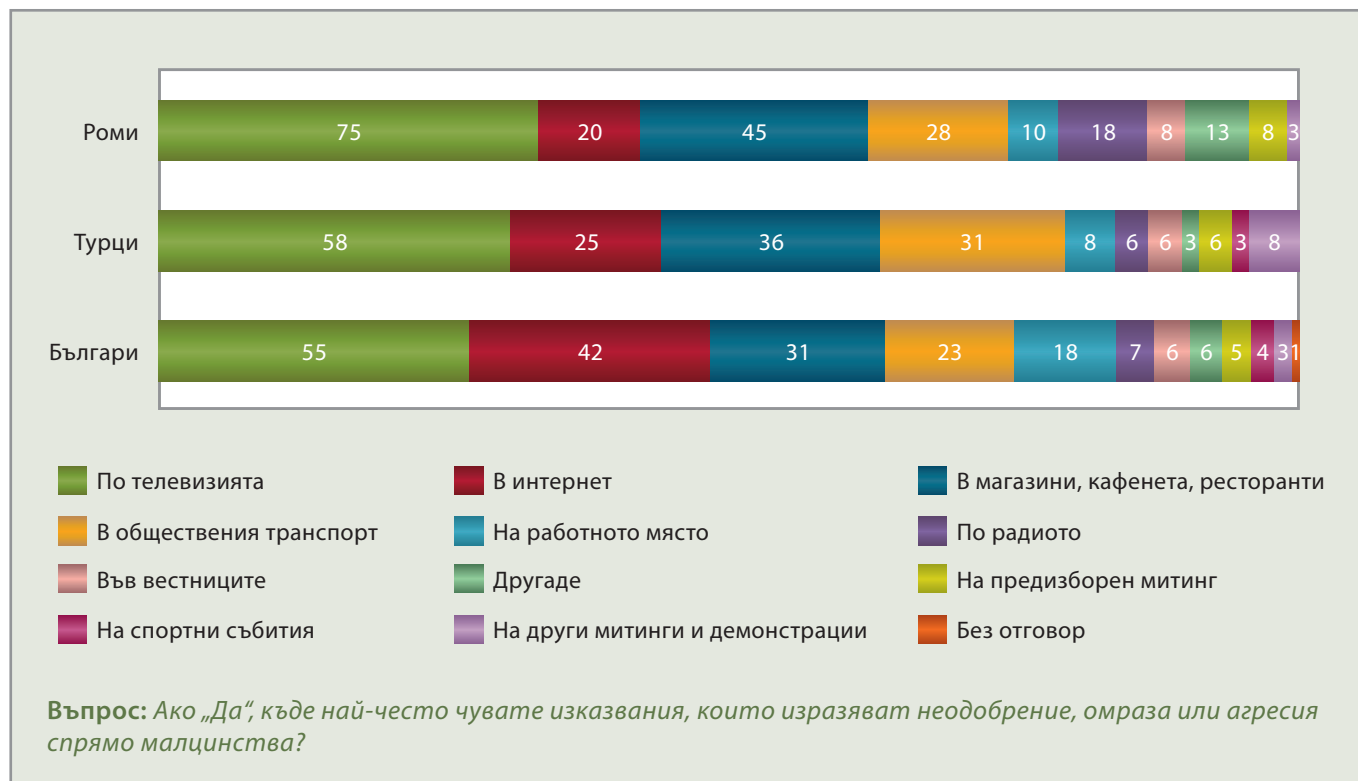
При висшистите водещ източник на информация, съдържаща реч на омразата, са социалните медии, докато при завършилите само средно образование социалните медии, телевизията и преките социални контакти в магазини, кафенета и други подобни средища на общуване са източници с почти еднаква интензивност. Последният тип източници са водещи за хората с основно образование, като при тях е сравнително силно разпространен и друг начин на непосредствена от медии комуникация – общуването в семейната среда или в приятелския кръг. Докато около 1/4 от висшистите срещат реч на омразата и в информационни сайтове в интернет, при хората с основно образование този дял е сведен до нула, което вероятно може да се обясни и със значително по-ограниченото използване на такъв тип информационни източници от най-нискообразованите групи (фиг. 20).

Фиг. 18. Медии на речта на омразата през 2023 г. – влияние на етническата принадлежност (%)

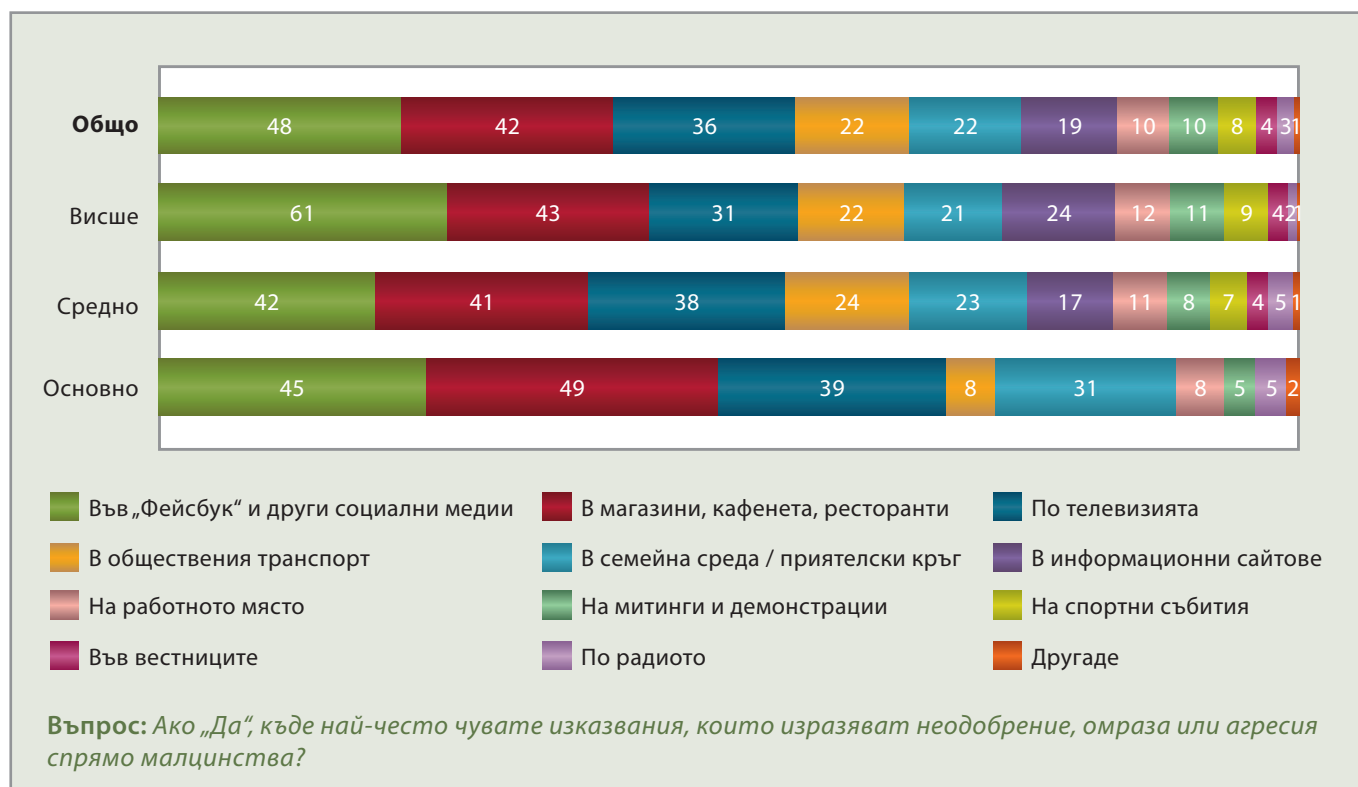
Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 19. Медии на речта на омразата през 2018 г. – влияние на етническата принадлежност (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2018 г.

Фиг. 20. Медии на речта на омразата през 2023 г. – влияние на образованието (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 21. Медии на речта на омразата през 2023 г. – влияние на възрастта (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Данните потвърждават, че и при публичните комуникации, свързани с речта на омразата, се наблюдават типичните междупоколенчески различия по отношение на типа на употребяваните информационни канали. Без изненада водещо средство за масова информация за младежите до 29 години, включително за изказвания, съдържащи враждебна реч, са социалните мрежи. Макар и в по-малка степен, социалните мрежи са посочени и от поколенията между 30 и 60 години като първи източник на такава информация, докато за хората над 60 години на първо място е поставена пряката комуникация в кафенета и други обществени места, следвана на много малка дистанция от телевизията (фиг. 21).

Специфики по отношение на ролята на различните медийни канали за комуникация на враждебна реч се наблюдават и в зависимост от това коя е групата, срещу която се използва слово, подстрекаващо към омраза.

Половината от анкетираните, до които е достигнала подобна реч спрямо роми през 2023 г., са попаднали на нея в социалните мрежи; сходен е и делът на чувалите реч на омразата към роми и в ресторанти, магазини и кафенета. Тези дялове са значително по-

високи, отколкото дяловете на посочилите телевизията като източник на омразна реч към роми – около 1/3 (фиг. 22).

Резултатите от проучването потвърждават, че съществуващите регулации за противодействие на речта на омразата в социалните мрежи и интернет все още не са подплатени с реално действащи широкообхватни механизми за контрол и налагане на санкции и затова не могат да се прилагат достатъчно системно и ефективно. Поради тази причина, както и заради лесната им достъпност и популярност те се очертават като канал за мултиплициране на послания с враждебна реч без конкуренция.

В демократичните общества механизмите за контрол на враждебната реч в обществена среда като публичния транспорт, заведения и магазини, както и в семейна среда са ограничени. В тези пространства се разчита главно на саморегулация и развити масови нагласи и култура на толерантност и в много по-малка степен на репресивни мерки от страна на публични органи.

Тревожен е фактът, че телевизията, която е обект на законови регулации и ясно регламентирани публични

механизми и процедури за мониторинг и контрол, остава сред трите водещи комуникационни канала за разпространение на враждебна реч, особено за ЛГБТИ. От всички, които са чували реч на омразата

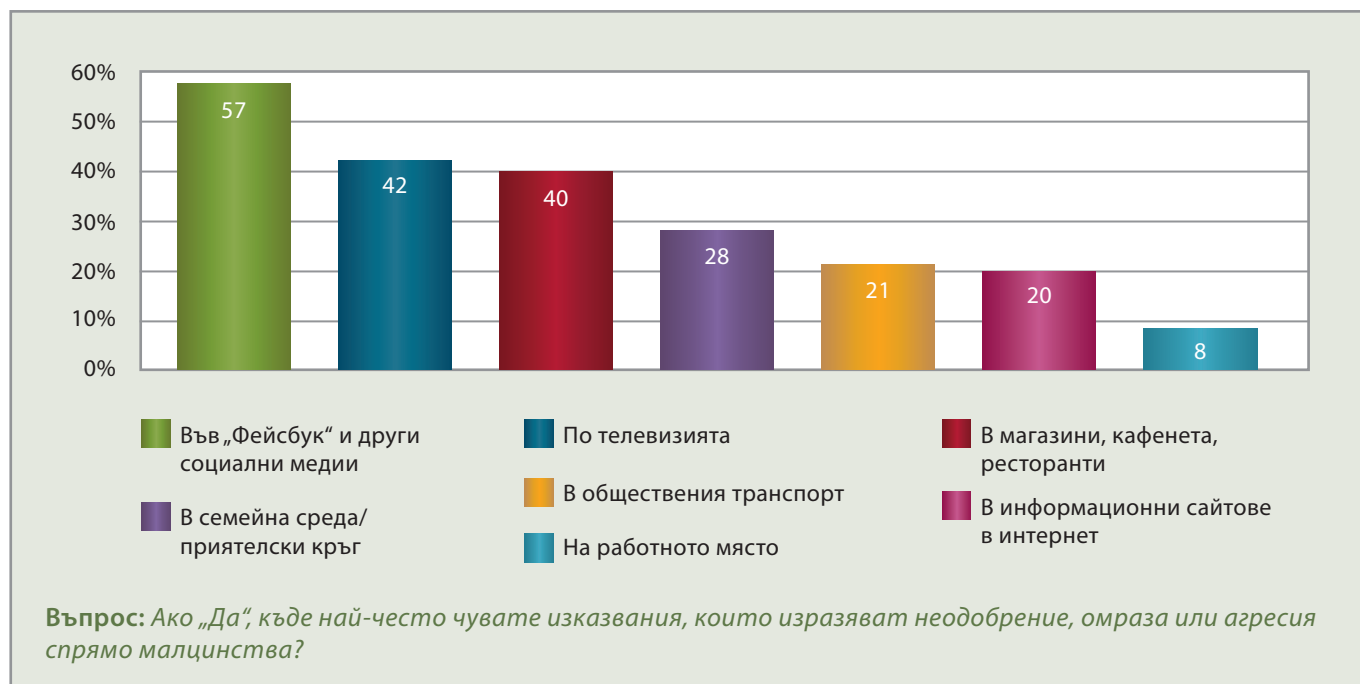
към ЛГБТИ, 57% посочват като източник на слово на омразата, достигнало до тях, социалните мрежи, 42% са го чули от телевизионния екран, и 40% – в ресторанти, кафенета и магазини (фиг. 23).

Фиг. 22. Медии на речта на омразата срещу роми през 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 23. Медии на речта на омразата срещу ЛГБТИ през 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

ГОВОРТЕЛИ С РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Към средата на миналото десетилетие първенството в употребата на враждебна реч се държи с голяма преднина от политиците. През 2013-а – базовата година на нашето изследване, 68% от хората, които са чували реч на омразата, посочват именно тях като източник на такава реч.

През 2016 г. делът на респондентите, до които е достигнала враждебна реч от политици, намалява до 35% и най-висок става делът на анкетираните, които са чули език на омразата от журналисти. През 2018 г. респондентите посочват като основни комуникатори на враждебна реч в публичността с почти еднакви дялове роднинския и приятелския кръг, журналистите и политиците. През 2023 г. като водещ източник на такава реч се очертава широката семейна и приятелска среда (39%) (фиг. 24).

С дял от 27% средата от колеги на работното място също е сред водещите източници на реч на омраза-

та, като през 2023 г. вероятността в нея да бъде чута такава реч е сравнима с тази в публикации на журналисти (24%). Важно е да отбележим, че в традиционната физическа среда на присъствено лично общуване сфери като семейния и роднински кръг, приятелския кръг, работното място и общуването с колегите са, общо взето, ясно разграничени, а широката обществена среда съвпада с обществените пространства, докато медиите са ясно обособени в отделна сфера на предимно нелично общуване. Виртуалната среда на интернет и особено социалните медии сериозно размива тези граници, включително границите между сферата на личните и професионалните отношения и между всички останали сфери и медиите, където личното и масовото общуване вече също се преливат (фиг. 25).

Тесният семеен и приятелски кръг като среда, в която се комуникира език на омразата, е поставен на първо място от ромите и българите с по около 40% от респондентите, докато при турците той все още остава на втора позиция с 22% и е със значително по-нисък интензитет от политиците (35%).

Фиг. 24. Динамика сред говорителите с речта на омразата в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

Фиг. 25. Говорители с речта на омразата през 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

При ромите между 2018 и 2023 г. значително намаляват срещите с езика на омразата директно от изказвания на политици или журналисти, което е в унисон с общия спад на враждебно слово срещу това етническо малцинство през този период и може да се обясни донякъде с излизането от управлението на национа-

листически сили след 2020 г., които са сред основните генератори на реч на омразата към ромите. Своята роля е изиграло вероятно и изместването на фокуса към консервативни послания, свързани с децата и семейството, и заемането на публичното пространство от враждебна реч към ЛГБТИ (фиг. 26).

Фиг. 26. Говорители с речта на омразата през 2023 г. – влияние на етническата принадлежност (%)

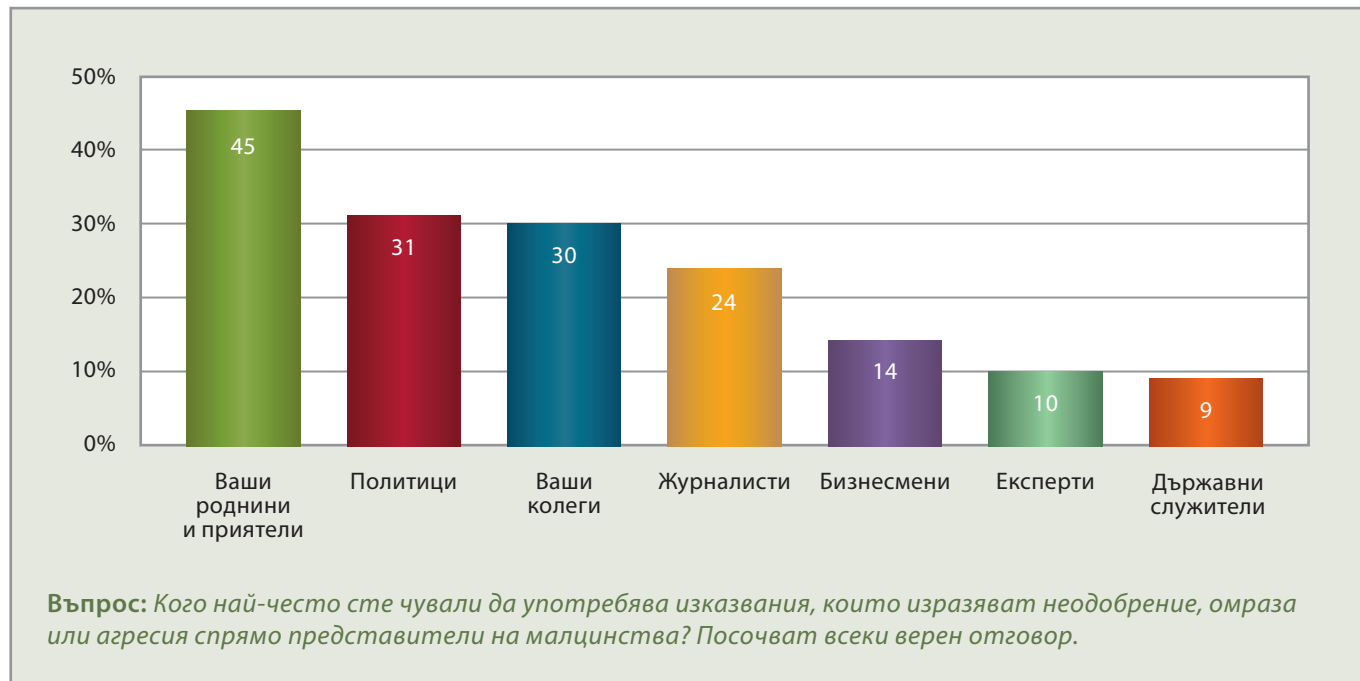

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Сред анкетираните, които са чували реч на омразата срещу роми през 2023 г., основен източник на такава реч е близкият семеен и приятелски кръг (45%), следван от политици (31%), колеги на работното място (30%) и журналисти (24%) (фиг. 27).

През същата година от всички, които са чували слово на омразата, насочено към ЛГБТИ, 45% посочват, че водещ източник на враждебна реч за тях са били роднини и приятели, следвани от политици със сходен дял (43%), колеги в работата (29%) и журналисти (24%) (фиг. 28).

Фиг. 27. Говорители с речта на омразата срещу роми през 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

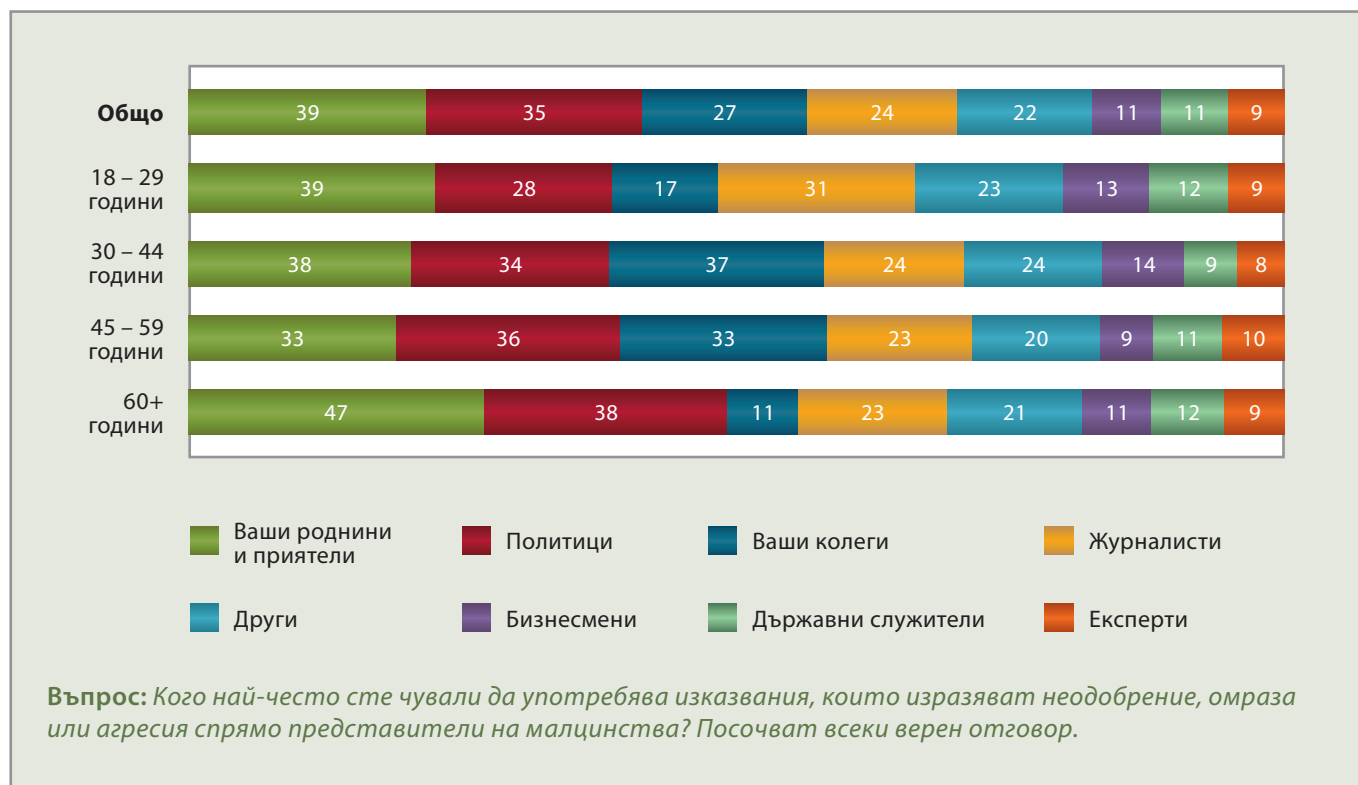
Фиг. 28. Говорители с речта на омразата срещу ЛГБТИ през 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 29. Говорители с речта на омразата през 2023 г. – влияние на възрастта (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Сравнението между двете групи говорители (фиг. 27 и 28) показва, че основната разлика по отношението на комуникаторите на реч на омразата е свързана с политиците, които според респондентите през 2023 г. в много по-голяма степен насочват враждебна реч към ЛГБТИ (43%), отколкото към ромите (31%), което е в унисон с данните за нарастващ интензитет на популистките дискриминационни и хомофобски кампании срещу представителите на тези общности след отказа на България през 2018 г. да ратифицира Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие. Този извод се потвърждава и от проведено през 2023 г. наблюдение на традиционните медии.¹⁵

Разрезите по възраст не показват съществени различия по отношение на изразителите на реч на омразата. Като основен източник на такава реч са определени близките и роднините с изключение на поколението на 45 – 49-годишните, за които това са политиците. При младежите изказвания на журналисти

¹⁵ Инджов, И. (2023). ЛГБТИ – новата медийна мишена вместо ромите? (Образът на малцинствените и уязвимите групи в българските медии). Организация „Дром“. Български хелзински комитет.

преобладават над изявенията, направени директно от политици, което вероятно е показателно за известни предпочитания на младите хора да разчитат на опосредстваното от медийни представители научаване за определени политически позиции (фиг. 29).

В сравнение с по-нискообразованите групи завършилите висше образование е много по-вероятно да чуят реч на омразата в публичните изказвания на политици (45%), макар те да я срещат твърде често и в своя роднински и приятелски кръг (39%), който е водещ и при завършилите средно и основно образование – съответно с 38 и 35%. При завършилите само основно образование е много висока вероятността да чуят реч на омразата от непознати, случайно срещнати хора или от хора, които не попадат в близкия им кръг от роднини, колеги и приятели (46%) (фиг. 30).

В селата речта на омразата достига до местните жители най-често в резултат на пряка комуникация – 56% от хората я чуват при директно социално общуване – в магазини, кафенета и ресторанти (фиг. 31).

В по-силно урбанизираните населени места е по-висок делът на хората, за които водещи канали за разпространение на враждебна реч са интернет бази-

Фиг. 30. Говорители с речта на омразата през 2023 г. – влияние на образованието (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,
Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 31. Канали, през които се разпространява речта на омразата през 2023 г. – влияние на типа населено място (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“,
Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

раните медии – социални мрежи и интернет сайтове, както и телевизията. Прави впечатление, че в столицата, където значителна част от населението използва масовия градски транспорт, около 1/3 от респондентите са се сблъскали с езика на омразата в обществени превозни средства и този дял е по-висок от дела на хората, чували враждебна реч по телевизията (29%).

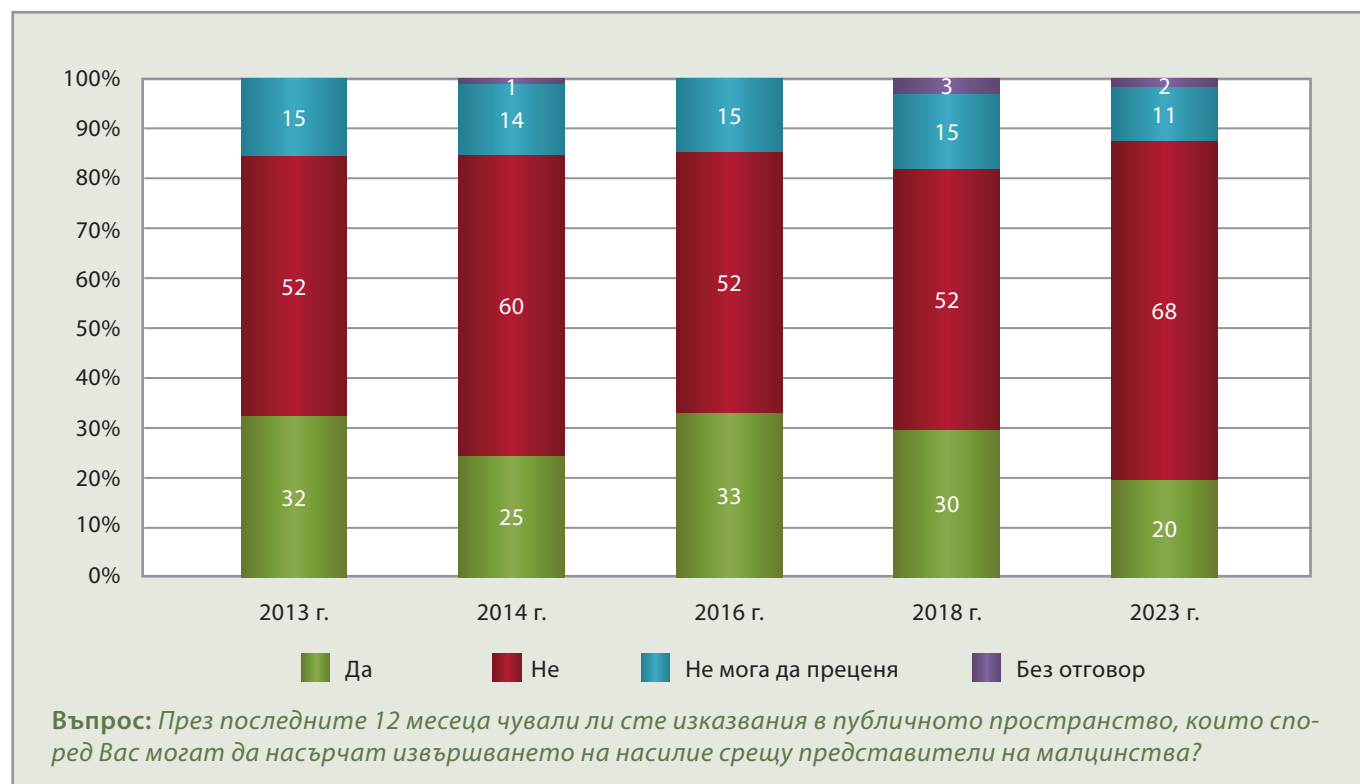
Към обясненията за намаляващото равнище на чуватата реч на омразата с източник политици може да се добави и намаляващият интерес на гражданите към водещи политически фигури, както и към журналистите като медиатори между политиките и аудиториите. Продължителният престой в управлението и в съревнованията за власт на едни и същи политици води до естествени процеси на изхабяване в публичността и спад на интереса и на доверието, с което те се ползват. Потвърждение на тези тенденции е намаляващата избирателна активност, особено в периода на политическата криза след 2020 г. Друг фактор за намаляващата относителна тежест на политиките като комуникатори на език, подстрекаващ към омраза, са алтернативните източници на информация в лицето на близкия приятелски и семеен кръг и възходящите тенденции за чувствително нарастване на влиянието на алтернатив-

ни източници на информация, съдържаща и език на омразата, като послания от популярни инфлуенсъри, блогъри, влогъри и други говорители в балоните на социалните мрежи в интернет пространството. Това е част от хибридизацията на медийното пространство в интернет, която превръща много от потребителите на информация в производители и разпространители и изважда на преден план нови източници на медийно влияние с различни (често занижени) критерии за качеството на медийната информация.

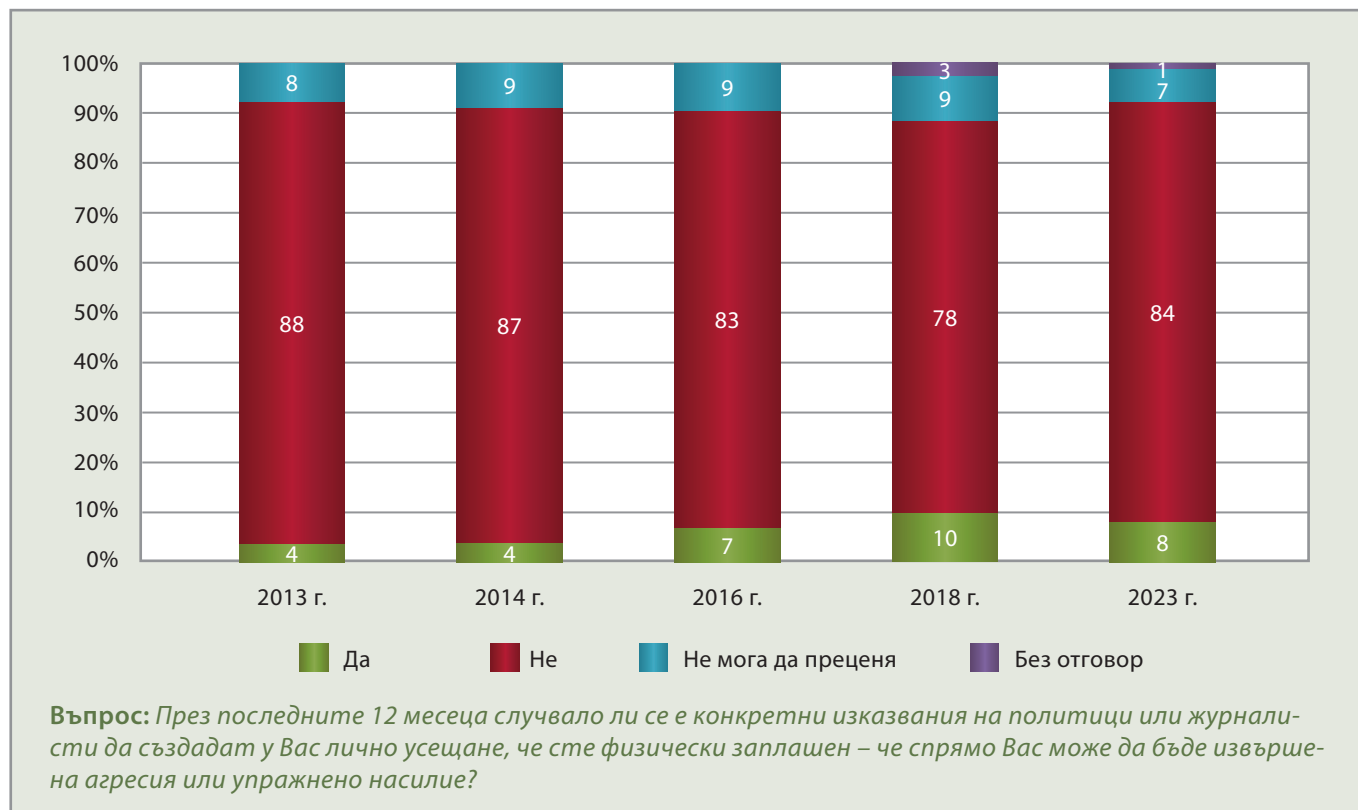
ЧЕСТОТА НА УПОТРЕБА НА РЕЧ, НАСЪРЧАВАЩА ПРОЯВИ НА НАСИЛИЕ

Като цяло преобладаващата част от обществото по-скоро е склонно да третира речта на омразата на принципа „дума дупка не прави“. Така например в периода 2013 – 2018 г. между 25 и 33% от респондентите споделят, че са чули изказвания в публичното пространство, които според тях биха могли да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинствата. Това

Фиг. 32. Честота на употреба на реч, насърчаваща насилие в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национално представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

Фиг. 33. Честота на употреба на реч, създаваща усещане за заплаха в периода 2013 – 2023 г. (%)

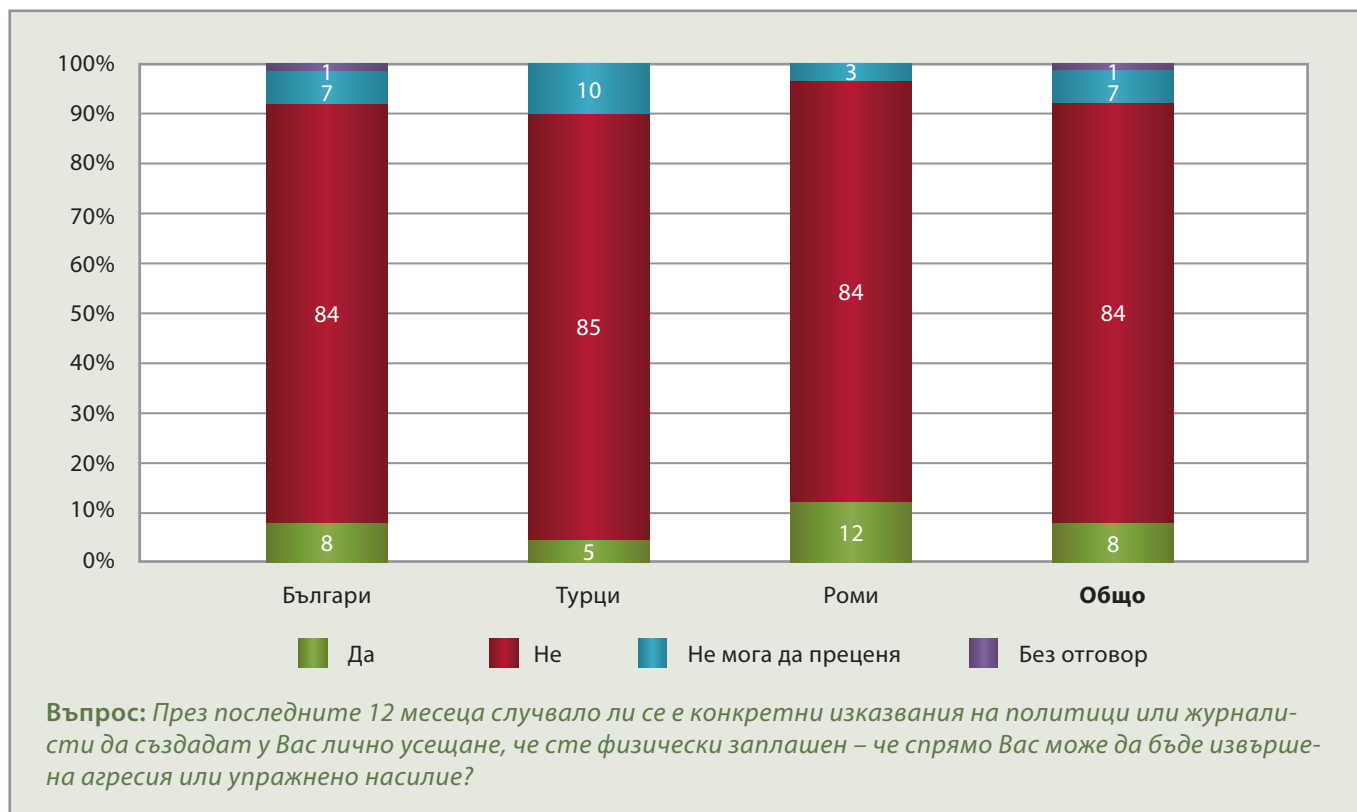
Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национално представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

определение е по-близко до описаното в Наказателния кодекс¹⁶ престъпление против равенството на гражданите, но не се припокрива с него и няма основание да предполагаме, че анкетираните го разбират по сходен начин. За сравнение делът на чувалите реч на омразата варира в много по-високи стойности – между 46 и 58%, като пикът е достигнат през 2016 г. С други думи, значителна част от населението не допуска, че разпространяваната враждебна реч може да породи насилие. Както вече бе отбелязано, през 2023 г. с реч на омразата са се сблъскали 43% от респондентите, но делът на онези от тях, които споделят, че са чули изказвания в публичното пространство, които по тяхна преценка биха могли да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинствата, е двойно по-нисък – под 20% (фиг. 32). Вероятно спадът спрямо 2018 г. може да се обясни с намалялата интензивност на публични

изказвания от страна на т.нар. националистически и популистки ориентирани политици, които през 2018 г. все още правят такива изявления от позицията на участници в управлението на страната, а през 2023 г. вече се намират в опозиция.

В унисон с намаляващия брой случай на език на омразата, идентифицирани от респондентите, през 2023 г. се пречупва и тенденцията на нарастване на дела на хората, които съобщават, че се чувстват лично и физически застрашени да станат обект на агресия или насилие в резултат на конкретни изказвания на политици или журналисти. През 2013 и 2014 г. делът на респондентите, които са се чувствали лично заплашени от реч на омразата, е бил 4%, през 2016 г. нараства на 7%, а през 2018 г. всеки десети признава, че публично говорене на журналисти или политици го е накарало да изпитва такъв страх (фиг. 33). През 2023 г. делът на споделящите, че самите те се чувстват лично застрашени от такива изказвания, е 8% – стойност, която е по-висока в сравнение с периода 2013 – 2016 г., като при ромите достига 12% (фиг. 34). Чувството за лична застрашеност е много по-интензивно преживяване и в този смисъл е по-надежден субективен индикатор от преценката кои изказвания представляват реч на омразата, но се сре-

¹⁶ Чл. 162. (1) (Изм. – ДВ, бр. 27 от 2009 г., изм. – ДВ, бр. 33 от 2011 г., в сила от 27.05.2011 г., доп. – ДВ, бр. 67 от 2023 г.) Който чрез слово, печат или други средства за масова информация, чрез електронни информационни системи или по друг начин проповядва или подбужда към дискриминация, насилие или омраза, основани на раса, цвят на кожата, произход, народност или етническа принадлежност или сексуална ориентация, се наказва с лишаване от свобода от една до четири години и с глоба от пет хиляди до десет хиляди лева, както и с обществено порицание.

Фиг. 34. Честота на употреба на реч, създаваща усещане за заплаха през 2023 г. – влияние на етническия произход (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

ща много по-рядко. За съжаление размерът на нашата извадка не позволява да анализираме в по-голяма дълбочина чувството на лична застрашеност и уязвимост, което вероятно често е свързано и с пряка виктимизация, предизвикана от омраза. Можем обаче на базата на нашите изследвания да допуснем, че някъде след 2016 г. чувството за лична застрашеност/уязвимост към прояви на омраза е станало по-разпространено. Това може да е съпроводено с изместване на враждебността към други уязвими групи.

НАГЛАСИ КЪМ КРИМИНАЛИЗИРАНЕТО НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА И НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА ОТ ОМРАЗА

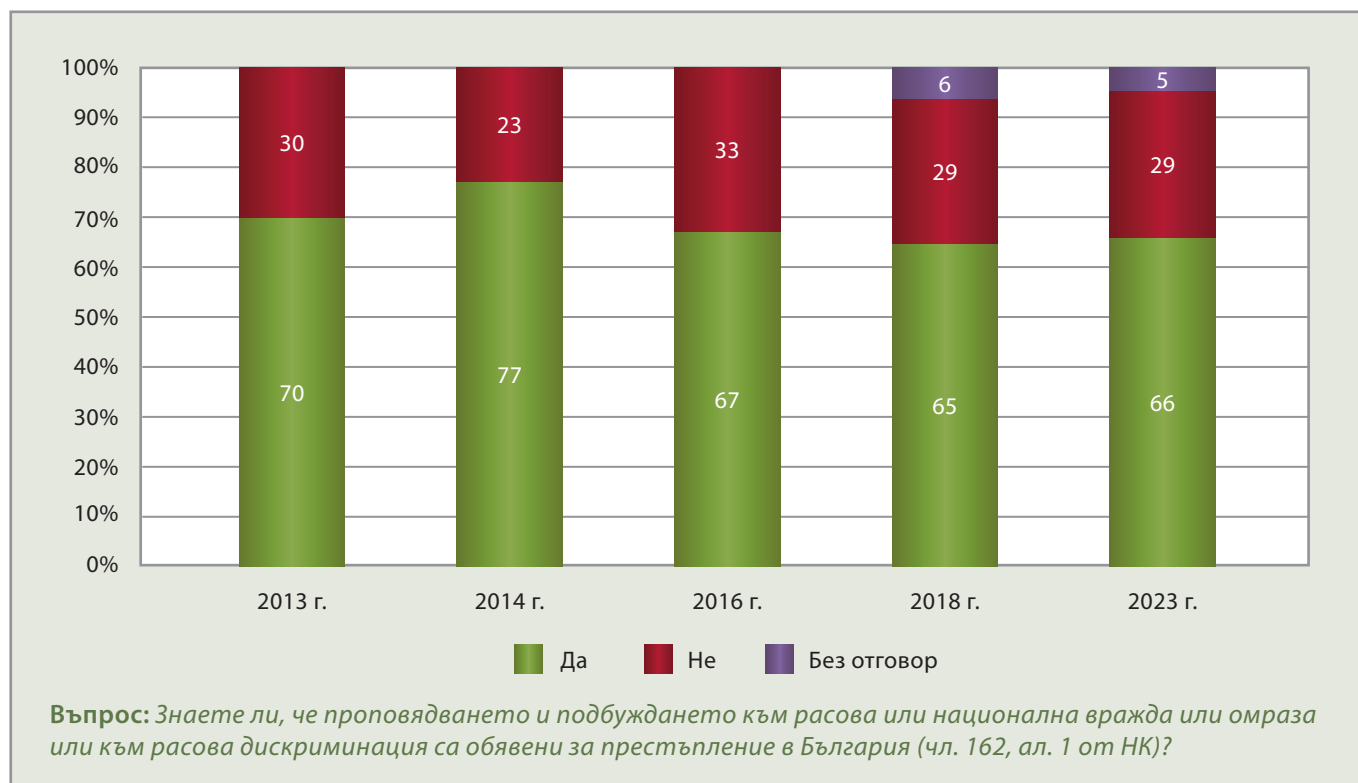
В основата на социалните нагласи и чувствителност към словото на омразата стоят разбиранията на гражданите за заплахата за обществения ред и морал, свързани с разпространението на враждебна

реч. Важен елемент от формирането на нагласите е информираността на хората за криминализиране на най-крайните форми на речта на омразата, регламентирано в българския Наказателен кодекс.

През 2023 г. 29% от анкетираните не знаят, че проповядването на и подбуждането към расова или национална вражда или омраза или към расова дискриминация е обявено за престъпление в България. Този дял е идентичен с резултатите от 2018 г. и сходен с данните за 2013 и 2016 г., когато около 1/3 от анкетираните не са информирани, че подобни действия представляват състав на престъпление според националното законодателство (фиг. 35).

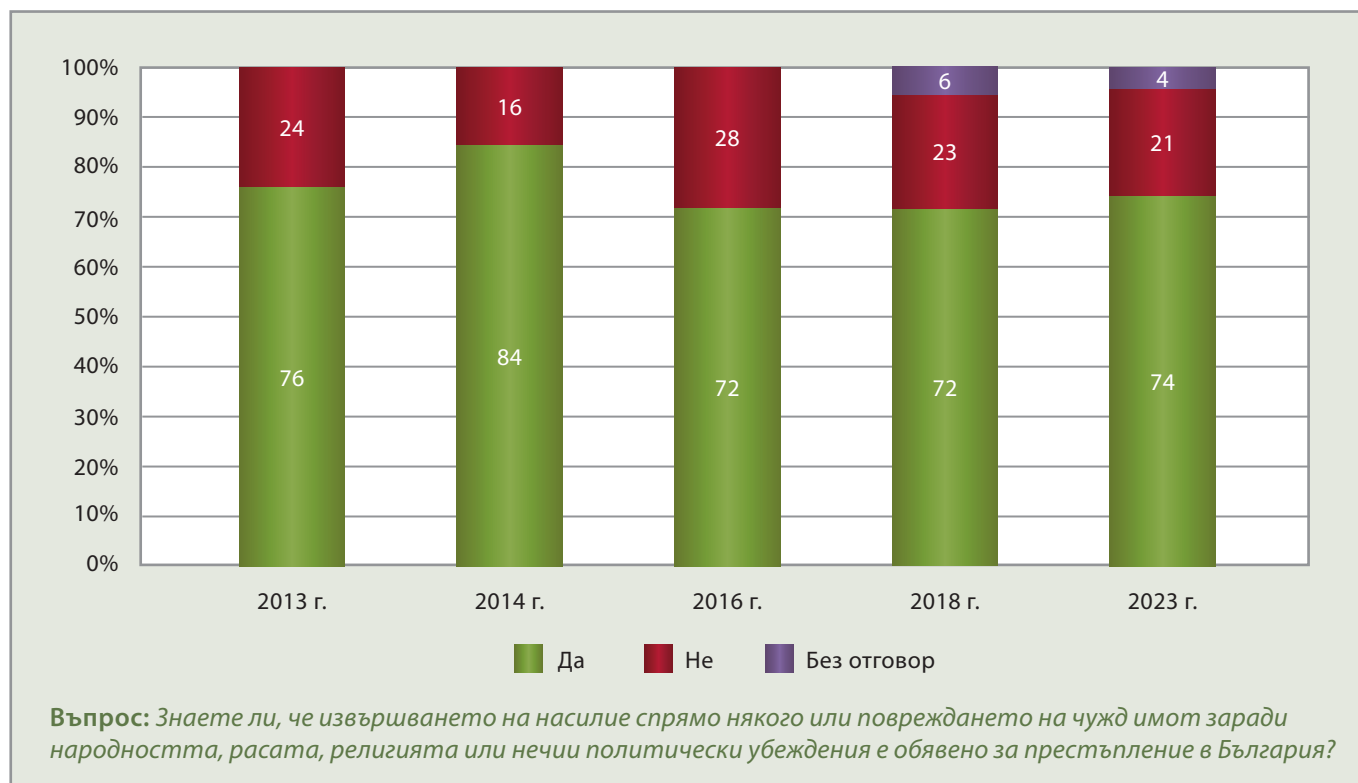
Малко по-висока е степента на информираност за криминалния характер на престъпленията по чл. 162, ал. 2 – насилието или повреждането на имота на лице заради неговата раса, народност, етническа принадлежност, религия или политически убеждения. В периода 2013 – 2023 г. делът на неинформираниите, че подобни действия са престъпления по смисъла на Наказателния кодекс, варира между 16 и 28%, като стойността за 2023 г. от 21% е близка до равнищата от 2018 и 2013 г. (фиг. 36).

Фиг. 35. Информираност относно проповядването на омраза като престъпление в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

Фиг. 36. Информираност за престъпления от омраза (чл. 162, ал. 2 от НК) в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

Сходни са данните за правната информираност на населението по отношение на криминализирането на действия, свързани с образуването на организации или групи, които имат за цел употребата на насилие или повреждането на имотите на хора заради тяхната народност, раса, религия или политическа принадлежност (чл. 162, ал. 3 от НК). Всеки четвърти от респондентите не знае, че подобни действия се преследват от наказателното правосъдие, а още около 5% от респондентите през 2018 и 2023 г. са избегнали отговорите на тези въпроси.

Данните за изминалото десетилетие не показват съществени изменения в дяловете на населението, запознато с факта, че проповядването на фашистка или друга недемократична идеология в България се третира като извършване на престъпление съгласно чл. 108 от НК. През целия период дяловете на хората, които не знаят, че проповядването на фашистка или друга недемократична идеология е престъпление, варират около 1/3 с изключение на 2014 г., когато те са приблизително 1/5 (фиг. 37). В Наказателния кодекс не е посочено ясно кои са другите недемократични идеологии или къде минават границите, отвъд които съдържанието на дадена идеология може да стане състав на

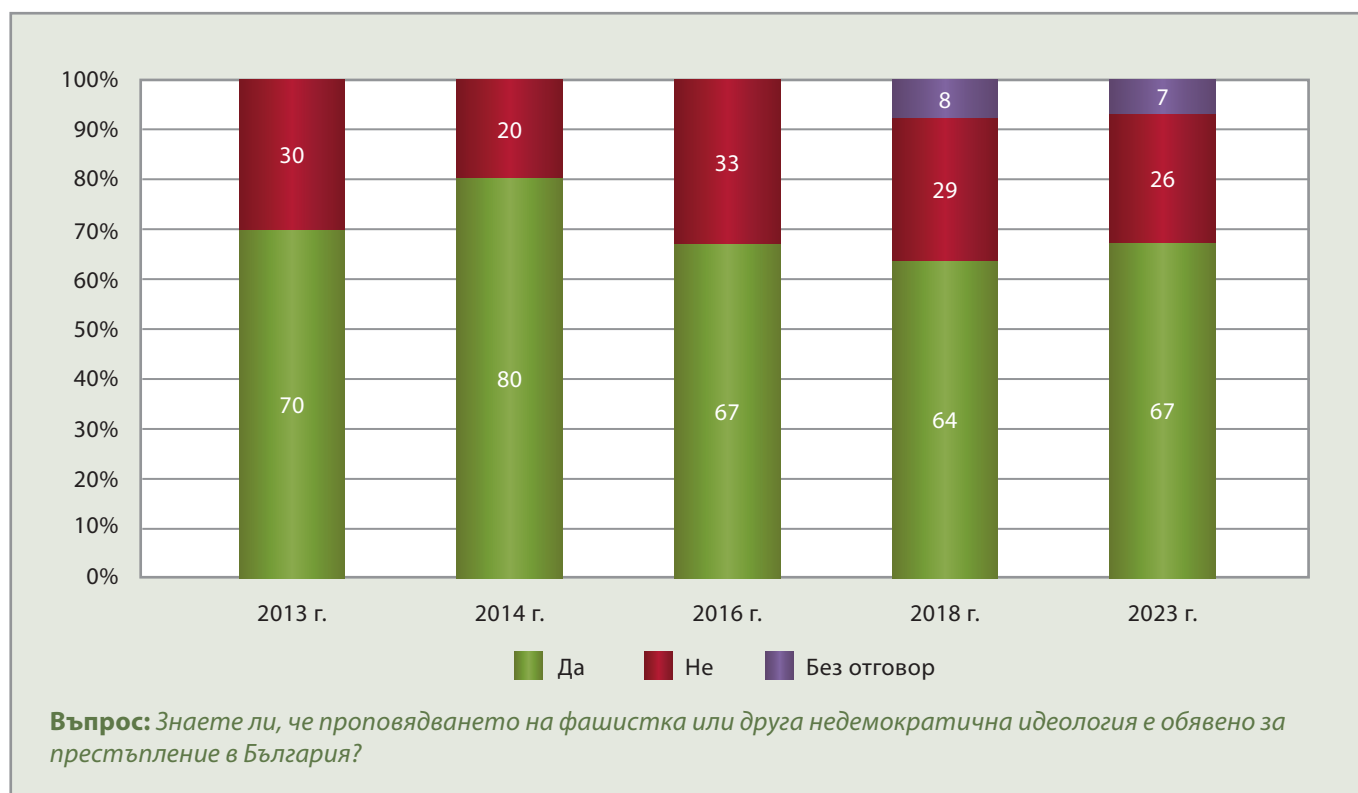
престъпление. При всички случаи, дори да не е ясно кои идеологии са недемократични и по какво могат да бъдат разпознати, дялове от 20 – 30% от пълнолетното население, неинформирано, че проповядването на антидемократични и фашистки идеологии е престъпление, представляват сериозна социална база за разпространение на такава пропаганда.

Анализът на ключови социодемографски признаци показва съществени различия по отношение на информираността за наказателноправното третиране на деяния, подбудени от омраза и враждебна реч или свързани с проповядването на фашистка или недемократична идеология.

Разрезите по етническо самоопределение на респондентите разкриват, че мнозинството от ромите, които единодушно са сочени като най-трайно и в най-голяма степен изложена на език на омразата социална група, всъщност в най-малка степен са запознати с незаконността на редица феномени, свързани с разпространението на враждебна реч.

Както и през 2018 г., през 2023 г. по-малко от половината от ромите (между 45 и 48%) знаят, че са престъпления действия като: проповядването на и под-

Фиг. 37. Информираниост за престъпления против Републиката в периода 2013 – 2023 г. (%)

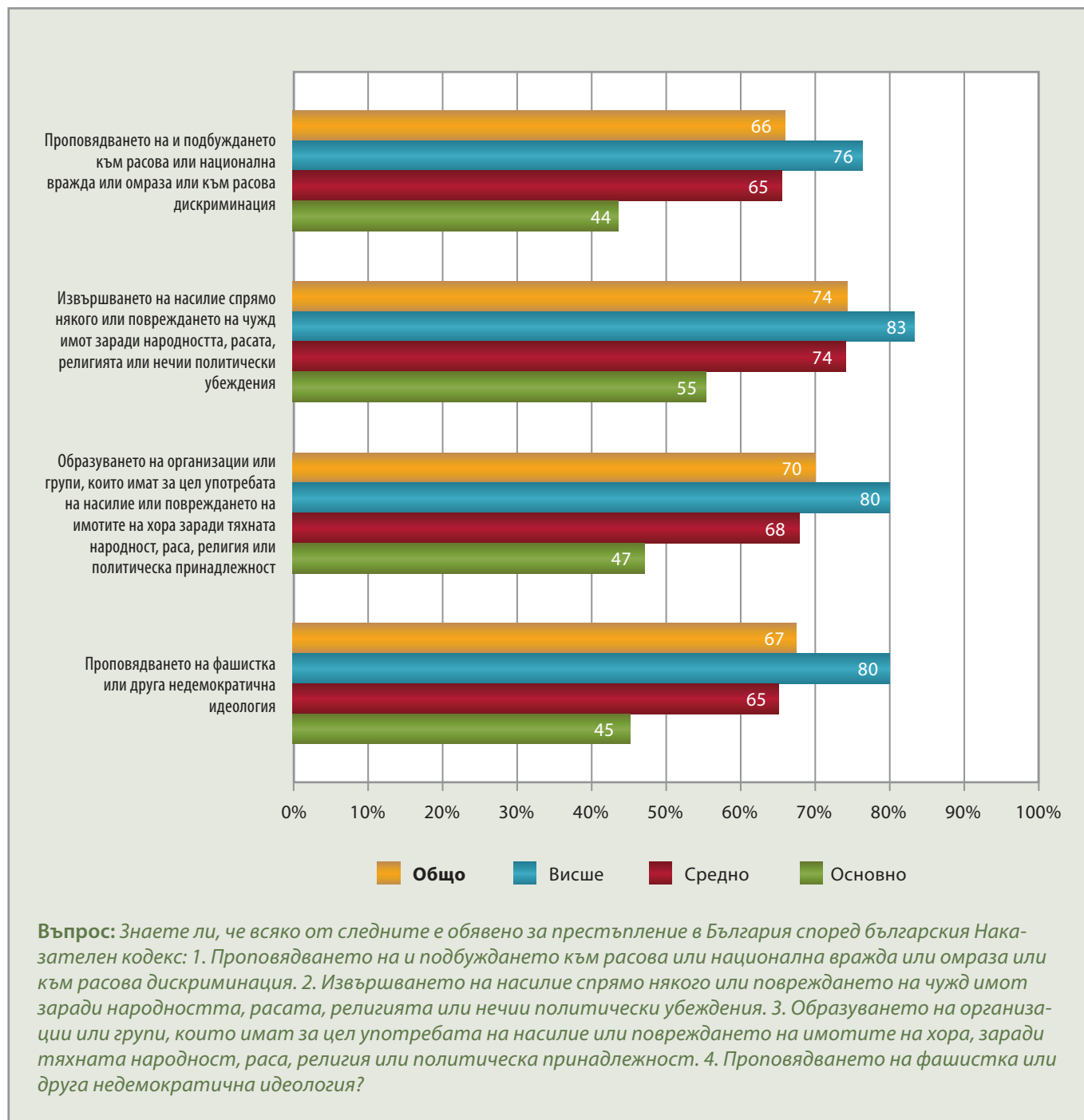
Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

буждането към расова или национална вражда или омраза или към расова дискриминация и проповядването на фашистка или друга недемократична идеология, докато при българите този дял е над 2/3.

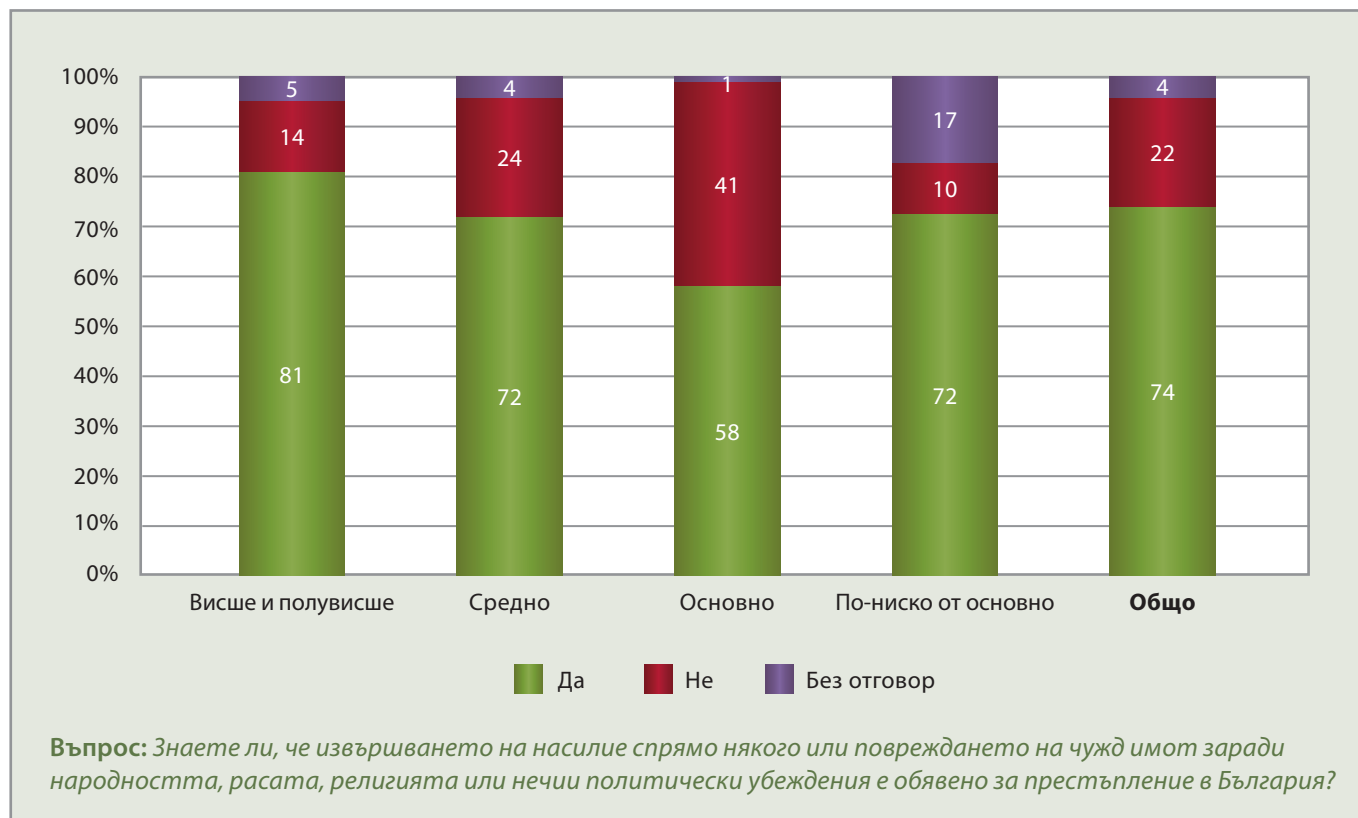
Сред висшистите почти около 4-ма от 5-ма са информирани за съставомерния характер на деяния,

свързани с използването на речта на омразата. При завършилите най-много средно образование дялът варира между 2/3 и 3/4, но при завършилите по-ниска степен на образование едва около половината са запознати с подсъдността на извършителите на такъв тип прояви (фиг. 38, 39).

Фиг. 38. Информираност за престъпления против Републиката през 2018 и 2023 г. – влияние на образованието (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 39. Влияние на образованието върху разпознаването на престъпленията от омраза през 2023 г. (%)

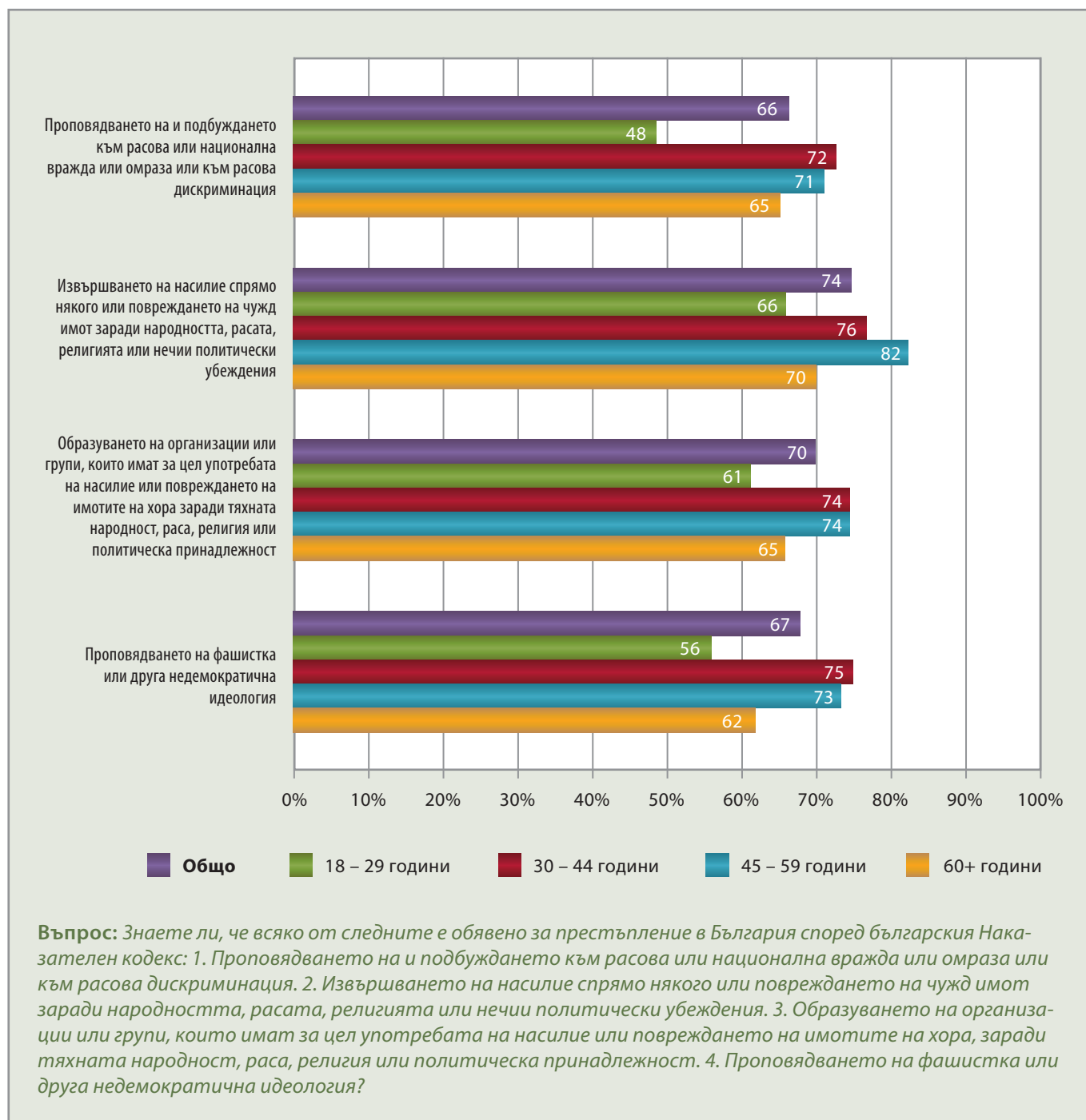
Източник: Институт „Отворено общество – София“,
Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Младежите изглеждат поколението с най-ниска осведоменост за престъпния характер на подбуждането към национална вражда или омраза и проповядването на антидемократична идеология. Мнозинството от младите хора от 18 до 29 години не знаят, че проповядването на и подбуждането към расова или национална вражда или омраза или към расова дискриминация е престъпление. Заедно с това обаче трябва да се подчертае, че липсата на информираност сред значима част от младежите за престъпния характер на подбуждането към етнически вражди и конфликти и проповядването на фашистки идеи прави младите хора значително по-податливи на послания, които пренебрегват враждебната реч, прояви на нетолерантност и екстремизъм или открито ги популяризират. Тези тревожни данни потвърждават необходимостта от по-интензивно и ранно гражданско обучение и възпитание в образователните институции с фокус върху ценностите на демокрацията.

В сравнение с поколенията между 30 и 59 години информираността при най-възрастните хора – на 60 и повече години – относно престъпленията, свързани с реч на омразата, също е относително ниска (фиг. 40).

Като цяло сред селското население степента на информираност за различните видове престъпления, свързани с омраза, е по-ниска в сравнение с жителите на градовете. Разликите са особено големи по отношение на възприемането на проповядването на фашистка или друга недемократична идеология като престъпление – през 2023 г. делът на живеещите в селата, информирани за съставомерния характер на фашистката и антидемократична пропаганда, е 58%, докато в градовете той е приблизително 70% (фиг. 41).

Като цяло при етническите малцинства информираността за престъпленията, свързани с проповядване на реч на омразата и противообществени прояви, които могат да последват от него, е по-ограничена, отколкото при мнозинството. Най-вероятно сред причините за по-ниското равнище на осведоменост при етническите малцинства е значително по-ниската степен на образование на големи групи в тези общности. С други думи, най-силно изложените на рисковите последствия от престъпления, свързани с враждебна реч, остават трайно в най-малка степен информирани за обявяването на подобни действия извън закона.

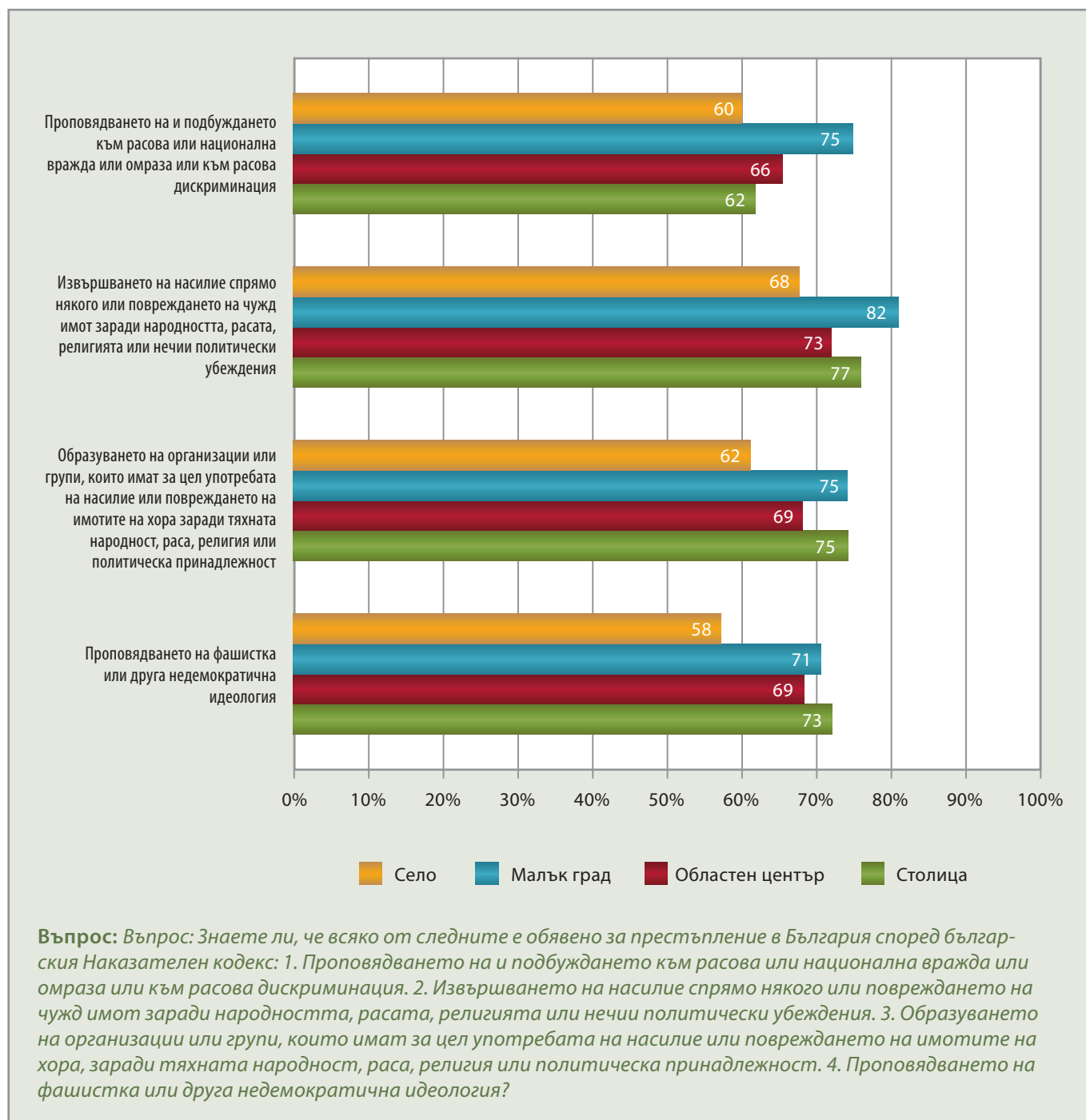
Фиг. 40. Информираност за престъпления против Републиката през 2018 г. и 2023 г. – влияние на възрастта (%)

ИИЗточник: Институт „Отворено общество – София“;

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

През последните 10 години преобладаващата част от населението традиционно се обявява с ясно изразено мнозинство от 57% през 2018 г. до почти 2/3 през 2013 и 2023 г. за действия на прокуратурата, които тя трябва да предприеме срещу политици и журналисти при използвана от тях публично враждебна реч спрямо различни уязвими малцинствени групи (фиг. 42).

Високите очаквания към прокуратурата за изпълнение на задълженията ѝ да противодейства на речта на омразата се разминават с изразената ниска степен на готовност от страна на гражданите лично да подават сигнали към институциите при констатиране на закононарушения във връзка с публично говорене, което подбужда към расова или национална вражда

Фиг. 41. Информираност за престъпления против Републиката през 2018 и 2023 г. – влияние на типа населено място (%)

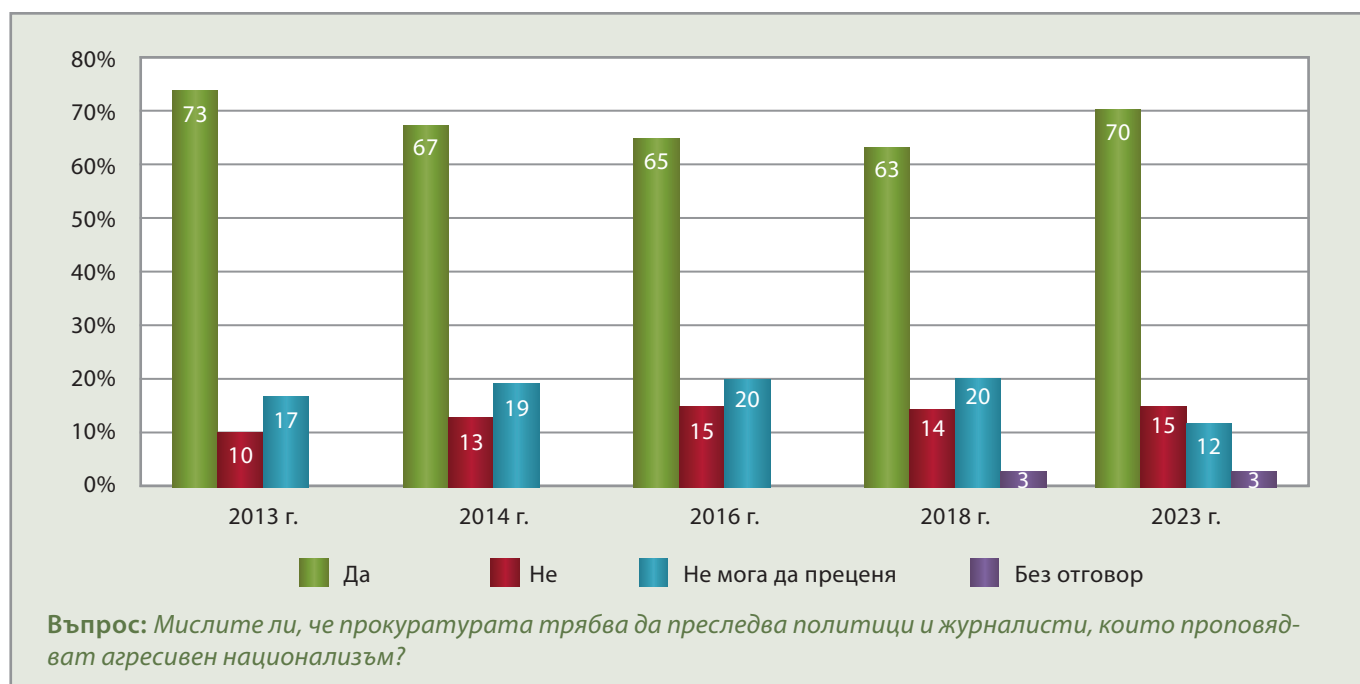
Източник: Институт „Отворено общество – София“,

Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

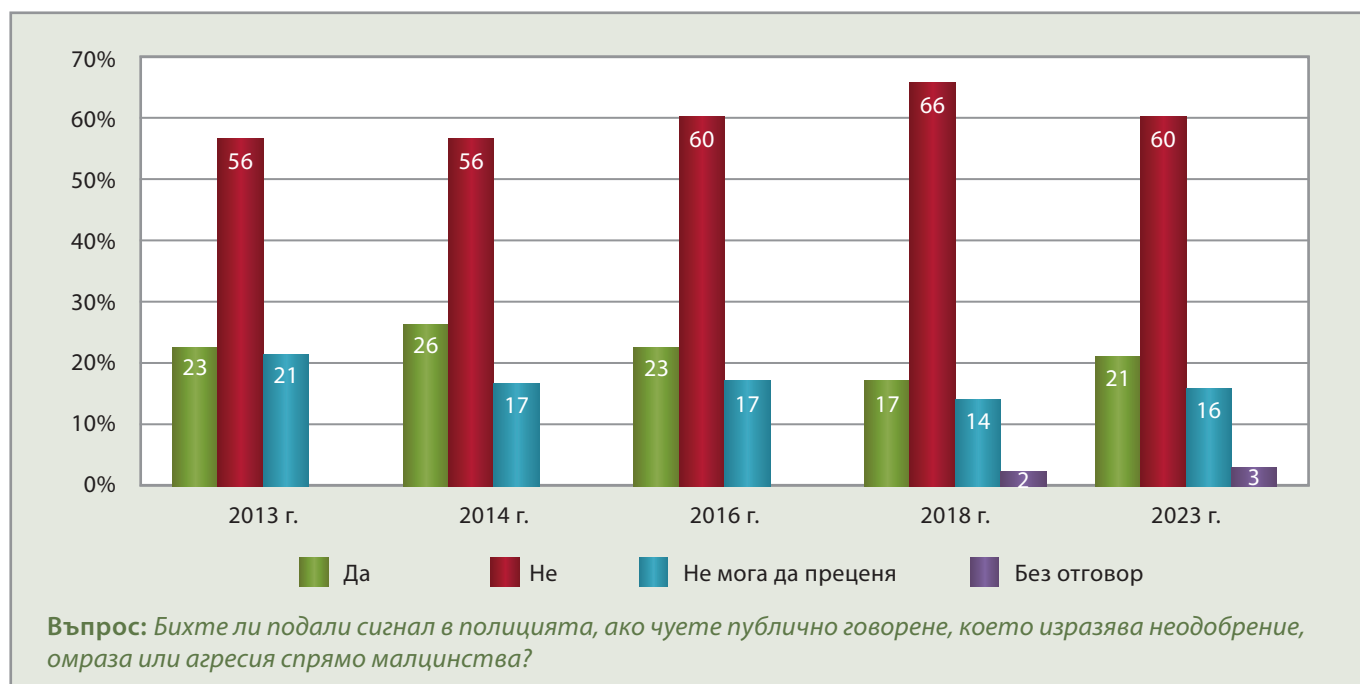
или омраза или към расова дискриминация. И в петте вълни на изследванията на речта на омраза мнозинство от респондентите, вариращи между 56 и 66%, са категорични, че не биха подали сигнал в полицията, за да иницират процедура по наказателно преследване на подобни прояви. През 2023 г. лични действия, изразяващи се във внасяне на сигнал до полицията за

използване на враждебна реч, твърдят, че биха предприели 21% от анкетираните – дял, като цяло съизмерим с предходните изследвания (фиг. 43).

Основната причина, която гражданите изтъкват за нежеланието си да сигнализират за прояви на враждебна реч, е увереността им, че служителите на полицията няма да предприемат адекватни действия по сигнала

Фиг. 42. Обществена подкрепа за наказателно преследване на агресивен национализъм в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

Фиг. 43. Вероятност за съобщаване на реч на омразата в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

(през 2023 г. този дял нараства с 4 процентни пункта спрямо 2018 г. и достига 37%). През 2023 г. 18% от респондентите не считат, че речта на омразата представлява проблем, с който трябва да се занимава прокуратурата.

И през 2018, и през 2023 г., независимо от кой етнос са, анкетираните заявяват, че не биха подали сигнал към полицията главно защото не вярват, че ще последват ефективни действия.

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ СПРЯМО ПУБЛИЧНИТЕ ПОЛИТИКИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Заявеното неодобрение към речта на омразата в обществото е почти единодушно през всички проведени изследвания от 2013 г. насам. През 2023 г. категорично или по-скоро не одобряват речта на омразата около 85% от анкетираните. Делът на одобряващите омразната реч спада от 18% през 2016 г. до 9% през 2023 г. (фиг. 44).

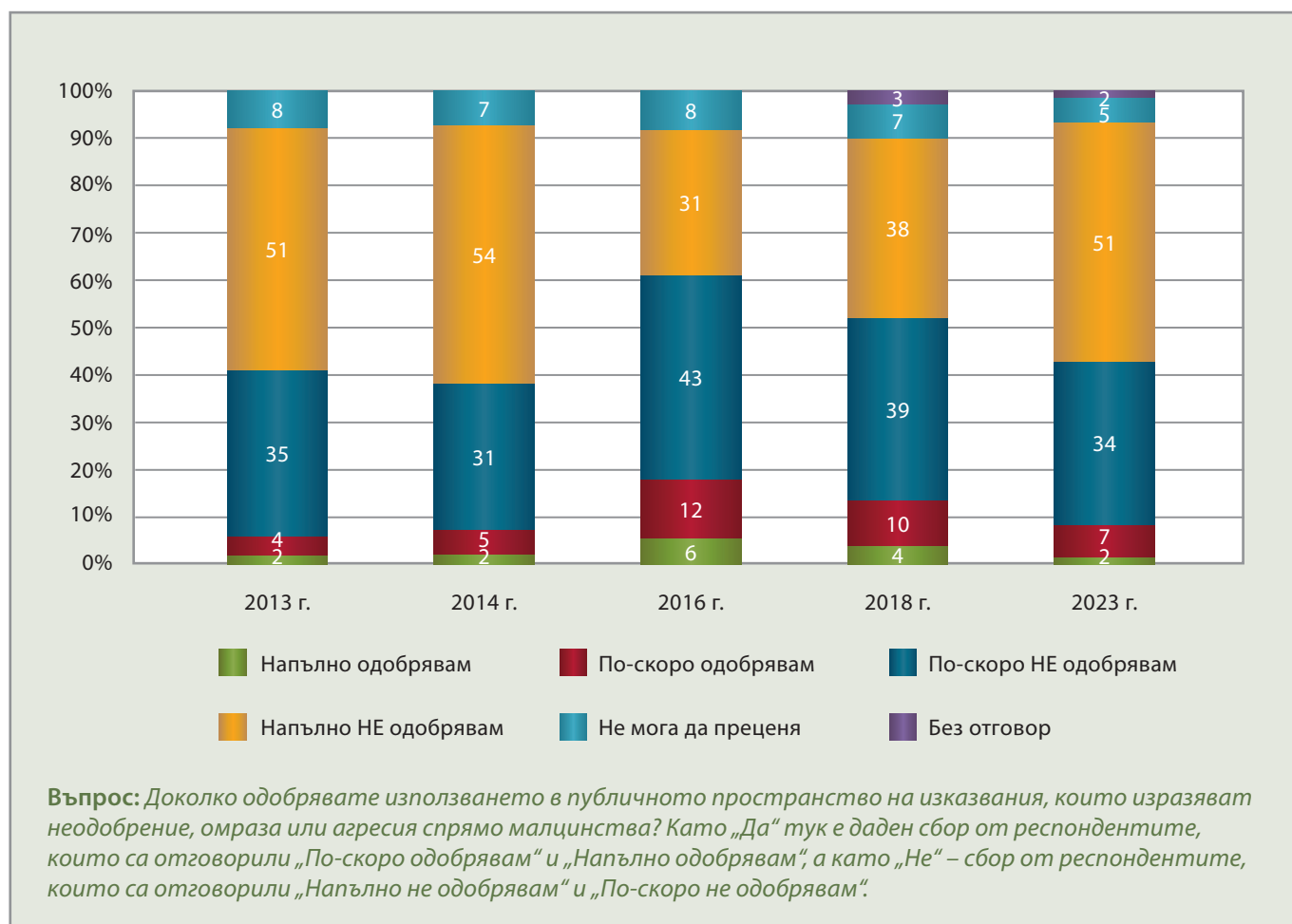
Трябва да се отбележи, че през 2023 г. няма съществени различия в социодемографските характеристики на одобряващите речта на омразата. Все пак прави впечатление, че делът на тези респонденти е по-малък

при хората с основно образование и при етническите малцинства, но е значително по-висок (почти 1/4) при гласоподавателите на ПП „Възраждане“.

Сред ромите неодобрението на враждебната реч е най-силно изразено и категорично, като през 2023 г. достига 94%. В групата на българите също е налице солидно мнозинство от хора, които категорично не одобряват подобна реч, а още 37% по-скоро не я одобряват (фиг. 45).

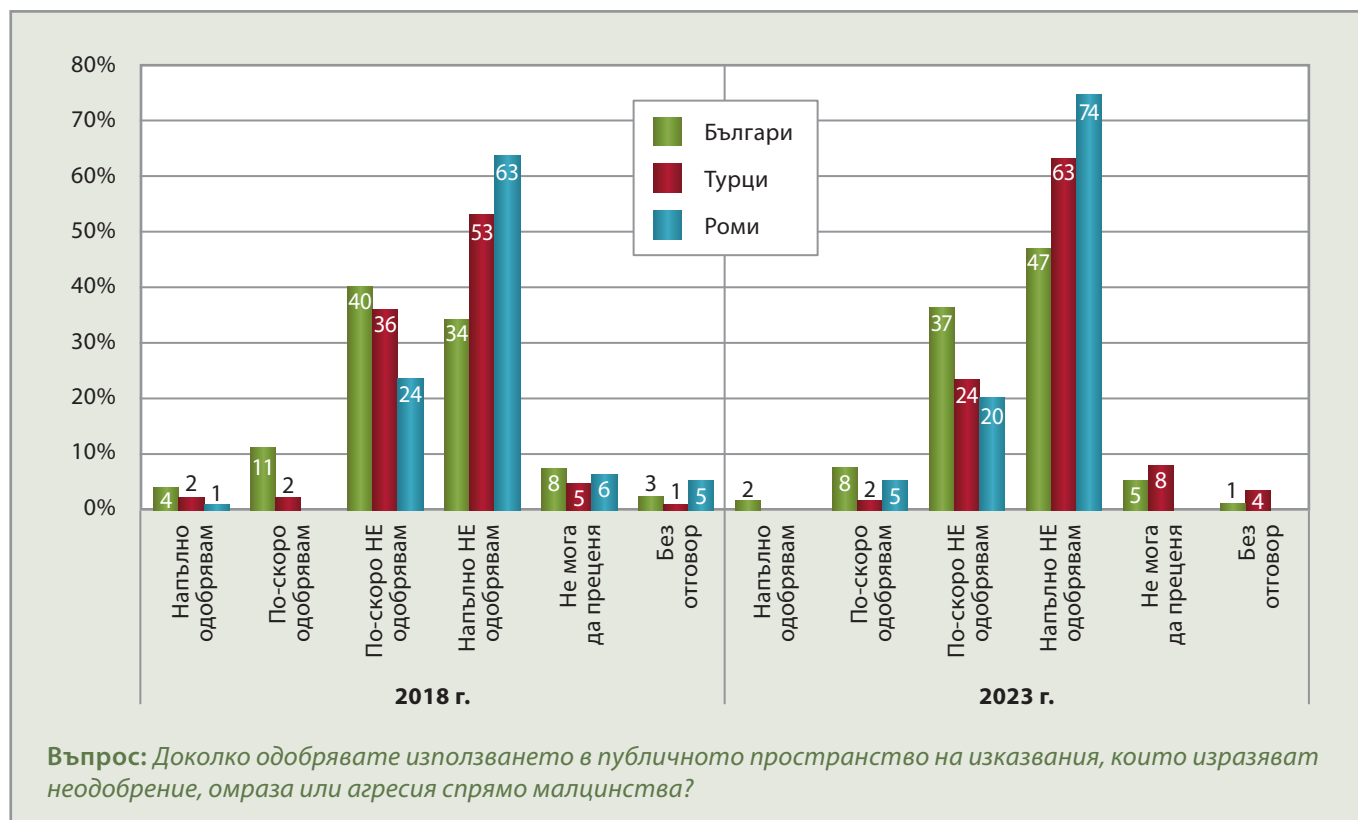
Заявеното неодобрение към речта на омразата е много високо в цялото общество независимо от образователните равнища, но все пак то е най-категорично изразено при най-нискообразованите групи. Сред хората с основно образование, немалко от които вероятно принадлежат към групи, които са директно засегнати от враждебна реч, делът на отхвърлящите я достига 94%, докато при висшистите той е с 10 процентни пункта по-нисък – 84% (фиг. 46). Местожител-

Фиг. 44. Одобрение за реч на омразата (абстрактно) в периода 2013 – 2023 г. (%)

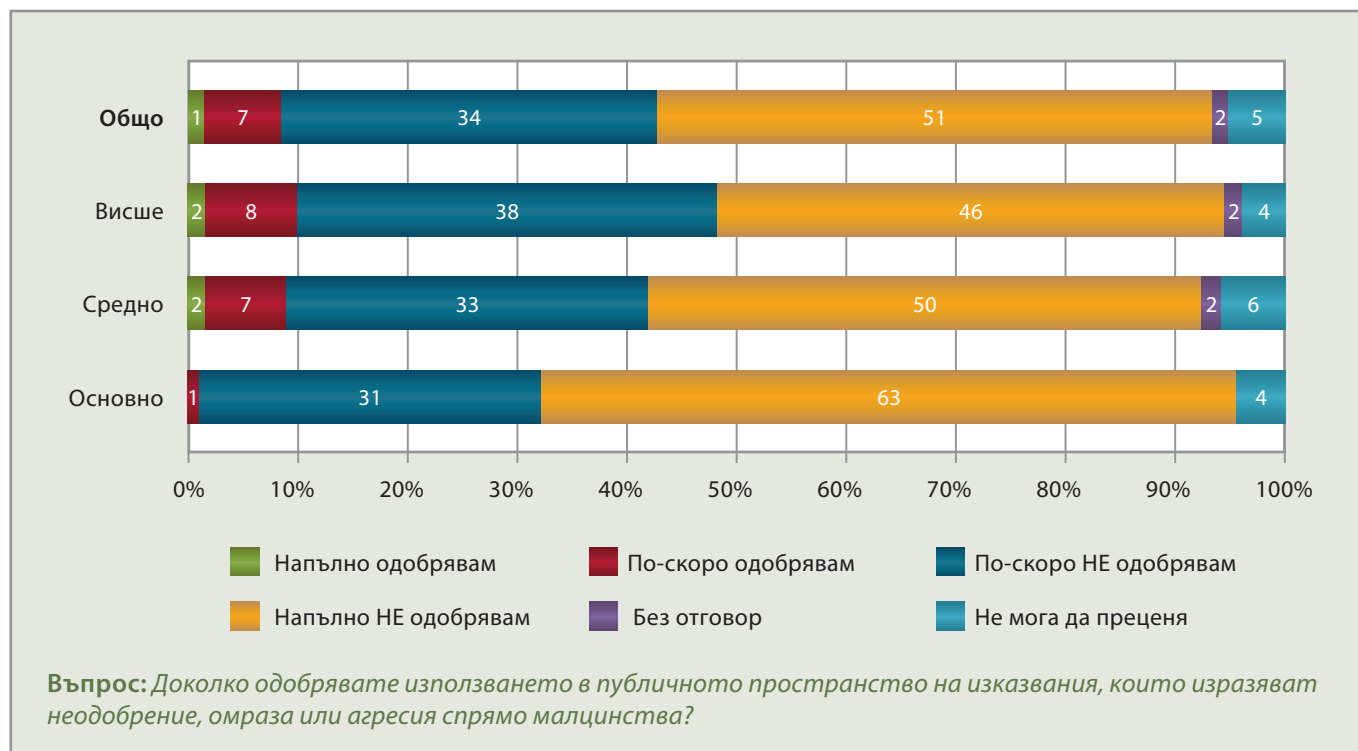
Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национални представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

Фиг. 45. Одобрение за реч на омразата (абстрактно) през 2018 и 2023 г. – влияние на етническата принадлежност (%)

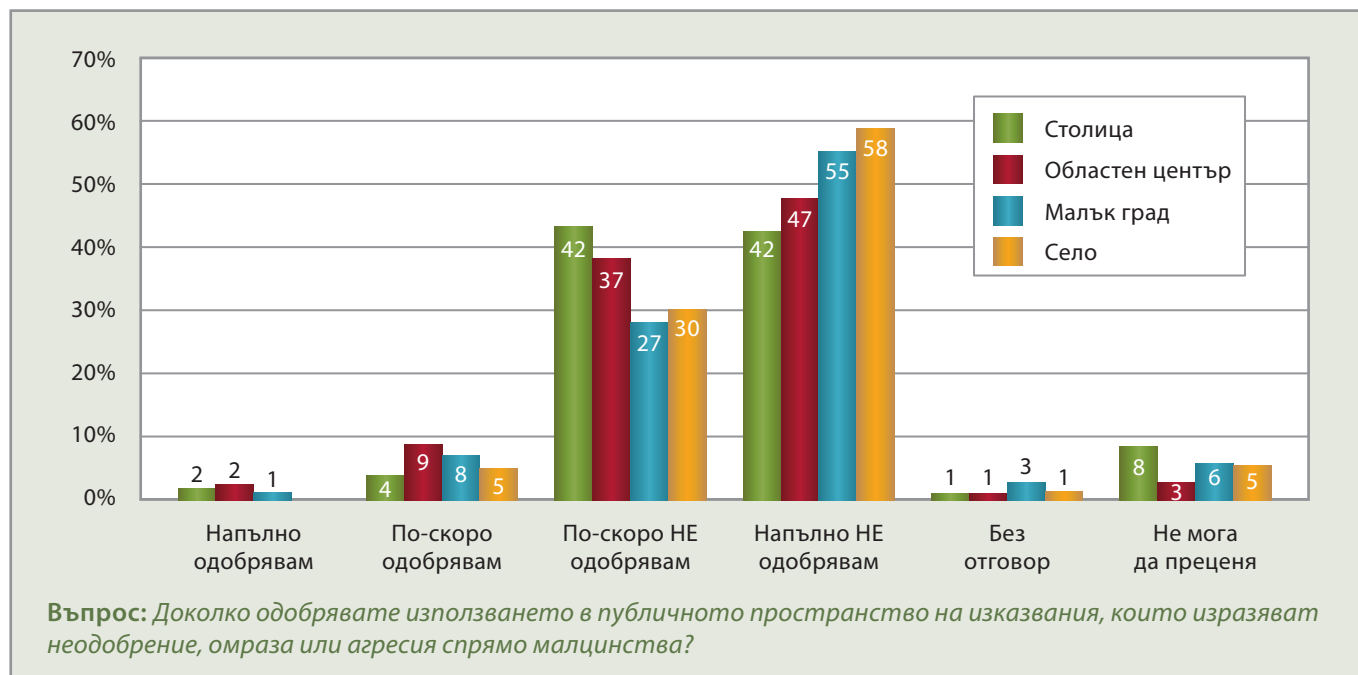
Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национално представителни социологически изследвания, 2018 и 2023 г.

Фиг. 46. Одобрение за реч на омразата (абстрактно) през 2023 г. – влияние на образованието (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 47. Одобрение за реч на омразата (абстрактно) през 2023 г. – влияние на типа населено място (%)

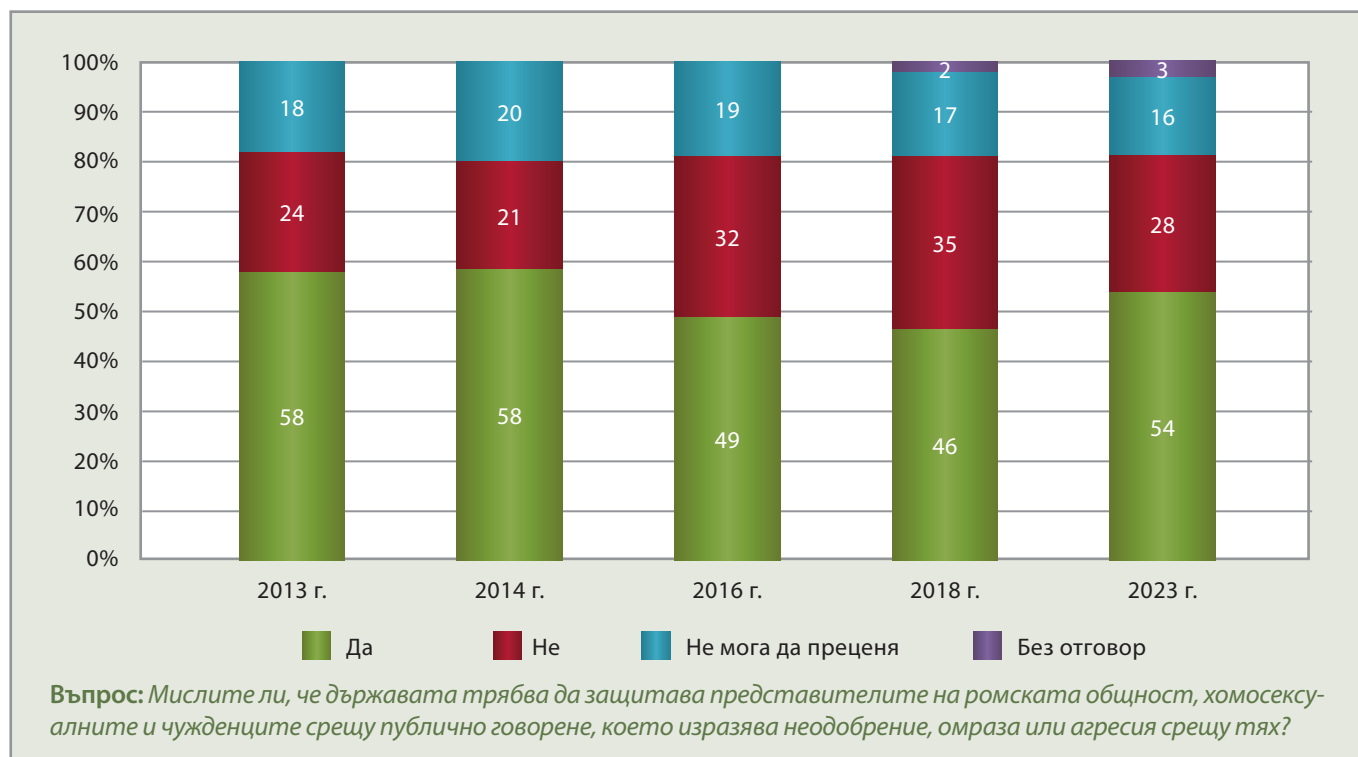

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

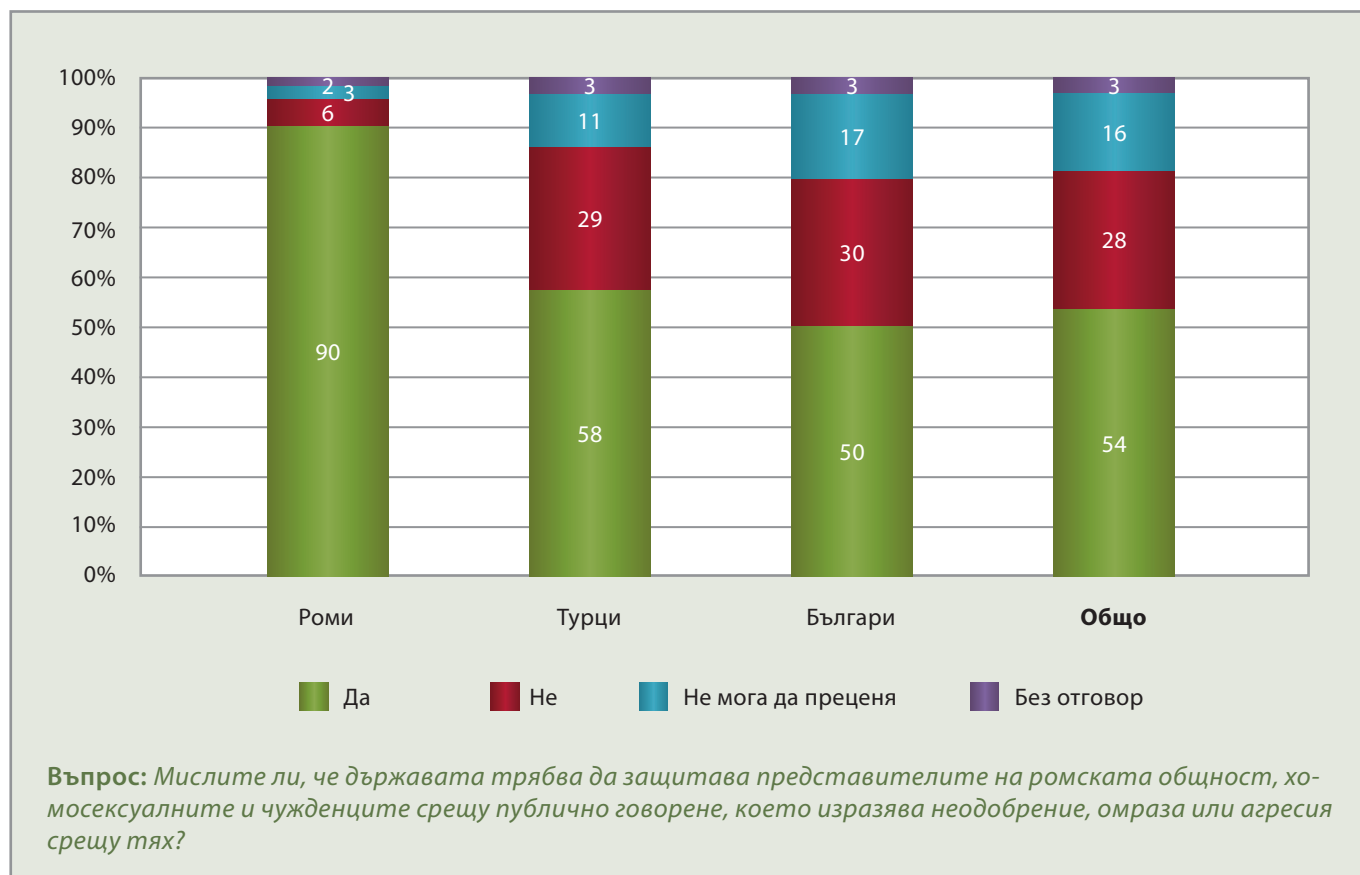
ството по типове населени места не влияе съществено върху нагласите на хората да не приемат враждебната реч. Тя не се одобрява от 5-има от 6-има респонденти, но все пак категоричността на неодобрението е по-силно

изразена в по-малките градове и селата, където враждебната реч е напълно неприемлива за повече от половината анкетирани, докато в столицата делът на изцяло неодобряващите словото на омразата е 42% (фиг. 47).

Фиг. 48. Обществена подкрепа за политики срещу речта на омразата в периода 2013 – 2023 г. (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национално представителни социологически изследвания, 2013, 2014, 2016, 2018 и 2023 г.

Фиг. 49. Обществена подкрепа за политики срещу речта на омразата през 2023 г. – влияние на етническата принадлежност (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

През 2023 г. мнозинство от 54% от населението смята, че държавата трябва да защитава обществените групи, които са най-често жертви на реч на омразата. Този дял е значително по-висок в сравнение с 2018 г. (46%) и прекъсва тенденцията на спад в очакването за държавна намеса в защита от враждебната реч от 58% през 2013 и 2014 г. до 49% през 2016 г. и 46% през 2018 г. Макар и групата на противниците на държавната намеса да намалява от 35% през 2018 г. до 28% през 2023 г., а делът на колебаещите се или предпочелите да не отговорят на въпроса да се запазва на около 1/5, тези стойности са показателни за наличието на големи групи от хора, които не смятат, че уязвимите за реч на омразата малцинства се нуждаят от специални мерки за държавна закрила (фиг. 48).

През 2023 г. 90% от респондентите, самоопределящи се като роми, смятат, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалните и чужденците срещу реч на омразата. Делът е сходен с този през 2018 г. – 87%. За сравнение – през 2023 г. българите, които поддържат становището, че

държавата трябва да защитава от словото на омразата малцинствените групи, срещу които то е насочено най-често, са 50% – с 9 процентни пункта повече, отколкото са били през 2018 г. (фиг. 49).

Трите последни вълни на проучванията за нагласите към речта на омразата включват въпрос, който цели да установи степента на общественото одобрение за прилагане на две от мерките за противодействие на враждебния език, които са разписани в Политическа препоръка № 15 на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността. Първата мярка, описваща възможността държавата да се намеси, като ограничи достъпа до публичното финансиране за политически партии, чиито лидери си служат със слово на омразата, се подкрепя от приблизително 2/3 от анкетиранияте и в трите вълни на изследването, като през 2023 г. няма съществени различия по този въпрос по образователен статус, а подкрепата е малко по-голяма в по-малките населени места в сравнение с големите градове и чувствително по-ниска при българите (малко под 2/3) в сравнение с двете най-големи етнически малцинства (2/3) (фиг. 50).

Фиг. 50. Обществена подкрепа за ограничаване на финансирането на политически партии, които употребяват реч на омразата в периода 2016 – 2023 г. (%)

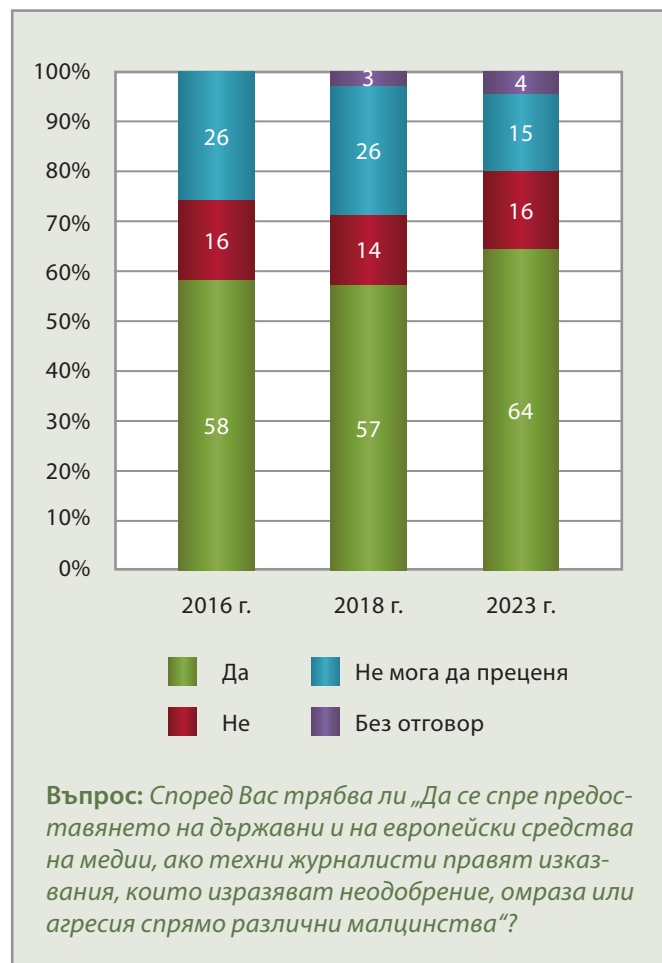

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национално представителни социологически изследвания, 2016, 2018 и 2023 г.

Нагласите за санкциониране на медии чрез налагане на ограничения при предоставянето на публични средства, ако техни журналисти отправят послания, като използват реч на омразата, са по-умерени през 2016 и 2018 г. – съответно 58 и 57% одобрение за подобни мерки, но през 2023 г. този дял нараства до 64% и почти се изравнява с дела на подкрепящите санкции срещу политически партии, използващи реч на омразата (фиг. 51).

Най-нискообразованите социални слоеве в по-голяма степен смятат, че държавата трябва да защитава уязвимите групи от речта на омразата. През 2023 г. от респондентите, завършили само основно образование, 68% са убедени, че държавата трябва да оказва защита от враждебна реч на засегнатите малцинствени групи. Сред висшестите и завършили само средно образование има крехко мнозинство от 52% на споделящите необходимостта от активна защита на

Фиг. 51. Обществена подкрепа за ограничаване на публичното финансиране за медии, които разпространяват реч на омразата в периода 2016 – 2023 г. (%)

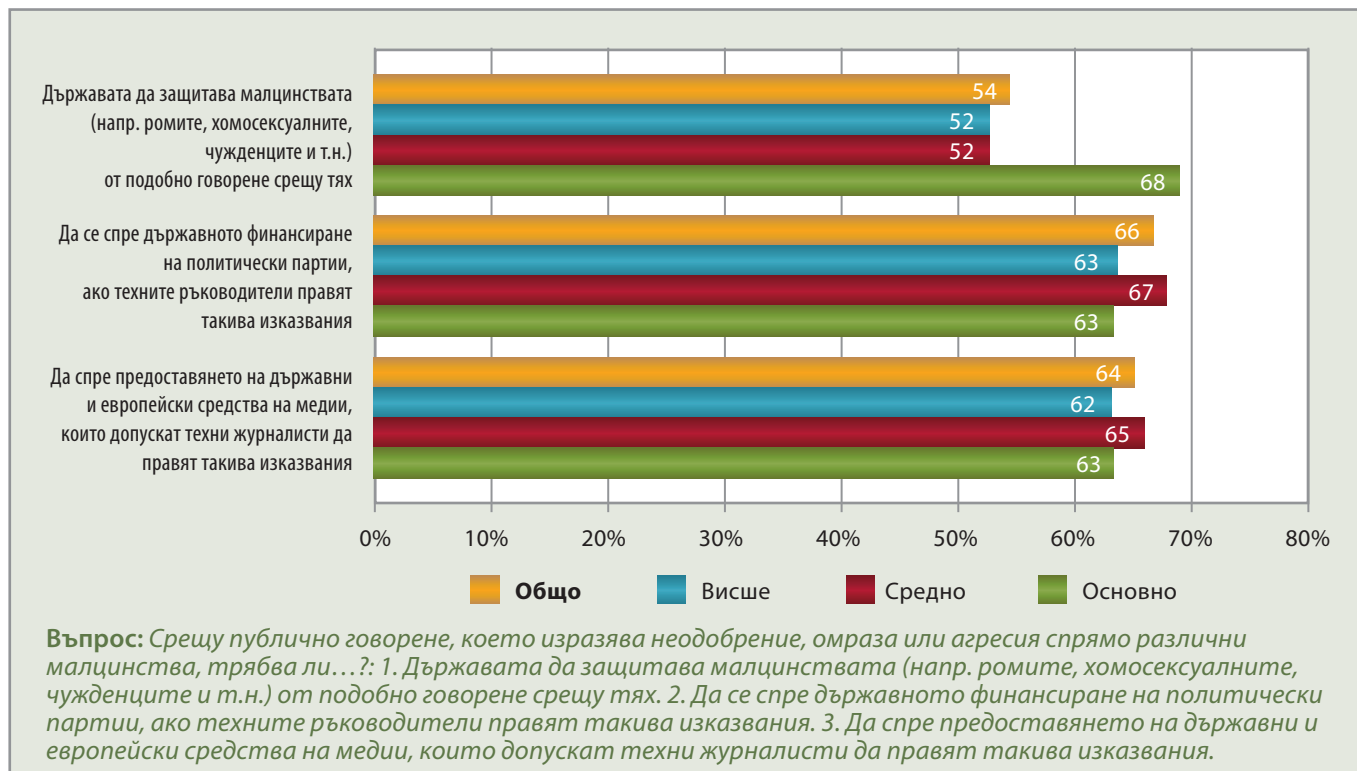

Източник: Институт „Отворено общество – София“, омнибусни национално представителни социологически изследвания, 2016, 2018 и 2023 г.

малцинствата от подобно говорене срещу тях, като тези дялове се увеличават до около 2/3, когато става дума за налагане на ограничения при финансирането с публични средства на политици и журналисти, използващи реч на омразата (фиг. 52).

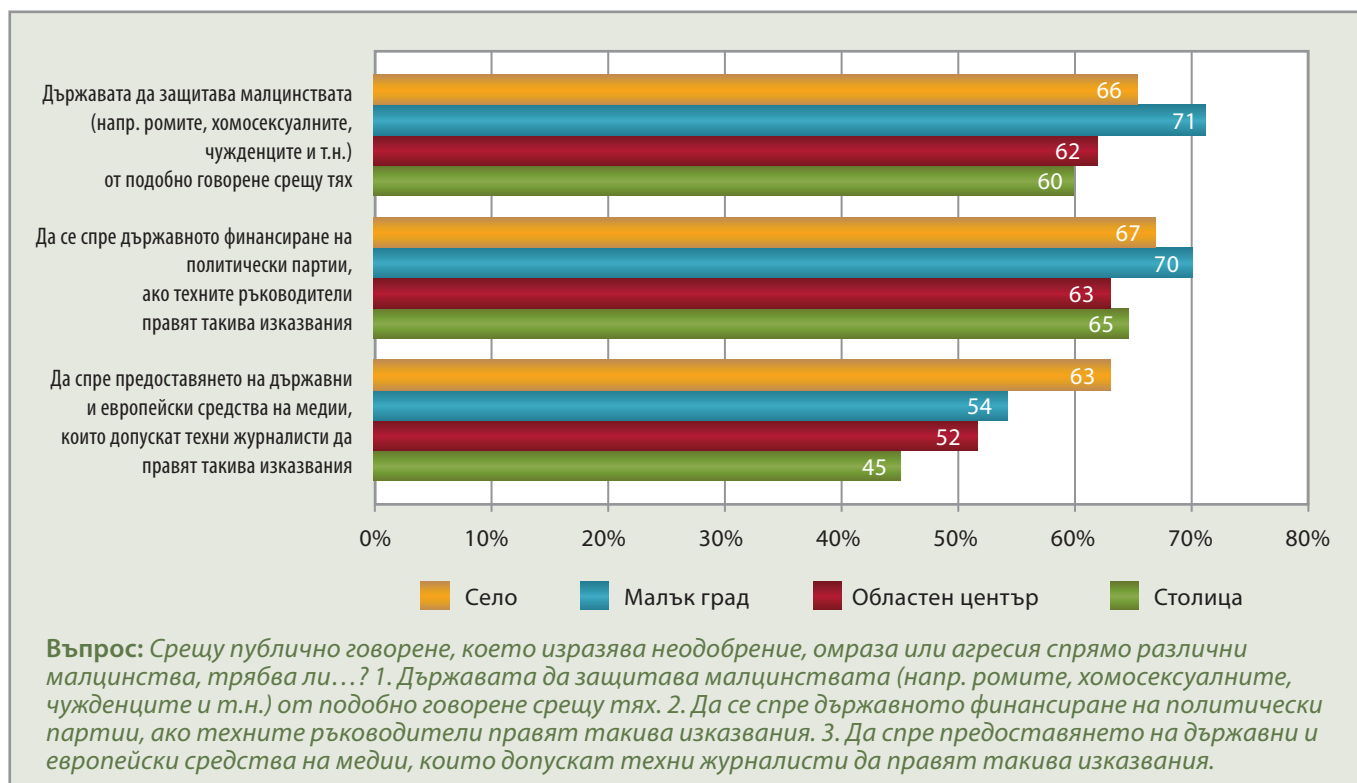
Жителите на селата, но също и на по-малките градове в най-голяма степен пледират за по-силно проявена воля на държавата за прилагането на ефективни мерки с цел намаляване на омразата или агресията към малцинствата (фиг. 53). Най-вероятно и в този случай по-високите дялове на респонденти в малките населени места, които се обявяват за активна намеса на публичните институции за ограничаване проявите на омразна реч, може да се обяснят с факта, че в този тип населени места живеят повече представители на етнически малцинствени групи, особено роми, към които е насочена враждебна реч.

Фиг. 52. Обществена подкрепа за политики срещу речта на омразата през 2023 г. – влияние на образованието (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

Фиг. 53. Обществена подкрепа за политики срещу речта на омразата през 2023 г. – влияние на типа населено място (%)

Източник: Институт „Отворено общество – София“, Омнибусно национално представително социологическо изследване, 2023 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПОЛИТИКИТЕ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Предлагането на системни препоръки за ограничаване на омразата и на враждебната реч е извън обхвата на настоящото изследване и не може да бъде резултат само от социологически проучвания. То трябва да включва и много други източници на информация, включително мониторинг на съдържанието на различни медии, анализ на обществения дискурс по теми, свързани с омраза и предразсъдъци, както и оценка на дейността на институциите, ангажирани с противодействието на речта на омразата.

В този раздел предлагаме някои общи насоки, които могат да бъдат изведени от резултатите от нашите проучвания и биха могли евентуално да послужат за създаване на по-подробни препоръки към конкретни институции и във връзка с конкретни политики. Трябва да отбележим, че текущото състояние на политическата, институционалната и медийната среда в България не ни вдъхва голям оптимизъм за приоритизиране в обозримо бъдеще на противодействието на омразата и нейните производни – престъпленията от омраза и предразсъдъци и враждебната реч.

Правоохранителните органи би следвало да насърчават докладването на случаи на употреба на враждебна реч, които могат да попаднат в състава на престъпления по смисъла на разпоредбите на Наказателния кодекс. Това са най-общо случаите, когато враждебната реч може пряко да подтикне към извършването на престъпления, мотивирани от омраза или предразсъдъци. Полагат се усилия информацията за подобни случаи да се събира от правозащитни групи, които защитават отделни уязвими малцинства или всички жертви на враждебна реч. Такава информация може да служи за подаване на сигнали към компетентните органи при достатъчно тежки случаи, а също така и за общ мониторинг на речта на омразата и свързани с нея прояви, както и на дискриминацията към уязвими групи в обществото.

Продължава да има високо заявено обществено одобрение за финансови мерки за противодействие на речта на омразата – чрез ограничаване на държавното финансиране за политически партии, чиито официални представители използват реч на омразата. Значително одобрение има и за налагане на ограни-

чения при предоставянето на публични средства на медии, които използват реч на омразата. Не е сигурно обаче до каква степен анкетираните си дават сметка кои политически формации и медии биха били засегнати от подобна регулация.

Наложително е да се предприемат мерки за развитие на гражданското образование и медийната грамотност в посока, утвърждаваща демократичните ценности и способността за критическо мислене. Това е отбелязано и в предходните ни изследвания, но е важно да се подчертае, че възприемането на ценности под формата на дълбоко лично убеждение е нещо различно от заучаването на недостатъчно добре разбрани правни норми и етични понятия, които в голяма степен функционират като клишета. Нашите изследвания показват, че някои от понятията, свързани с речта на омразата, битуват в обществото и сред младите поколения именно по този начин и при по-задълбочен анализ се оказват лишени от съдържание.

Медийната грамотност също трябва да отиде отвъд концепциите за разобличаването на фалшиви новини и фактически неверни твърдения към разбирането на дезинформацията като цялостен феномен, който създава фалшиви разкази и подвеждащи интерпретации, основани на стереотипи и омраза.

Публичните политики би следвало да се насочат към приоритизиране на мерките за предотвратяване на разпространението на речта на омразата в интернет и социалните медии, тъй като те са идентифицирани като все по-важни канали за разпространение. Тези мерки често са извън обхвата на правомощията на националните правителства и изискват активно участие в създаването и прилагането на наднационални политики на ниво ЕС, някои от които тепърва ще се създават и доразвиват.

Нарастващата сложност и многообразие от форми на езика на омразата, както и динамиката на разпространението му в различни социални мрежи и разнообразието от комуникационни канали налагат провеждането на задълбочени специализирани проучвания и анализи по темата, базирани на данни от количествени и качествени изследвания.

Враждебната реч напоследък започва да приема формата на възраждащи се системи от възгледи, основани на омраза. Оформят се езици на омразата в собствения смисъл на понятието „език“. В Наказателния кодекс има доста мъгляви формулировки на фашизма и антидемократичните идеологии, които едва ли могат да бъдат сериозна основа за противодей-

ствие на такива идеологии, особено ако те са в процес на нормализиране в обществото. Наказателното правораздаване по принцип далеч не може да бъде разглеждано като водещ и дори като основен и достатъчно ефективен инструмент за противодействие на езика на омразата и на идеологиите, основани на омраза и отричане на основни човешки права. Още по-

вече че тези идеологии могат да приемат формата на масови движения, да променят курса на политики и да създават закони. Остава да се надяваме, че подкрепата за общата демократична и проевропейска ориентация на страната ни все още може да влезе в резонанс с разбиранията, че ограничаването на проявите на омраза е критична част от демокрацията.

За контакти във връзка с това изследване:

Институт „Отворено общество – София“
ул. „Солунска“ 56, София 1000

тел.: (+359 2) 930 66 19, факс: (+359 2) 951 63 48

www.osis.bg